

**BİR YUMUŞAK GÜÇ UNSURU OLARAK
RUSÇA'NIN KULLANIM ALANI: AZERBAYCAN
ÖRNEĞİ**

**2023
YÜKSEK LİSANS TEZİ
BÖLGE ÇALIŞMALARI**

Nezrin OĞUZ

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ali ASKER**

**BİR YUMUŞAK GÜÇ UNSURU OLARAK RUSÇA'NIN KULLANIM
ALANI: AZERBAYCAN ÖRNEĞİ**

Nezrin OĞUZ

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ali ASKER**

**T.C.
Karabük Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Bölge Çalışmaları Anabilim Dalında
Yüksek Lisans Tezi
Olarak Hazırlanmıştır**

**KARABÜK
Mayıs 2023**

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI	3
DOĞRULUK BEYANI	4
ÖNSÖZ	5
ÖZ	6
ABSTRACT	7
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ	8
ARCHIVE RECORD INFORMATION	9
KISALTMALAR	10
ARAŞTIRMANIN KONUSU	11
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	11
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	12
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM	12
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	13
1. DİL POLİTİKALARININ KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ.. 14	
1.1. Kimlik, Etnisite ve Ulus Kavramları	14
1.2. Ulus İnşası Sürecinde Dilin Önemi	17
1.3. Yumuşak Güç ve Dil Politikaları.....	21
2. BAĞIMSIZLIK DÖNEMİNE KADAR AZERBAYCAN'DA RUS DİLİNİN STATÜSÜ VE UYGULANMASI	24
2.1. Rusya-İran-Osmanlı Rekabeti ve Azerbaycan	24
2.2. Rusya-İran Muharebeleri ve İşgal Antlaşmaları.....	26
2.2.1. Kürekçay Antlaşması	28
2.2.2. Gülistan Antlaşması.....	31

2.2.3.	Türkmençay Anlaşması.....	32
2.3.	Çarlık Döneminde Rus Yönetiminin Dil Politikaları	35
2.4.	Kafkasya’da Hıristiyanlaştırma, Ruslaştırma ve Dil Politikaları	38
3.	BİRİNCİ CUMHURİYET VE SOVYET DÖNEMLERİNDE AZERBAYCAN’DA DİL POLİTİKALARI	43
3.1.	Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Döneminde Dil Politikaları	43
3.2.	Sovyetler Birliği Döneminde Azerbaycan’da Dil Politikaları.....	47
3.2.1.	1920-1950’li Yıllar	47
3.2.2.	1960-1990’lı Yıllar	56
4.	BAĞIMSIZLIK DÖNEMİ DİL POLİTİKASI VE RUS DİLİNİN KULLANIMI	62
4.1.	Azerbaycan Cumhuriyetinin Bağımsızlığının İlanı.....	62
4.2.	Devlet Dili Statüsüne İlişkin Düzenlemeler	66
4.3.	Yumuşak Güç Aracı Olarak Rusya’nın Dil Politikaları	70
4.3.1.	Rusya’nın Yumuşak Güç Politikasının Genel Hatları	70
4.3.2.	“Russkiy Mir” Vakfı (Rus Dünyası Vakfı).....	75
4.3.3.	Rosstrudničestvo (Bağımsız Devlet Topluluğu’yla, Yurtdışındaki Soydaşlarla ve Uluslararası İnsani İşbirliğinden Sorumlu Federal Ajans). 77	
4.3.4.	A.M. Gorçakov Kamu Diplomasisi Vakfı.....	78
4.3.5.	Rusya Uluslararası İlişkiler Konseyi	78
4.3.6.	Dış Politika ve Savunma Konseyi	79
4.4.	Azerbaycan Kamuoyunda Rus Diline İlişkin Tartışmalar	80
4.5.	Orta ve Yüksek Öğretim Kurumlarının Müfredatları	89
4.6.	Kamu Kurumlarında Rus Dilinin Kullanılması	94
4.7.	Rus Dilli Medya.....	96
SONUÇ	102
KAYNAKÇA	106
ŞEKİLLER LİSTESİ	120
EKLER	121
ÖZGEÇMİŞ	122

TEZ ONAY SAYFASI

Nezrin OĞUZ tarafından hazırlanan “BİR YUMUŞAK GÜÇ UNSURU OLARAK RUSÇA’NIN KULLANIM ALANI: AZERBAYCAN ÖRNEĞİ” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Ali ASKER

Tez Danışmanı, Uluslararası Siyaset Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Bölge Çalışmaları Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. Savunma sınavı tarihi: 05/05/2023

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Fezvi GÜVEN (KBÜ)

Üye : Prof. Dr. Ali ASKER (KBÜ)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ali Samir MERDAN (ÇAKÜ)

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Müslüm KUZU

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntılarım intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Nezrin OĞUZ

İmza. :

ÖNSÖZ

Tez konusunun belirlenmesi ve hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen, pandemi sürecinde karşılaştığım zorlukları aşmamda her zaman destek olan ve beni motive eden danışman hocam Sayın Prof. Dr. Ali ASKER'e, tez savunma jürisi üyeleri olarak, kıymetli hocalarım Dr. İbrahim Fevzi GÜVEN, Doç. Dr. Esmâ ÖZDAŞLI, Dr. Öğr. Üyesi Ali Samir Merdan'a aydınlatıcı eleştiri ve katkıları için teşekkür ediyorum. Tez çalışmamda bilgi, birikim ve tecrübeleri ile bana yol gösteren Sayın Milletvekili Hikmet BABAÖĞLU'na ve çalışma boyunca her zaman yanımda olan, bilgi ve tecrübelerini benimle paylaşan değerli arkadaşım Ülviye FİLİYEVA'ya teşekkür ediyorum.

Ayrıca, eğitimim boyunca bana maddi ve manevi desteğini esirgemeyen başta rahmetli dedem olmakla kıymetli aileme gönülden şükranlarımı sunuyorum.

ÖZ

Dil politikaları yeni dünya düzeninde toplumsal inşa süreçlerinin ana faktörlerinden birisi olmanın yanı sıra, büyük devletlerin elinde etkili bir “yumuşak güç” aracı olarak da kullanılmaktadır. Uluslararası ilişkiler disiplinde, demokratikleşme ve küreselleşmeyle birlikte teknolojik gelişmelerin etkileriyle “güç” kavramı değişmektedir. Gücün etkili bir boyutu olarak kabul edilen yumuşak güç kavramı da bu değişimler sonucunda yeniden tanımlanmaktadır. Yumuşak güç, zorlama yerine cazibe yoluyla istenen sonuçlara ulaşma yeteneğidir. Her ne kadar kullandığı sert gücü (Gürcistan, Ukrayna ve Suriye örneklerinde görüldüğü gibi) yumuşak güç politikalarını gölgede bıraksa da Rusya, Soğuk Savaş sonrası dönemde yumuşak güç unsurlarını da etkili bir şekilde kullanmayı, hedeflediği coğrafyalarda kültürel değerlerini ve dilini yaymayı önemsemektedir.

Tez çalışmasının *Birinci Bölümü*'nde dil politikalarının kuramsal ve kavramsal yönüne değinilmiştir. Bağımsızlık dönemine kadar Azerbaycan'da Rus dilinin statüsü ve uygulanması konusunun ele alındığı *İkinci Bölüm*'de Çarlık döneminde Rus yönetiminin dil politikaları, Rusya-İran-Osmanlı rekabeti, Rusya-İran muharebeleri ve anlaşmalar konularına değinilmiştir. *Üçüncü Bölüm*'de Birinci Cumhuriyet ve Sovyetler Birliği dönemlerinde Azerbaycan'da dil politikaları, *Dördüncü Bölüm*'de ise Azerbaycan'ın bağımsızlık dönemi dil politikası ve Rus dilinin kullanım alanları, Azerbaycan kamuoyunda Rusçaya ilişkin tartışmalar, orta ve yüksek öğretim kurumlarının müfredatları, kamu kurumlarında Rusçanın kullanılması ve Rusça medya, Azerbaycan'da faaliyet gösteren okulların Rus birimleri ve ülkede gayri resmi olarak ikinci dil statüsünde olan Rusçanın kullanım oranı ve etkisi incelenmiştir. *Sonuç* bölümünde, çalışma neticesinde ortaya çıkan tespit ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yumuşak Güç; Dil Politikaları; Rusya; Azerbaycan; Rusça Eğitim

ABSTRACT

Language policies, in addition to being one of the main factors of social construction processes in the new world order, also used as an effective "soft power" tool in the hands of big countries. In the discipline of international relations, the concept of "power" is changing with the effects of technological developments along with democratization and globalization. The concept of soft power, which is accepted as an effective dimension of power, is also redefined as a result of these changes. Soft power is the ability to achieve desired results through attraction rather than coercion. Although the hard power it uses (as seen in the examples of Georgia, Ukraine and Syria) overshadows its soft power policies, Russia cares about using soft power elements effectively and spreading its cultural values and language in the geographies it targets.

In the First Part of the thesis are discussed the theoretical and conceptual aspects of language policies. In the Second Part, analyzed the status and implementation of the Russian language in Azerbaijan until the independence period, examined the language policies of the Russian administration during the Tsarism period, the Russian-Iranian-Ottoman rivalry, the Russian-Iranian wars and agreements. In the Third Part, language policies in Azerbaijan during the First Republic and Soviet Union periods, in the fourth part were examined the Russian units of the schools operating in Azerbaijan, the rate and effect of the using of Russian which is an unofficial second language in the country. These studies were done under the headings of "Language Policy and Use of the Russian Language in the Independence Period", "Debates on Russian Language in the Public Opinion of Azerbaijan", "Curriculum of Secondary and Higher Education Institutions", "Using the Russian Language in Public Institutions" and "Russian-language Media". In the Conclusion Section has been showed the findings and evaluations that emerged as a result of the study.

Keywords: Soft Power; Language Policies; Russia; Azerbaijan; Education in Russian

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Bir Yumuşak Güç Unsuru Olarak Rusça'nın Kullanım Alanı: Azerbaycan Örneği
Tezin Yazarı	Nezrin OĞUZ
Tezin Danışmanı	Prof. Dr. Ali ASKER
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	05/05/2023
Tezin Alanı	Bölge Çalışmaları
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	122
Anahtar Kelimeler	Yumuşak Güç; Dil Politikaları; Rusya; Azerbaycan; Rusça Eğitim

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Usage of Russian as a Soft Power Element: The Example of Azerbaijan
Author of the Thesis	Nezrin OĞUZ
Advisor of the Thesis	Prof. Dr. Ali ASKER
Status of the Thesis	Master's Degree
Date of the Thesis	05/05/2023
Field of the Thesis	Regional Studies
Place of the Thesis	UNIKA/IGP
Total Page Number	122
Keywords	Soft Power; Language Policies; Russia; Azerbaijan; Education in Russian

KISALTMALAR

AHC	: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti
Azerbaycan SSC	: AzerbaycanSovyet Sosyalist Cumhuriyeti
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
DKÖB	: Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti
RBKM	: Rus Bilim ve Kültür Merkezleri
SBKP	: Sovyetler Birliği Komünist Partisi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
UAEK	: Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu
UNESCO	: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
WHO	: World Health Organization
Yy	: Yüzyıl

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Tez çalışmasında genel olarak, dil politikalarının kuramsal ve kavramsal yönü, yumuşak güç ve kimlik politikaları tartışılmış, bağımsızlık dönemine kadar Azerbaycan'da Rus dilinin statüsü ve uygulanması konusu ele alınmıştır. Türkiye'de az araştırılmış bir konu olması açısından da son derece önemli olan araştırmada, genel olarak Rusçanın ülkedeki etkinliği ve toplumdaki tartışmalar sorusuna yanıt aranmıştır.

Bu konu doğrultusunda çalışmada;

- a) Bağımsızlık dönemi dil politikası ve günümüze kadar Rus dilinin kullanım süreci ele alınmıştır.
- b) Yumuşak güç aracı olarak Rusya'nın dil politikaları incelenmiştir.
- c) Azerbaycan kamuoyunda Rus diline ilişkin tartışmalar ele alınmıştır.
- d) Orta ve yüksek öğretim kurumlarının müfredatları, kamu kurumlarında Rus dilinin kullanılması ve ülkedeki Rusça yayın organları değerlendirilmiştir.

Ayrıca, çalışmada konuyla ilgili uzman görüşlerine yer verilmiştir.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Yüksek lisans tez konusu olarak "Bir Yumuşak Güç Unsuru Olarak Rusça'nın Kullanım Alanı: Azerbaycan Örneği" konusunun seçilmiş olmasındaki temel neden, günümüzde Rusçanın Azerbaycan'da resmi bir statüsünün olmamasına rağmen devlet okullarında ücretsiz olarak Rus dilinde eğitim almanın mümkün olmasını incelemektir.

Konu Türkiye'de az araştırılmış bir konudur. Böyle bir durumda konuyu bilimsel düzlemde ele almak, uzman görüşmelerine başvurmak, güncel gelişmeleri ortaya koymak, tespit ve değerlendirmelerde bulunmak alan yazınına katkıda bulunmak açısından da son derece önemlidir.

Tez çalışmasında, Rus dilinin ve kültürünün kapsadığı alan ve etki, Sovyetler Birliği döneminden beri diğer halklara geleneksel olarak açık, hoşgörülü bir tutum sergileyen Azerbaycan'da Rusça eğitimi tercih eden veli sayısındaki artışa yer verilmekte, sebepler sorgulanmakta, eski Sovyetler Birliği ülkelerindeki durumdan bahsedilmektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Azerbaycan ve bağımsızlığını kazanan diğer cumhuriyetlerde kamuoyunda Rusça eğitim konusuna farklı yaklaşımlar gözlemlenmektedir. Tez çalışması kapsamında söz konusu yaklaşımları ve kamuoyu tartışmalarını daha iyi anlamak için okulların Rus birimlerinde eğitim veren öğretilmenler veya uzun yıllar basında konuyla ilgili görüşlerini dile getirmiş siyasi uzmanlardan alınan görüşler araştırma açısından önemlidir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Tez çalışmasının hazırlanması sürecinde doküman incelemesi yöntemine başvurulmuştur. Bu doğrultuda konuya ilişkin alan taraması kapsamlı bir şekilde birincil, ikincil ve yardımcı kaynaklar, ayrıca mevzuat kaynakları şeklinde yapılmıştır. Siyasi tarih ve süreçlerin gelişimi tasvir edilirken, alan uzmanları, milletvekili ve ele alınmış konuyu tecrübe eden kişilerle yapılan mülakatlar yapılmıştır. Bu husus, tez çalışmasına özgünlük katmaktadır. Mülakatlar birebir görüşme ve çevrimiçi görüşmeler şeklinde 01.10.2022 - 10.11.2022 tarihleri arasında Milletvekili Hikmet Babaoğlu ve 11 kişiyle Bakü'de yapılmıştır. Tez çalışması boyunca elde edilen netice ve tespitler çalışmanın sonuç kısmında yer almıştır.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM

Tez çalışmasında Çarlık döneminde Rus yönetiminin dil politikaları, birinci cumhuriyet (1918-1920) ve Sovyetler Birliği dönemlerinde Azerbaycan'da uygulanan dil politikaları, bağımsızlık dönemi dil politikası ve Azerbaycan'da Rus dilinin kullanım alanları, yumuşak güç aracı olarak Rusya'nın dil politikalarının neler olduğu üzerinde durulmuştur. Ayrıca Azerbaycan kamuoyunda Rus diline ilişkin tartışmalar, Azerbaycan'da etkinliğini koruyan Rusçanın kullanımına veya ücretsiz olarak devlet okullarında eğitilmesiyle ilgili uzmanların görüşlerine başvurulmuş, ülkede Rusça medyaya değinilmiştir.

Bu sorular doğrultusunda yapılan çalışmanın temel hipotezler şu şekilde sıralanabilir:

1) Azerbaycan'ın devlet okullarında ücretsiz Rusça eğitimi tercih eden sayısında azalma görülmektedir.

2) Azerbaycan'da Rusçanın etkinliyi belli ölçüde devam etmekte ve devlet okullarında ücretsiz Rusça eğitimi tercih eden, çocuklarını bu okullarda okutan veli sayısı daha da artmaktadır.

3) Ülkede Rusça eğitimin kalitesi yetersizdir.

4) Rusça yayım yapan medya Azerbaycan gerçeklerinin dünya ve post-Sovyet kamuoyuna duyurmada önemli yere sahiptir. Bu yayımlar ayrıca ülkede yaşayan Rusça konuşan nüfusun bilgi alma ihtiyacını tam karşılamaktadır.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Tez çalışması Azerbaycan'da 19. yüzyıldan günümüze kadar uygulanan dil politikalarını kapsamaktadır. Günümüzde konuyla ilgili yaşanan gelişmelerin daha önceki dönemle bağlantısının kurulması son derece önemlidir. Olayların akışını izlemek ve daha derinden analiz etmek amacıyla döneme ilişkin gelişmeleri ortaya koyarken ağırlıklı olarak haber sitelerinde yer alan kaynaklar kullanılmış, uzmanlarla görüşmeler yapılmıştır. Konuyla ilgili kaynak bulmak karşılaşılan zorluklardan biri olmuştur.

1. DİL POLİTİKALARININ KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1. Kimlik, Etnisite ve Ulus Kavramları

Toplumların kendilerini tanımlama biçimi olan kimliğin en önemli boyutlarından biri ulusal kimliktir. Dolayısıyla toplumdan ve dış dünyadan ayrı bir kimlik kavramından bahsedilememektedir. Toplumsal alanda paylaşılan her bir aidiyet türü, sürekli paylaşılan ve aktarılan değer ve uygulamaları içerdiği için her bir kimlik aynı zamanda kültürel boyut da içermektedir. Bu yüzden kimlik ve kültür arasında net bir ilişkiden bahsetmek mümkündür. Üstelik, bu kimlik-kültür ilişkisi ulusal kimliğin sembolleri ile kendini diğer kültürlerden ve kimliklerden de ayırarak özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Bu ayırım bazen yüksek bazen de düşük seviyelerdedir. Bahsi geçen ayırım kültürler arası ilişkilerdeki etkileşimde verilen tepki düzeyini belirlemektedir. Bu saptama, kültürel faaliyetlerin yumuşak güç unsuru olarak kullanılmasında önemli görülmektedir.¹

20. yüzyıl boyunca entelektüellerin, araştırmacıların çalışma konusu haline gelmiş kimlik kavramı konusunda çok farklı bakış açıları geliştirilmiştir. Ulusun, ulusal kimliğin tanımında ve ulusal bütünleşmenin sağlanmasında çok önemli konu olan kolektif kimlik kavramının sınırlarının çizilmesi oldukça kıymetli bir meseledir.² Kişiyi birey yapan davranış tarzları, düşünce ve duyguları, özetle bireyin bütün özelliklerini kapsayan yönleriyle kimlik olarak nitelendirilmektedir. Kimlik, bireyin toplum içerisinde kendini ve aynı zamanda toplumun ise onu nasıl gördüğü ve algıladığı olarak tanımlanabilir. Bireysel kimliğin inşa süreci “Ben kimim?” sorusu etrafında oluşan bütünsellik ve tutarlılık duygularını kendi içerisinde barındırmaktadır. Bu doğrultuda bireysel yapılmı kimlik, psikolojik ve sosyolojik boyutlarıyla çok yönlü bir anlayış haline gelmiştir. Doğuştan gelen özelliklerin yanı sıra bireysel kimliği, toplum içinde iletişim ve etkileşim sonucunda kazanılan nitelikler de

¹ Ayhan Nuri Yılmaz, “Kültür ve Sanatın Ulusal Tanınırlığının Pozitifleştirilmesinde Bir Araç Olarak Kullanılması: Türkiye’nin Kültürel Yumuşak Güç Potansiyeli”, İçinde: *Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi Üzerine Akademik Analizler* (Editörler: Ayhan Nuri Yılmaz ve Gökmen Kılıçoğlu), Nobel Yayınları, Ankara, 2018, s.17.

² Phillip Gleason, “*Kimliği Tanımlamak: Semantik Bir Tarih*”, İçinde: *Kimlik Politikaları* (Editör: Fırat Mollaer), Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2014, s. 23.

biçimlendirmektedir. Kimlik, toplumların özgün tarihi, kültürel ve toplumsal idealler perspektifinden, insanların kendisini ait hissettiği topluma entegre olması sonucunda bir oluşum sürecine girdiği varoluşsal özellikleri içermektedir.³ Kimliksel mensubiyet duygusunu pekiştirmek için, bireyin içinde yaşadığı toplumdaki başka insanlarla karşılıklı iletişim bağlamında bir kültür alışverişine girmesi ve bunun sonucunda kendini belirli bir grubun parçası olarak hissetmesi gerekmektedir.⁴

Bireysel kimlik ve toplumsal kimlik arasındaki bağlantının sonucunda ortaya çıkan ulusal kimlik biçiminin savunucuları Sovyet ideolojisinin çöküşünden sonra bağımsızlıklarını kazanan devletlerdeki titüler⁵ halkların uluslararası arenada tanınarak kabul görmesini, ulusal kültür ve dilin açık formatta geliştirilmesini ön plana çıkarmaktadırlar. Bu tür geleneksel grupların düşünceleri, resmi devlet siyaseti ile çakışmakta ve genellikle ulus devletin simgelerini destekleyen iktidar ideolojisini yansıtmaktadır.⁶

Kolektif kimlik anlayışının temeli, bireylerin ortak değerler (ırk, toplumsal cinsiyet, etnik-dini mensubiyet gibi kategoriler) üzerinden “birlik” veya “biz” duygusunu aşıl原因an bir topluma aidiyetlerinde yatmaktadır. Dolayısıyla kolektif kimlik için önemli olan bireylerin düşüncelerinin yanı sıra onların topluma karşı duydukları bağlantıdır. Kimlik kelimesi gibi tarif edilmesi güç bir kavram olan etnisite ile ilgili tanımlamaların öznel ve nesnel olmakla iki kategoride incelendiğini ifade etmek gerekmektedir. Öznel tanımlamalarda belli bir topluluğa ait ayırt edici niteliklerin, diğer nesnel ölçütlerden ziyade etnisiteye dayalı yapılması ana açıklama olarak düşünülebilir.⁷ Ayrıca nesnel bir durum olarak etnisite ortak soy inancıyla yakından

³ Erol Göka, *İnsan Kısım Kısım: Topluluklar, Zihniyetler, Kimlikler*, Odak Yayınları, Ankara, 2004, s. 294.

⁴ Marshall Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev: Osman Akınhay, Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s. 405.

⁵ Titüler halk (Rusça “titulnaya natsiya”) sayıca çoğunluğu oluşturan ve yaşadığı ülkeye adını veren halktır. Örneğin, Çeçenistan’ın titüler milleti Çeçenlerdir. Bazı durumlarda Başkurt cumhuriyetinde azınlıkta olan Başkurtlar örneğinde olduğu gibi titüler halk azınlık durumunda da kalabilir.

⁶ Jale Garibova, *Sovyet Sonrası Dönemde Türk Dilli Halklar, Dil Sorunu, Yeniden Biçimlenen Kimlikler*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2012, s. 23.

⁷ Thomas H. Eriksen, *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspective*, Pluto Press, London, 2002, s.11.

ilintilidir. Öznel yaklaşımlarda ise belirli etnik simgeler aranarak bu işaretlere sahip topluluğun etnik bir grup olduğu teşhis edilmektedir.⁸

Öznel ve nesnel yaklaşımlara atıfta bulunarak etnik kimlik ve grupları sınıf, statü gibi diğer kategorilerden farklı olarak değerlendirmiş Weber'e göre meşru şiddet kullanma tekeline sahip devlet meşruiyet sağlayabilmek için ortak bir kültür düşüncesine ihtiyaç duymaktadır.⁹ Bununla beraber Weber, etnisite ve milliyetçilik olgularının modernleşme, sanayileşme ve bireyselleşmeyle paralel şekilde ehemmiyetini yitireceğini kaydetmiştir. Fakat 20. yüzyılın ortalarında etnisite, milliyetçilik ve kimlik temelli politikaların etkisinin artması Weber'in bu öngörüsünün gerçekleşmediğini kanıtlamıştır.¹⁰

19. yüzyıl Rusya da dahil olmak üzere tüm çok uluslu imparatorlukların parçalanma sürecine tanıklık etmiştir. Bu süreç kısmen söz konusu imparatorlukların kendi toplumsal ve ekonomik evrimleri, kısmen de liberalizm, sosyalizm ve milliyetçilik gibi Avrupa ideolojilerinin yayılma etkileri ile açıklanmaktadır. Bu bağlamda Rusya Müslümanları önemli toplumsal ve kültürel değişimlerden geçtiler. Tarihteki en önemli toplumsal fenomenlerden biri olan milliyetçilik on sekizinci yüzyılın sonuyla on dokuzuncu yüzyılın başında ortaya çıktı. Milliyetçilik, birçok başka önemli olay ve gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıkmış olsa da her dönemde ülkelerin siyasal hayatlarında belirleyici öneme sahip bir kültürel olgu olmaya devam ediyor. Sahneye çıktığından beri tarihi ve sınırları belirleyen milliyetçilik günümüzde de etkisini sürdürmektedir.¹¹

Ulus inşa sürecinin modern döneme ait olduğuna yönelik açıklamaları incelediğimizde iki farklı bakış açısı görülmektedir. Bazı modernistler ulusu siyasi temelli değerlendirirken diğer bölümü ekonomik boyutuna önem vermiştir. Sonuç olarak sosyal bilimlerde milletin veya ulusun ne olduğuyla ilgili iki farklı görüş mevcuttur. Bu yaklaşımların ana farklılıkları millet veya ulus tanımında vurguladıkları unsurlardan kaynaklanmaktadır. Eğer ulus, uzun tarihsel dönemler arasında

⁸ Connor Walker, *Ethnonationalism*, Princeton University Press, Princeton, 1994, ss.16-17.

⁹ John Rex, "The Theory of Identity", İçinde: *Race and Ethnicity, Critical Concepts in Sociology* (Ed: Harry Goulbourne), Routledge, London, 2001, ss. 234-236.

¹⁰ Eriksen, *a.g.e.* s. 2.

¹¹ Cengiz Çağla, *Azerbaycan'da Milliyetçilik ve Politika*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2022. ss. 17-31.

değişmeden, belirli kültürel ve etnik niteliklerle ilişkili doğal bir olguysa mekân ve zaman bağlamında evrensel olduğunun kabulüne dayanmaktadır. Bu görüş milli bilincin tüm insanlık tarihinde mevcudiyetinin kabul edilmesini beraberinde getirmektedir. Fakat modern bir olgu olarak dikkate alındığında ulus, evrensellikten uzaklaşarak modernleşmenin bir parçası haline gelmektedir. Bu tanımlamalarda dikkat çeken mesele, bir halkı ulus yapan o halkın ortak kimliğinin yanı sıra aidiyet/mensubiyet duygusudur. Bütün farklı toplulukların ulus kavramına uygun olmaları için esas olan şart, mezkûr grubun “belirli bir toprak üzerinde kendisini ortak kültürle dışa vuran duygusal bağ” varsayımının olmasıdır.¹²

1.2. Ulus İnşası Sürecinde Dilin Önemi

Dil, ulusal kimliğin oluşturulmasında etkili bir araç olarak kullanılmaktadır. Merkezi otorite, toplumsal inşa süreçlerinin ana faktörü olarak dil üzerinden güç oluşturmaktadır. Bu yapılanma, otoritenin altında olan toplumları bir araya getirerek yaşam tarzlarını organize etmeyi ve yeniden düzenlemeyi hedeflemektedir. Yönetim, kendi kendine gelişen bu süreci şekillendirmek istemiş ve çeşitli güç merkezlerindeki yöneticiler, siyasi rejimlerini tehdit olarak gördüklerinde resmi dili bir araç olarak kullanarak planlı ve suni bir şekilde değiştirmişlerdir. Böylece, iktidarlarını sürdürmek için çoğunluğun dilini güçlendirerek, toplumsal belleği ve bilinci yeniden inşa etmek istemişlerdir. Resmi dilin yaygınlaştırılması ve tek tipleştirici eğitim sisteminin yaratılması, “öteki” karşısında “biz” imajının sürekliliğini sağlamak ve homojen bir ulusun ortaya çıkmasını amaçlamaktadır. Ancak, azınlık dilleri bu süreçte ötekileştirilerek yok olmaya mahkûm edilmiştir. Bu süreç, siyasi ayrımcılık, tek dilli ve dönüştürücü merkezi bir dil planlaması ile sonuçlanmaktadır. Ulus inşası sürecinde, ortak bir kimlik tesis etmek ve sürdürmek için dilin yönetilmesi gerektiği fikri önem kazanmıştır. Tek ve ortak/ulusal bir dil, farklı sosyokültürel statülere sahip insanları birleştirmek, bütün toplumu ortak bir program çerçevesinde organize edebilmek amacıyla inşa edilen ulusun ve ulusal kimliğin oluşturulmasında en etkin yöntemlerden

¹² Ramazan Saim Dalbay, Nazmi Avcı, “Kimlik İnşasına İlişkin Temel Yaklaşımlar Ve Bu Yaklaşımların Türkiye’ye Yansımaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 2018, ss. 18-23.

biri olarak görülmektedir.¹³

Ulus-devletlerin sıklıkla uyguladıkları müdahaleci dil planlamaları, dilin kimlik ve iletişim fonksiyonlarını kullanarak bir dili toplumun hayatın tarzına egemen kılma politikası olarak meydana gelmekte, azınlık dillerinin ise aşamalı bir şekilde kullanımdan çıkarılmasına veya yasaklanmasına sebep olmuştur. Dil haklarının ihlaline neden olan bu olaylar, bazı dillerin kamusal hayattan dışlanmasıyla beraber “kültürel soykırım”la sonuçlanmaktadır.¹⁴

Pavlenko, geleneksel toplumdilbilimde dil planlamasının, azınlık dillerini desteklemeyi amaçlayan ve doğası gereği olumlu bir süreç olduğunu kaydetmektedir.¹⁵ Dil planlamasına ilişkin üç temel tutumu (dile “sorun, hak ve kaynak” olarak yaklaşanlar) öne süren Ruiz’e göre, birinci yaklaşım genel olarak ulus devlet inşasında ortaya çıkmakta ve hedef toplumu dilsel açıdan türdeşleştirmeyi hedeflemektedir. Bu tür devletlerde çoğunlukla “tek tipleştirme”ye yönelik dil planlamaları öne çıkmaktadır. Böyle bir siyasetin takip edildiği ülkelerde egemen dilin dışındaki dillerin kullanılmasının ulusal birliği önleyeceği ve etnik gerilimleri tetikleyeceği iddia edilmektedir. Buna göre, dil çeşitliliğinin problemlere yol açmaması için azınlık dillerinin kullanımı kısıtlanmalıdır. İkinci tip dil politikasında, iktidardakiler azınlık halkların dillerini yasaklamak yerine yasal olarak teminat altına almaktadır. Böyle bir planlamayı destekleyen ülkelerde, ana dili farklı olan toplulukların kendi dilinde eğitime katılma, kamu kuruluşlarında kendi dillerini kullanma hakları mevcuttur. Ama bu ülkelerde mezkûr hakların desteklenmesi, uygulamada toplulukların bu haklardan eşit olarak yararlanamadıklarını ortaya çıkarmaktadır. Üçüncü tip tutum ise dillerin hem kanunlarla güvence altına alındığı hem de tüm alanlarda aktif olarak desteklendiği ve teşvik edildiği devletlerde gözlemlenmektedir.¹⁶

Dil politikaları, modern devletler tarafından iki farklı şekilde uygulanır:

¹³ Shiraliyev Museyib, “Borçalı ve Güney Azerbaycan Türklerine Yönelik Dil Politikaları ve Ana Dili Sorunu”, *Diaspora*, 2(2), 2022, s.147

¹⁴ Donna Christian, Language planning: the view from linguistics. F. Newmeyer (Ed.), *Linguistics: The Cambridge Survey: Volume 4, Language: The Socio-Cultural Context* içinde (pp. 193-209), Cambridge University Press, 1988.

¹⁵ Shiraliyev Museyib, “Çokkültürlülük bağlamında Azerbaycan’da dil politikası”, *Yeni Dövrda Təhsil və Tədqiqat Fəaliyyəti: Reallıqlar və Çağırışlar" Beynəlxalq Elmi Konfransı*, Mingəçevir Dövlət Universiteti, 2022, s. 533.

¹⁶ Richard Ruiz, “Orientations in language planning”, *NABE journal*, 8(2), 1984, pp. 16-17.

içsel/maddi planlama ve dışsal/statü planlama. Statü planlaması, bir dilin kullanılacağı hedefleri belirleyen ve milli kimliği inşa etmek ve güçlendirmek için tüm ülkede veya bir bölgede yapılır. Maddi planlama ise, etkili iletişim kurmak için dilin içsel özelliklerini değiştirme yönünde yenilikler yapar. Bu iki planlama türü, modern devlet yapısıyla ilintilidir ve birbirinden tamamen bağımsız değildir. Dil politikaları, bir devletin siyasi iktidarın gruplarla tarihi ilişkilerine dayalı siyasi-ideolojik seçimleri, toplulukların demografik yapısı, genel nüfus oranında azınlıkların payı ve milli/etnik bilinç ve örgütlenme, etnik gerilim derecesi gibi faktörlere göre belirlenmektedir. Bu faktörlere göre, “tekdiillilik (asimilasyoncu)” veya “çift diillilik ya da çokdiillilik (çoğulcu)” gibi stratejiler benimsenmektedir. Azınlıkların dillerinin yasaklanması etik dışı olduğu için, resmi dilin baskın rolünü pekiştirme siyasetine “dilsel emperyalizm”e karşı çıkılır. Dilsel emperyalizme karşı çıkan dilsel çoğulculuk savunucuları, toplumun geleceğini tek bir dil üzerinden kurgulamanın insanlığın evrim sürecine engelleyen bir yöntem olduğunu belirtmektedirler.¹⁷

Tekdiillilik politikası, ulus inşasıyla doğrudan ilintilidir ve çokdiilliliğin “tek ve bölünmez” olan milleti parçalayabileceği, tekdiilliliğin ise bütünleştirebileceği rolü vurgulamaktadır. Mill, çokdiilliliğin temsili demokrasi için bir engel olabileceğini savunurken, tekdiillilik politikasının savunusunda ortak bir dilin, demokratik süreçler için gerekli olan müzakere ve katılım ortamının oluşması açısından gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Ancak, bir ülkenin vatandaşları olan topluluk üyelerinin ana dillerinde ifade edemedikleri durumlarda, demokratik süreçlerin ne kadar işlevsel olabileceği tartışması da gündeme gelmektedir. Sadece tek bir dil egemen olduğunda diğer bir dil temsilcilerinin müzakere için gereken bilgilere erişimi kısıtlı olduğundan, temsili demokrasi süreci de bütünüyle sağlanmamış olacaktır.¹⁸

Etnik gruplar arası hiyerarşik bir yapı oluşturan tekdiillilik politikalarını ve bir dilin gelişmesini önlemek için baskıcı müdahalelerin yapılmasını Rudnyckyj ayrıntılı olarak incelemiştir. Rudnyckyj, çokdilli grubu tek dilli bir topluluğa dönüştürmek amacıyla kültürel gelişme şartlarını zorlamanın; belirli bir dil topluluğunun iradesine karşı olarak, dilin eğitimde ve medyada kullanma hakkını yasaklamanın; bu topluluğun kültürel çabalarına ve dilini koruma yöntemlerine karşı olmanın dil haklarının ihlaline

¹⁷ Shiraliyev, *a.g.m.*, s. 149.

¹⁸ Shiraliyev, *a.g.m.*, s.148.

ve hatta “dilkırım”a (dilsel soykırım) sebep olan unsurlar olduğunu söylemiştir.¹⁹

Toplulukların dillerinden vazgeçme nedenleri “korku” temelli olup, ekonomik, sosyal ve siyasi olarak toplum içinde “yüksek statü” kazanma isteği ile de ilişkilidir. Aynı zamanda, dilsel kaybın en önemli sebeplerinden olan ayrımcı politikalar ve asimilasyon süreci çoğunlukla bir etnik grubun diğer topluluk üzerinde hâkim ve baskıcı tutum sergilemesinin bir göstergesidir.²⁰

Ülkelerde uygulanan çokdillilik politikaları, dillerin hukuki etkileri, bölgesel ve kurumsal geçerlilikleri gibi konuların pratikte karmaşık düzenlemeler ve çeşitli modelleri gerektirdiği görülmüştür. Bununla birlikte, kamu kuruluşlarında birden fazla dilin kullanımını kabul eden çokdilli rejimler, dil haklarının bazılarının devletin tüm sınırları içinde değişmez kalmasını, bazılarının ise bölgesel şartlara uygun olarak değişmesini içermektedir. Ülkelerdeki grupların coğrafi/demografik yapılarının farklı ve ülke içindeki bölgelerin dilsel açıdan heterojen olması, bölgede hâkim olan çoğunluk diliyle birlikte azınlık dilinin de varlığı, çift veya çokdilli rejimlerin farklı türlerini yaratmıştır. Örneğin, azınlık halkların Azerbaycan Türkçesinde çok akıcı, neredeyse ana dili seviyesinde konuşmalarına rağmen, uzun süredir çift dilliliği tercih ettiği görülmektedir. Azerbaycan’da azınlıklar arasındaki bu çift dilliliğin kayıplı değil, kazançlı çift dillilik modeli olduğu gözlemlenmektedir. Kayıplı çift dilliliğin aksine kazançlı modelde, daha sonra kazanılan ikinci dilde ilerleme görüldükçe, bilişsel becerilerin de artışına destek veren güçlü bir çift dillilik geliştirmekle dillerin her birinin ayrı işlevlerde kullanılmasını sağlamaktadır. Bu da ulusal dilin titüler olmayan dillerin kullanıldığı alanlara müdahale etmemesi koşuluyla mümkün olabilir.²¹

¹⁹ Shiraliyev, *a.g.m.*, s. 150.

²⁰ Mustafa Koçak, *Çok-kültürlülük açısından dil hakları*, Liberte Yayınları, Ankara, 2013, ss. 219-220

²¹ Betül Ertek, Süverdem, F. B., “İki Dillilik ve İki Kültürlülük: Göç, Kimlik ve Aidiyet”, *The Journal of International Lingual Social and Educational Sciences*, 6(2), 2020, s. 191; Jalə Qəribova, “Azərbaycan Respublikasının dil siyasətində multikulturalizm”, İçinde: *Azərbaycan multikulturalizmi* (Ali məktəblər üçün dərslik), BBMM, Bakı, 2017 s. 287.

1.3. Yumuşak Güç ve Dil Politikaları

Güç kavramı uluslararası ilişkilerde teorik ve pratik açıdan önemli bir yer tutmaktadır. Günümüzde güç, birçok farklı tanıma ve sınıflandırmaya sahiptir ve bu tanımlar uygulandıkları ortam, aktörler, zaman-mekân ve kullanılan araçlar gibi unsurlara bağlı olarak değişkenlik göstermektedir.

Uluslararası siyasette yaygın olarak kullanılan “yumuşak güç” kavramı ilk kez Nye tarafından “devletin kendi “bilgi gücünü” kullanarak, ideallerini ve kültürel değerlerini tanıtarak çekici imaj oluşturmasıyla rakiplerini kendi tarafına çekmek” olarak ifade edilmiştir.²² Realizm ve neorealizm güç ilişkileri modellerinin aksine Nye, modern dünyada gücün üç eşdeğer boyutunu – askeri tehdit kullanımına dayalı zorlama; çeşitli ekonomik teşvikler yoluyla uygulanan etki (baskı bağlamında); maddi olmayan kaynaklar hesabına oluşturulan ve diğer ülkelerin tercihlerini değiştirebilen çekiciliği (cazibe) belirtmiştir. Nye, bunlardan zorlama ve etkiyi (baskı bağlamında) “sert güç”, kültürel ve ideolojik özellikleri taşıyan çekiciliği ise “yumuşak güç” alanı olarak tanımlamıştır.²³

Uluslararası ilişkiler alanında küresel medya ve iletişim araçlarının yaygın kullanımı, uluslararası örgütlerin ve sivil toplumun gelişmesi ve yeni aktörlerin ortaya çıkması, gücün tanımını ve kullanımını evrimleştirmektedir. Joseph Nye’ın sert güç, yumuşak güç ve akıllı güç sınıflandırması uluslararası ilişkiler literatüründe sıkça atıfta bulunulan bir sınıflandırmadır. Nye, Soğuk Savaş döneminde askeri ve ekonomik gücün etkili olduğunu gözlemlemiş ve Soğuk Savaş sonrasında yumuşak gücün basın ve yayın organlarının etkin kullanımı ve kamuoyu yaratabilme özelliği sayesinde etkili olduğunu belirtmiştir. Yumuşak güç, devletin ulusal çıkarlarını, diğer ülkelerin ulusal çıkarlarıyla uyumlu bir şekilde sunabilme ve diğerlerini memnun edecek bir şekilde izleyebilme kapasitesini ifade etmektedir. Nye, yumuşak gücü kültür, siyasi değerler ve dış politika olmak üzere üç temel kaynağa bağlamaktadır. Günümüzde, iyi bir politikanın iletişim ve haberleşme unsurlarını içermesi gerektiği düşünülmektedir.²⁴

²²Joseph S.Nye, Jr., *Yumuşak Güç*, (Çeviren: Rayhan İnan-Aydın), BB101 Yayınları, Ankara, 2020, ss. 54-58

²³ Nye, *a.g.e.*, s. 32.

²⁴Ali Asker, Yusuf Mehmet Akay, “*Türkiye’nin Avrasya Eksenli Yumuşak Gücü Üzerine Bazı Tespitler*”, İçinde: *Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi Üzerine Akademik Analizler* (Editörler: Ayhan Nuri Yılmaz ve Gökmen Kılıçoğlu), Nobel Yayınları, Ankara, 2018, s.113-117.

“Yumuşak güç” kavramı Soğuk Savaş dönemindeki ideolojinin etkisiyle 2000’li yılların ortasına kadar “Batı icadı” olarak görülmüştür.²⁵ Yumuşak gücün dış politikada en üst hedefe ulaşmada oynadığı aktif yardımcı rol, bir ülke veya bölgenin nüfusedir.²⁶ Zorlama veya etki yerine cezbetme yoluyla istenen sonuçları elde etme yeteneği olarak algılanan yumuşak güç vasıtasıyla fazla güç ve baskı uygulamadan başka aktörlerin beklenen çıkarlar doğrultusunda hareket etmeleri temin edilebilir. Daha sonra Nye bu tanımı genişleterek yumuşak gücü müttefikler arayarak, bir gündem belirleyerek, ikna ederek ve tercih edilen bir sonuca ulaşmak için cazibe yaratarak başkalarını etkileme yeteneği olarak da nitelendirmiştir. Olumlu sonuçların elde edilmesi için yumuşak gücün tezahüründe, çekim genellikle sorunsuz bir şekilde yapılan anlaşmalarla sonuçlanmaktadır. Bunun aksine sert güç kaynakları genellikle zorlayıcı davranışlarla (yaptırımlar, rüşvet, güç kullanımı) ilişkilendirilir.²⁷

Nye, devletin yumuşak gücünün temel kaynaklarını üç unsur – kültür, siyasi değerler ve dış politika (uluslararası hukuk normlarına saygı duymak ve ahlaki otoriteye sahip olmak) olarak sınıflandırmıştır. Aslında, “yumuşak güç” kavramı, askeri zorlama ve ekonomik baskıya bir alternatif sunma girişimi olarak değerlendirilebilir. Bu alternatifin destekçiler kazanmasıyla, uluslararası ilişkiler disiplininde sert gücü “yumuşak güç çağı”yla değiştirme olasılığı aktif olarak tartışılmaya başlanmıştır. Bu yeni çağın temel amacı dünyada güç gösterisinden çekinerek, ortaklık alanında çalışmaların sayısını arttırmayı içermektedir. Böylece “yumuşak güç” kavramı doğrudan devletin esasını oluşturan sistemlerin, değerlerin, normların, fikirlerin, anlamların, imajların ve hatta siyasi kurumların dışa yansıtılmasıyla ilgili. Başka bir deyişle, belirli bir ülkenin çekiciliği ile tutarlı bir şekilde ilişkilendirilen tüm olgularla ilintilidir. Bu yaklaşım, ülkelerin dolaylı etki mekanizmalarının kullanımını da kapsamaktadır. Uygulama şeklinde medyanın, sivil toplum kuruluşlarının, vakıfların, önde gelen üniversitelerin, değişim programlarının yanı sıra iş dünyasının önde gelen temsilcileri, bilim ve kültür dünyasının seçkin temsilcilerinin oluşturduğu görsel ve duygusal etki de öne çıkmakta, bununla birlikte

²⁵ Jale Akhundova, *Rusya'nın Yumuşak Güç Politikaları, Mevzuat, Kurumlar, Politikalar*, Ekin Kitapevi Yayınları, Bursa, 2015, s. 88.

²⁶ Museyib Shiraliyev, “İnsani Diplomasi Faaliyetlerinin Azerbaycan'ın Yumuşak Gücüne Etkisi”, *Geçmişten Geleceğe Türk Dünyası Sempozyumu*, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, 2022, s. 516.

²⁷ Nye, *a.g.e.*, s. 20.

ana yetki ve rol yine de devlette kalmaktadır. Yumuşak güç paradigmasının işlevinde ülkenin temel siyasi değerlerinin aktarılmasına odaklanan kamu diplomasisi de yer almaktadır.²⁸

Yumuşak güç, zorlama yerine cazibe yoluyla istenen sonuçlara ulaşma yeteneğidir ve bilimsel düşüncenin önemli bir parçası haline gelmiştir. Yumuşak gücün ana bileşeni, bilimsel araştırmalarda büyük ölçüde ihmal edilen çekiciliktir. Dünya siyasetinde çekicilik, dil aracılığıyla uygulanan, fiziksel olmayan, ancak yine de zorlayıcı güç türleri ile sağlanmaktadır. Bu nedenle yumuşak güç, sert güçle direk kıyaslanmamalı, onun başka şekillerde devamı olarak anlaşılmalıdır.²⁹

J. Nye'ye göre, ekonomik ve askeri faaliyetler, hem “sert güç” hem de “yumuşak güç” alanında uygulanabilir. Her şey bir ülkenin tutumlarına, belli bir durumda onları dönüştürmek için hazırlığına (veya hazırlıksızlığına) bağlı görülmektedir. Örnek olarak yaptırım baskısı söz konusu olduğunda, “sert” bir zorlama örneği olarak değerlendirilir. Aynı zamanda, ülkenin ekonomik modeli, özel sosyal ve ekonomik destek programları (örnek olarak, gelişmekte olan ülkeler için) çerçevesinde oldukça çekici olabilir. Askeri güç ise karşı taraf için oluşturduğu tehlike ile yapılan projeler, çalışmalar kapsamında “yumuşak güç” faktörü olarak da değerlendirilebilir.³⁰

²⁸ David Ronfeldt, John Arquilla, “Noopolitik: A New Paradigm for Public Diplomacy”, In: *Routledge Handbook of Public Diplomacy* (Eds: Nancy Snow and Philip Taylor), Routledge, London, 2009, p. 352–366.

²⁹ Наталья Емельянова, “Мягкая сила как концепт: критический анализ”, *Международная аналитика*, 3(25), 2018, с. 8.

³⁰ Nye, *a.g.e.*, s. 20.

2. BAĞIMSIZLIK DÖNEMİNE KADAR AZERBAYCAN'DA RUS DİLİNİN STATÜSÜ VE UYGULANMASI

2.1. Rusya-İran-Osmanlı Rekabeti ve Azerbaycan

18. yüzyılda Kafkasya halkları uluslararası ilişkiler için aşılması zor durumlarla sıkça karşı karşıya kalmıştır. Bunun en önemli sebebi ise Kafkasya bölgesinin askeri, politik ve ekonomik açıdan küresel ve bölgesel güçler için stratejik konuma sahip bir bölge olması olarak düşünülmektedir. Bu bölge son derece elverişli bir coğrafi konuma sahip olduğu için asırlar boyunca özellikle Rusya, İran ve Osmanlı devletlerinin ilgisini çekmiştir. Kafkasya arazileri üzerinden, Doğu ülkelerini Rusya ve Avrupa devletleriyle birleştiren dünya çapında önemli birçok ticaret yolu geçmektedir. Bu ticaret yolları üzerindeki kontrol, büyük güçlerin her birine Kafkasya halkları üzerinde nüfuz fırsatını verebileceği için bölgenin ilgi çekici olması anlaşılabilir bir durumdur.³¹

Yüzyıllar boyunca Transkafkasya toprakları yıkıcı savaşlar ile yüz-yüze kalmış, 1722-1723 yıllarında Ruslar Dağıstan ve Azerbaycan'ın bir kısmını işgal etmiştir. Fakat Ruslar, Osmanlı ile arasındaki ilişkilerin kötüye doğru gitmesi sonucundagüç eksikliğinin de etkisiyle, İran'ın desteğini kazanmak için işgal ettiği topraklardan geri çekilmek zorunda kalmıştır.³²

Rusların Büyük Petro döneminden başlayan sıcak denizlere inme politikasının hayata geçirilmesi için karşısında engel olan Kafkas dağlarını aşarak Basra Körfezine yakınlaşması, her geçen gün onlar için bu bölgeye sahip olma isteklerini artırmıştır.³³ Bu siyasi amaçlar uğrunda Ermenilerin milliyetçi hırsları sürekli olarak Kafkas siyasetinde kullanılmıştır. İran tarafından oluşan tehditlerin varlığı, Ermeni ve Gürcülerin Ruslar tarafında saf tutmasında büyük rol oynamıştır. Gürcüler, İran şahları ve Türk padişahları tarafından işgal edilmemek için Rus İmparatorluğu'na dahil olmak

³¹Екатерина Кушева, *Народы Северного Кавказа и их связи с Россией: Вторая половина XVI – 30-е годы XVII в.*, Академии Наук СССР, Москва, 1963, с.41.

³²Анна Спектор, Татьяна Шереметьева, *“История войн России”*, Харвест, Москва, 2007, с.118-125.

³³Hasan Ali Delili, *XVIII Asrın İkinci Yarısında Cenubi Azerbaycan Hanlıkları*, Bakü, 1979, s.109.

zorunda kalmıştır. Fakat Kafkasya'nın Türk-Müslüman kısmı İran ve Türkiye'ye yönelmeyi tercih etmişlerdir. Bölgeyi ele geçiren Ruslar, Azerbaycan Hanlıklarının karşılıklı çatışmalar sonucu zayıflamasından yararlanarak, işgal altındaki Azerbaycan topraklarına bölgeye komşu topraklarda yaşayan Ermenileri yerleştirmişler. Rusya bu göç politikası ile Kafkasya'nın etnik yapısını değiştirmiş ve oradaki Müslüman halk üzerinde rahat bir şekilde hakimiyet kurulmasını sağlamıştır.³⁴

Osmanlı devleti Rusların Kafkasya'da bu hareketliliğini görünce bölge üzerinde hâkimiyet kurma planı tasarlamış, bölgede oluşan genel tehdiye karşı yardım gönderme amacıyla bazı hazırlıklar yapmış ve Batum'un kuzeyinde Faş Kalesini inşa etmiştir.³⁵ Aynı zamanda İran coğrafyasında, önce Afşarlar sonrasında ise Kaçar İran hanedanları bölgede hâkimiyetlerini sürdürmüştür. Bu dönemde hâkimiyette olan Nadir Şah, Rusları bölgeden uzaklaştırmıştır. 1747 yılında Afşar Hanedanından olan Nadir Şah düzenlenen suikast neticesinde öldürülmüştür. Bu sebeple İran coğrafyasında geçici bir yönetim krizi yaşanmıştır. Bu kriz sonucunda Tebriz civarı ve Kafkas sıra dağları bölgesinde Azerbaycan hanlıkları kurulmuştur.³⁶ Azerbaycan tarihinde "hanlıklar devri" olarak nitelendirilen ve yaklaşık yarım asrı kapsayan bu dönem, Türk Azerbaycan tarihinde çok önemli bir dönüm noktası olmuştur. Hanlıklar merkezi otoriteden ayrılarak kendilerini bağımsız ilan etmiş ve devlete siyasi düzeni geri getirme uğraşına girmiştir. Tüm çabalara rağmen hüküm süren Kaçar Hanedanlığı nihai hedefine ulaşamamıştır. Ayrıca bağımsızlıklarını koruma arzusunda olan bazı hanlıkların Rusya'ya meyletmesi, Çarlık hükümetinin bölgedeki faaliyetlerini genişletmesine olanak sağlamıştır. Böylece, 19. yüzyılın başlarında başlayan Rus işgali dönemi, çeyrek asırda son şeklini almış ve Azerbaycan topraklarının parçalanmasına neden olmuştur.³⁷

Rusya, Osmanlı ve İran arasında kalan Kafkasya bu üç devlet arasında rekabet konusu iken, zayıf nitelikli hanlıkların ortaya çıkması bölgede olan hakimiyet mücadelesini artırmıştır. Maalesef bölgede kurulan hanlıklar aynı zamanda kendi

³⁴Reha Yılmaz, "Kafkasya'da Çözülemeyen Kördüğüm: Dağlık Karabağ Sorunu", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 2(1), 2013, s.76.

³⁵ Mustafa Aydın, *Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı Kafkaslar*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2008, s.55.

³⁶Спектор, Шереметьева, *a.g.e.* c. 119.

³⁷ Mirza Bala Mehmetzade, *Milli Azerbaycan Hareketi*, Yayına hazırlayan: Ahmet Karaca, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1991, s. 9.

aralarında mücadele içinde oldukları için bu durum onların diğer devletler karşısında zayıf kalmalarına sebep olmuştur. Sonuç olarak, Rusların Kafkasya üzerinde isteklerinin gerçekleşmesi için kayda değer fırsatlar ortaya çıkmıştır.

2.2. Rusya-İran Muharebeleri ve İşgal Antlaşmaları

18. yüzyılın ikinci yarısında Rusya'nın Trans Kafkasya bölgesindeki aktifliğinin esas nedenlerinden biri Gürcistan'ın Türk-İran saldırısından korunmaya yönelik ısrarlı talepleridir. 24 Temmuz 1783 yılında Rusya ile Gürcistan'ın Kartli – Kakheti Krallığı arasında Georgiyevsk Antlaşması imzalanmıştır. Gürcü kralı II. İrakli ile Rus Çariçesi II. Katerina arasında imzalanan bu anlaşmaya göre Gürcistan Rusya'nın koruması altına girmiştir. Anlaşmaya göre Rusya, Gürcistan'a askeri yardımlarda bulunacaktır. Bu yardım 1795 yılında İran Hanı Ağa Muhammed'in Trans Kafkasya bölgesine saldırdığı dönemde oldukça işe yaramıştır.³⁸

Tarihte zülüm eden şah olarak ün kazanmış Ağa Muhammed Şah Kaçar Kafkasya'yı işgal etmeyi planlarken Gence, Erivan ve Derbent Hanlıkları Şaha teslim olmuştur. 1795 yılının Eylül ayında Gürcistan'a karşı yapılacak olan sefere bu hanlıkların da iştirak etmelerini talep etmiştir. Gürcistan'ın işgalinden sonra Tiflis şehri o kadar savaş şartlarına maruz kalmıştır ki, İranlıların şehri terk etmelerinden sonra II. İrakli başkentini başka bir şehre taşınması fikrini düşünmüştür.³⁹

Rusya Gürcistan'ı tamamen işgal ettikten sonra Azerbaycan topraklarına doğru yönelmiştir. Gence Hanlığı düşmana karşı mukavemet gösterse de 3 Ocak 1804 tarihinde Ruslar Gence Hanlığına girmişlerdir. Güney Kafkasya'da tamamen güçlenmek için her ne olursa olsun bölgenin güçlü hesap edilen hanlıklarını (Karabağ, Şeki, Şirvan) işgal etmek gereklilik olarak görülmektedir. Bu hanlıklarla yapılan görüşmelerde Rus Generali Sisianov Gence Hanlığının yaşadıklarını ve Rusya'nın gücünü vurgulayarak hanlıkların savaşmadan teslim olmasını tavsiye etmiştir. Sürekli tehdit altında olmaktan yorulan Karabağ Hanı İbrahim Halil Han ise 1805 yılında Rusya ile anlaşma yapmaya karar vermiştir. Bu anlaşma Kürekçay nehri yakınlarında askeri bir kampta imzalanarak tarihe Kürekçay Anlaşması olarak geçmiştir. 11

³⁸ Андрей Фёдоров, *История России XIX – начала XX в.*, Зеркало, Москва, 2000, сс. 183-196.

³⁹ Спектор, Шереметьева, *a.g.e.* с. 119.

maddeden oluşan bu belge Rusya için tek taraflı olarak avantajlar sağlamıştır. O sırada İran İngiltere ile ittifak kurmuş ve 23 Mayıs 1804 yılında İran Şahı Feth Ali Rusya'nın Gence'den ve Kafkasya'dan çıkmasını talep etmiştir. Fakat bu talebi reddedilmiştir. Bu olaylar sonrası Rusya ile İran arasındaki tüm diplomatik ilişkiler kesilerek askeri hareketler başlatılmıştır.⁴⁰ Çarlık Rusya'sı Şahın talebini reddederek İran'la 1804-1813 yılları arasında süren savaşa girmek zorunda kalmıştır. Silahlanma açısından İngiliz silahlarıyla donatılmış İran ordusuna rağmen Rusların bu savaşta başarıları, öncelikle daha yüksek derecede askeri organizasyon, savaş eğitimi, birliklerin cesareti ve ayrıca askeri liderlerin liderlik yetenekleri ile ilişkilendirilmiştir. Napolyon'un Moskova yenilgisinin ardından İran'ın Aslandüz Savaşı'ndaki mağlubiyetinden çekinen İran yönetimi, aceleyle Rusya ile barış görüşmelerini başlatmaya karar vermiş, 12 Ekim 1813 yılında Rus İmparatorluğu ile İran arasında Gülistan Anlaşması imzalanmıştır.⁴¹

Ülke içinde yaşanan iç çekişmeler sonucu zayıflayan İran, ilk savaşta Rusya'ya yenilerek Derbent ve Bakü'yü, ardından Hazar denizinde donanma bulundurma hakkını kaybetmiş, bu nedenle intikam alma niyetinde olmuştur. 1804-1813 Rus-İran savaşının İran için başarısız bir şekilde sona ermesinden sonra İngilizler, etki alanını genişletmek ve Rusya'nın konumunu zayıflatmak için Ruslar tarafından küçük düşürülen Şah Feth Ali'nin Rusya'ya karşı yeni harekât planını desteklemiştir. Böylece Şah Feth Ali'nin kaybedilen toprakları geri alma arzusunu gerçekleştirmek için güçlü bir fırsat doğmuştur.⁴²

1816'da İran, Azerbaycan hanlıklarını geri almak için Rusya ile yeni bir anlaşma yapma konusunu gündeme getirmiştir. İran'ın bu talebi özellikle İngiltere tarafından desteklenmiştir. 1817'de Kafkasya Başkomutanı General Yermolov tartışmalı konuları halletmek için İran'a gönderilse de kendisine İran tarafının müzakerelere ancak Rusya'nın savaş öncesi sınırlarına geri dönmesi şartı ile başlayacağı söylenmiştir.⁴³ Ancak İran Kafkasya'da yeni bir savaş başlatmadan önce, Osmanlı ile ilişkileri normalleştirmek için adımlar atmak durumunda kalmıştır. 1821

⁴⁰ *Российская Империя, "Русско-персидские войны"*, <https://www.rusempire.ru/rossijskaya-imperiya/vojny-rossijskoj-imperii/454-russko-persidskie-vojni.html>, (Erişim Tarihi: 07.04.2022).

⁴¹ Игорь Войнич, Александр Бадак, Ирина Алябьева, *Всемирная История. Наполеоновские Войны. Гражданская Война в США*, Харвест, Минск, 2001, с. 372.

⁴² Фёдоров, а.г.е., с. 188.

⁴³ Ростислав Рыбаков, *История Востока*, Том 4, Восточная литература, Москва, 1995, с. 192.

yılıının sonbaharında, Osmanlı ile Rusya arasındaki diplomatik ilişkilerin kopmasından yararlanan Şah Abbas Mirza, Osmanlı topraklarına saldırmıştır.⁴⁴

İran'daki intikamcı güçlerin ve Avrupa diplomasisinin etkisi neticesinde ikinci Rus-İran savaşı başlamıştır. Bu savaşta İran yenilgisini kabul ederek toprak kaybı yaşamış, Rus İmparatorluğu ise Hazar Denizi ve Kafkasya'da etkisini daha da güçlendirmiştir. İkinci Rus-İran savaşının başlangıç nedenlerinden biri de Petersburg'daki Aralıkçılar İsyanının çıkması olmuştur. İran bu isyanı Rusya için ciddi bir taht mücadelesi olarak görmüştür. Avrupalı eğitimcilerin yardımıyla yeni bir ordu kuran ve 1813'te kaybettiği toprakları geri alma düşüncesinde olan Veliht Şehzade Abbas Mirza bu elverişli ortamdan yararlanmaya karar vermiştir. İngilizler, Rus Askerlerinin Trans Kafkasya'daki sayısının az olması, savaşa hazırlıksız olma ve iç savaşla mücadelesini göz önüne alarak Veliht Şehzade Abbas Mirza'ya Rusya'ya karşı savaş başlatmasını tavsiye etmiştir.⁴⁵

Tebriz'in alınmasıyla bir süre durdurulan barış görüşmelerinin Ocak 1828'de tekrar başlatılmasına rağmen, Rus ordusu saldırılarına devam ederek 27 Ocak'ta Urmiye'yi, 6 Şubat'ta ise Erdebil'i işgal etmiştir. Artık tüm Azerbaycan'ın Rusların kontrolü altında olduğunu gören İran Şahı 22 Şubat 1828 yılında Türkmençay Antlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır. Ayrıca Rusya'nın bu savaşta zaferinin esas sebeplerinden biri çok daha yüksek savaş kabiliyetine malik olması ve Rus birliklerinin tedarikinin daha iyi organize edilmesi olarak belirtilmelidir.⁴⁶

2.2.1. Kürekçay Antlaşması

19. yüzyılın başında Ağa Muhammet Kaçar'ın yıkıcı saldırılarından sonra Karabağ Hanlığı'nın savunma gücü zayıflamıştır. Bunun yanı sıra yerel Hıristiyanların bir kısmının Rusya'ya yönelmesi, Çarlık Rusya'yı zayıflamış hanlığı hızla devralma konusunda umutlandırmıştır. Bu nedenle her iki devletin de bu bölgeyi fethetmek için tüm askeri-politik ve diplomatik yeteneklerini kullanacakları öngörülebilir bir durum olarak ortaya çıkmıştır. Böylelikle İran Karabağ'daki mevzileri güçlendirmesi halinde,

⁴⁴ Федоров, *a.g.e.*, c.188.

⁴⁵ Борис Соколов, *Сто великих войн*, Вече, Москва, 2009, c.216.

⁴⁶ Hassan Pirnia, Abbas Egbal Ashtiani, *History of Persia*, Negah Publications Tehran, 2012, p. 680.

Rus birliklerini bu bölgeden çıkarmak için gerçek bir şans yakalamış olacaktır.⁴⁷ Ayrıca Rusya'nın bu toprakları ele geçirmesi durumunda, sadece Araz Nehri'nin kuzeyinde bulunan hanlıklar için değil, İran'ın kendisi için de bir tehdit oluşması mümkün görünmektedir. Tüm bu gelişmeler ışığında, hızla güneye doğru ilerleyen ve daha güçlü bir orduya sahip olan Rus İmparatorluğu'nun "kazanma" şansı daha fazla görülmüştür.⁴⁸

Bu dönemde İran'dan gelen saldırılardan ve mevcut iç çekişmelerden bıkmış birçok Kafkas halkının Rus yanlısı yönelimi de büyümeye devam etmiştir. 1804'te Rusya ile İran arasında başlayan savaş, Kuzey Azerbaycan bölgesinin büyük bir bölümünün (Gence, Şeki, Şirvan, Karabağ, Derbent, Guba ve Bakü Hanlıkları) Rusya'ya geçmesine neden olmuştur.⁴⁹ Rusya'nın himayesi altına girmeyemeyleden Hanlıkların arkasınca işgal edilen ilk hanlık Karabağ Hanlığı olmuştur. Rusya ve İran için büyük stratejik ehemmiyeti olan Karabağ, Çarlık açısından Güney Kafkasya'nın kilit noktası olmakla beraber Kaçar yönetiminin egemen olduğu güney topraklarına giriş olarak görülmüştür.⁵⁰ 1804'te başlamış Rusya-İran muharebesinde tarafların her ikisi de Karabağ Hanlığının işgalini hep ön planda tutmuştur. Kaçarları Karabağ için daha tehlikeli bir tehdit gibi algılayan İbrahim Halil Han, Güney Kafkasya'daki Rus birliklerinin komutanı General Sisianov'un Çarlığın himayesinde olma teklifini kabul etmiştir. Uzun süren müzakerelerden sonra Karabağ hanı İbrahim Halil Han ile Rusya İmparatorluğu'nun temsilcisi Sisianov arasında 14 Mayıs 1805 tarihinde Kürekçay Anlaşması imzalanmış ve anlaşma sonucunda Karabağ hanlığı, Çarlık Rusya'sının hakimiyeti altına girmiştir.⁵¹

Bu anlaşmayla Rusya İmparatorluğu, Karabağ'da nüfuz tesis etme fırsatını yakalamıştır:

Birinci maddede İbrahim Halil Han İran'a ve herhangi başka bir devlete tabi olmayacağına, Çar ve haleflerinin egemenliğini kabul edeceğine dair sadakat yemini etmekte ve Kur'an-ı

⁴⁷ Cavanşir Əhmədboy, *Qarabağ Hanlığının Siyasi vəziyyətinə dair: 1747-ci ildən 1805-ci ilə qədər*, Azərbaycan SSR EA, Bakı, 1961, s.182.

⁴⁸ Фахри Абасов, "Гарабагское Ханство", Тахсил, Баку, 2007, сс.109-124.

⁴⁹ Абасов, *a.g.e.*, s.120.

⁵⁰ Tofiq Mustafazadə, *Qarabağ xanlığı*, Sabah, Bakı, 2010, s.189.

⁵¹ Yaqub Mahmudov, Kərim Şükürov, *Qarabağ – real tarix, faktlar, sənədlər*, Təhsil Yayınevi, Bakı, 2005, ss.17-34.

Kerime ant içmektedir. Anlaşmanın dördüncü maddesine göre İbrahim Han Çarlığın bölgedeki yetkilisi olarak Gürcistan Yüksek Hâkimiyle önceden karşılıklı anlaşmaya varmadan komşu hâkimlerle ilişki kurmaya, onlardan elçiler gelirse ve ya mektup gönderilerse, içeriği itibarıyla tutarlı olanları Yüksek Hâkime göndermeye ve ondan izin istemeye, pek mühim olmayanlar konusunda Gürcistan Yüksek Hakimine bilgi vermeye ve Gürcistan Yüksek Hakimi tarafından hanın yanına atanmış şahsa bilgi vermeye ve onunla istişare etmeye söz vermektedir. Anlaşmanın beşinci maddesi gereğince Rus yönetimi karargâh ve küçük rütbeli subaylarıyla birlikte 500 kişilik garnizonu Şuşa kalesine yerleştirmiş, bu sayede askeri üselde ederek denetim kabiliyetini arttırmıştır ve geniş çaplı bir savunma gerektiren, durumlarda Gürcistan Yüksek Hâkimi duruma ve ihtiyaca göre bu birliği güçlendirecek ve “Zât-ı Âlilerinin ülkesini Tüm Rusya İmparatorluğuna ait bir ülke olarak askeri güçle savunacaktır.”⁵²

Bu anlaşma, Kuzey Azerbaycan’ın tamamının Rus İmparatorluğu’na katılması sürecinin yasal olarak resmileştirilmesinin başlangıcı olmuştur. İbrahim Halil Han’ın Rusya ile anlaşma yapmasının ilk ve ana sebebi Karabağ Hanlığını Osmanlı ve İran’dan korumak olmuştur. Sonuç olarak, Kürekçay anlaşmasına göre İbrahim Halil Han Karabağ’ın savunmasını Kafkasya’da bulunan Rus birliklerine devretmiş olmuştur. Kürekçay anlaşmasının tarihi önemi oldukça büyüktür. İlk olarak anlaşmaya önem atfeden edilen konu, Rusya’nın Azerbaycan’ın diğer Kuzey hanlıklarını fazla can kaybı olmadan “barışçıl” yollarla ele geçirmesi için bir köprü olmasıdır. İkincisi ise bu anlaşmanın, Rusya’nın 19. yüzyılın başında İran ve Osmanlı Devletleriyle yaptığı savaşlardaki başarılarına büyük ölçüde katkıda bulunmasıdır.⁵³ Bundan sonra tüm işgal edilen bölgelerde askeri komutanlık kontrol rejimi kurulmuş ve Hanlıkların sıradan bir Rus eyaletine dönüşme süreci başlatılmıştır.⁵⁴

Kürekçay anlaşmasının imzalanması ve sonrasında Kuzey Azerbaycan’a yerleşen Şeki, Bakü, Guba ve Lenkeran Hanlıklarının da işgali ile Azerbaycan hanlarının yönetimine verilmiştir. Bu gelişmelerle Ruslar bu toprakları 20. yüzyılın sonuna kadar (1918-1920 yıllarında Azerbaycan’da Halk Cumhuriyeti dönemi hariç) yönetmeye devam etmişlerdir. Böylelikle Kürekçay Anlaşmasının imzalanması Azerbaycan hanlıkları için mevcut zor durumun sonucu olarak görülmüştür. Bu dönemde bu topraklar Rusya ile İran’ın yayılmacı politikasının hedef noktalarından biri olmuştur. Her iki ülkenin hedefi olan bu bölgelerin savunma için yeterli gücü olmaması ciddi sorunları da yanında getirmektedir. Hanlıklar kendi aralarında

⁵²Ali Asker, Sedanur Şeyban, “Kürekçay Anlaşmasının Tarihi Arka Planı, Hukuki Niteliği ve Siyasi Sonuçları”, *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 2021, ss.34-50.

⁵³ Абагов, a.g.e. cc. 119-120.

⁵⁴ Mir Mehdi Xəzani, “*Kitabi – Tarixi – Qarabağ. Qarabağnamələr. İkinci kitab*”, Bakı, 1991, s.150.

yaşadıkları çekişmeler sonucunda birleşerek kendi bağımsızlıklarını koruyamamışlardır. Böyle bir durumda, Kürekçay anlaşmasının zorla imzalanması, Karabağ ve Şeki hanlarının hanlıkta en azından küçük bir yönetim gücünü elinde tutma umudu yaratmıştır. Ancak Azerbaycan Hanları verilen ‘yeminli’ vaatlere inanarak Rusya’nın sömürge politikasının kurbanı olmuşlardır. Rusya verdiği vaatleri bozarak Kuzey Azerbaycan’ın işgali henüz tamamlanmadan yapılan iki taraflı anlaşmaları bozarak tüm hanlıklara yapılan akitleri iptal etmiştir.⁵⁵

2.2.2. Gülistan Antlaşması

1804-1813 tarihleri arasında gerçekleşen Rus-İran savaşının en önemli jeopolitik nedenlerinden biri Rus İmparatorluğu’nun Kafkasya’daki varlığını genişletmek için İran’a resmi olarak bağlı olan bölgedeki toprakları işgal etme isteği olmuştur. 1804–1813 tarihleri arasında gerçekleşen Rus-İran savaşında Rus ordusu İran ordusundan güçlü olduğunu ispatlamıştır. 1812 yılının Ekim ayında Aslandüz bölgesinde İran birlikleri ciddi bir şekilde yenilmişlerdir. 1813 yılında ise Ruslar Lenkeran kalesini ele geçirmeyi başarmışlardır. Rus ordusu İran sınırlarına çok fazla yaklaştığı için İran tarafı barış müzakerelerinin başlatılması hakkında karar alarak bu konuyla ilgili Rusya’ya müracaat etme kararı almıştır. Böylece iki taraf arasında anlaşma 12 Ekim 1813 yılında Karabağ bölgesinde Gülistan köyünde Rus ordugâhında imzalanmıştır. İmzalar Baş Komutan Nikolay Rtişçev ve İran Devleti’nden Şahın vekili Mirza Ebdül Hasan Han tarafından atılmıştır.⁵⁶

Rusya ile İran arasında imzalanan Gülistan Barış Antlaşması, Nahçıvan ve Revan hanlıkları dışında Kuzey Azerbaycan hanlıklarının Rusya’ya ilhakını doğrulamıştır.⁵⁷ Bu barış anlaşmasına göre Kuzey Azerbaycan Hanlıklarından Lenkeran, Şirvan, Guba, Bakü, Gence, Karabağ, Şeki Rusya’ya geçmiştir. Rus tarihçiliğinde “barış anlaşması” olarak anılan bu olay, aslında Rusya ile savaşı kaybetmiş olan İran’ın Kafkasya’dan Rusya lehine geri çekilmesi olarak değerlendirilmiştir. Anlaşmaya göre Rus ticari gemilerine Hazar Denizi’ne açılma

⁵⁵ Tofiq Köçərli, “*Qarabağ. Yalan və Həqiqət*”, “İrşad” Mərkəzi, Bakı, 1998, s. 52

⁵⁶ Сборник архивных документов, *Туркменчайский мирный договор между Россией и Ираном*, Русская Книга, Москва, 1992, с. 314.

⁵⁷ Mahmudov, Şükürov, *a.g.e.*, ss.17-34.

hakkı verilmiş, aynı zamanda askeri filo yerleştirilmesine de özel hak tanınmıştır. Gülistan anlaşmasının şartlarına göre taraflar arasındaki ticarete yasal normlar oluşturulmuştur.⁵⁸

Gülistan anlaşmasından sonra yeni sorunlar ortaya çıkmıştır. Kafkas halkları ile Rus hükümetinin temsilcileri arasında birçok anlaşmazlıklar yaşanmış, dini ve etnik nitelikte çatışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Tüm bunlar Kafkasya'daki siyasi durumu kötüleştirmiştir. Aslında bu anlaşmanın imzalanması her iki tarafın da verdiği bir uzlaşma kararı gibi görülmüştür. Ayrıca, İran'ın Rusya'ya karşı başarısız bir şekilde gelişen savaştan daha az hasarla çıkmasını mümkün kılmıştır. Ruslar ise Kafkasya'daki savaştan sonra bu bölgeye tamamen hâkim olmayı başarmışlardır.

Aynı zamanda bu anlaşmanın geçerli olduğu dönemde, yani Gülistan anlaşmasından kısa bir süre sonra hanlıkların kaldırılması Rusya'nın Kuzey Azerbaycan'daki hanların iç özerkliğine izin vermeyeceğini göstermiştir. Sorunun uluslararası niteliğine gelince, Rusya'nın bu tutumu bölgenin daimî sahibi olması istemesinin göstergesi olarak anlaşılmıştır.⁵⁹ Ancak İran bu yenilgiyi, barış anlaşmasının olumsuz şartlarını ve Kafkasya bölgesinin kaybını kabul edememiştir. Sonuç olarak, İran Büyük Britanya'nın desteği ile kısa süre sonra Rus İmparatorluğu'na karşı yeni bir savaş başlatmış fakat bu savaşta da yenilerek yeniden Azerbaycan topraklarının bölüştürülmesine yol açan barış anlaşmasını imzalamaya mecbur kalmıştır.

2.2.3. Türkmençay Anlaşması

1813'ten sonra Rusya-İran ilişkileri gergin kalmaya devam etmiştir. İran yenilgiyi kabul etmemiş, Rusya ise yeni toprakları ele geçirmek için savaşa devam etmek istemiştir. Aynı zamanda İngiltere de bölgede kendi gücünü artırmaya çalışmış fakat 4 Nisan 1826 yılında Rusya ile yapmış olduğu anlaşmaya göre Rusya'ya karşı doğrudan savaş açamamıştır. Alternatif olarak İran'a diplomatik kanallarla destek olmak

⁵⁸ Mehman Süleymanov, *Gülistan Müqaviləsi*, II hissə, Elm və təhsil, Bakı, 2014, ss. 574-585.

⁵⁹ Azad Rzayev, *Azərbaycan Tarixi XIX-XX əsirlərin əvvəli*, Ali Məktəblər üçün mühazirələr kursu, "Bakı Universiteti" Nəşriyyatı, Bakı, 2010, s. 60.

en makul yol olarak görülmüştür.⁶⁰ Bölgede Rusların asker sayısının az olmasını, savaşa hazırlıksız olmalarını ve siyasi sorunlarını dikkate alarak İngilizler İran Şahı Abbas Mirza'ya Rusya'ya karşı savaşın başlatılmasını önermişlerdir.⁶¹

Bölgede kendi gücünü artırabilmek için İran Rusya'ya karşı tekrar savaşa girmiştir. Savaşın başlangıç dönemi Rusya için olumsuz olmuş, İran askerleri sınır boyunca Rus askerlerini yenmeye başarmışlardır. İran ordusu ilerleyerek Şuşa Kalesi'ne yaklaşarak kaleyi kuşatmaya başlamışlardır. Şuşa'nın kuşatılması 1826 – 1828 yıllardaki Rus-İran savaşının gidişatı üzerinde derin bir etki yaratmıştır. Abbas Mirza saldırılarını hızla devam ettirerek zayıflamış Rus birliklerini yenmek yerine büyük bir güçle Şuşa Kalesi'ni kuşatmaya devam ettirmiştir. Fırsattan yararlanan Rus komutanlığı askeri gücünü bölgede güçlendirerek stratejik üstünlüğü ele geçirmeye muvaffak olmuşlardır. Güney Kafkasya'daki Rus birlikleri ek kuvvetler ile güçlendirilmiştir. 3 Eylül 1826 yılında Şemkir savaşını Ruslar kazanmıştır. Yelizavetpol (Gence) çevresindeki savaştan sonra ise İran bölgede kendi askeri gücünü toparlayamamış ve güçlü konumunu kaybetmiştir. 1827 yılın başında İran birlikleri Talış Hanlığı hariç Kuzey Azerbaycan topraklarını terk etmiştir. Nisan ayından itibaren askeri operasyonlar yeniden başlatılmıştır. 20 Nisan 1827 yılında Ruslar Hudaferin köprüsünü işgal ettikten sonra Rus birlikleri Nahcivan'ı savaş olmadan işgal etmiştir.⁶² Bu işgalden sonra Ruslar Tebriz şehrini ele geçirmişlerdir. Barış görüşmeleri için ilk girişimler Şubat 1827'de yapılmış ancak bu görüşmeler herhangi bir sonuç vermemiş ardından Ruslar yeniden saldırmaya devam etmişlerdir. Gerçekleşen saldırılar sonucunda ilk önce Urmiye, sonra ise 8 Şubat'ta Erdebil Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Daha sonra ise Tahran şehrine doğru yol açılmıştır. Bu durumda İran Rusya ile 10 Şubat 1828 yılında Türkmençay kasabasında barış anlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır.⁶³

⁶⁰ Kərim Şükürov, “Gülüstan müqaviləsi və onun ətrafında diplomatik çəkişmələr”, “Respublika” qəzeti, 10 Fevral, 2012, № 32, s. 6-7.

⁶¹ Рыбаков, *a.g.e.*, c. 192.

⁶² İbrahim Ethem Atnur, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2001, s. 5.

⁶³ Okan Yeşilot, “Türkmençay antlaşması ve sonuçları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat araştırmaları Enstitüsü dergisi*, 26, 2008, s. 187.

Türkmençay Anlaşması⁶⁴ Rusya için neredeyse Gürcistan'ın tamamı ve Kuzey Azerbaycan'ın ele geçirilmesi ile sonuçlanmıştır. Trans Kafkasya bölgesinin Rusya tarafından işgal edilmesi, Gürcü, Ermeni ve Azerbaycan halklarının tarihi kaderlerinde bir dönüm noktası olmuştur. Bu anlaşmanın en ağır tarafı Azerbaycan topraklarının ikiye bölünmesi olarak görülmüştür. Güney Azerbaycan Kaçar yönetimine geçmiş Kuzey Azerbaycan'ın toprakları ise Rusya'ya bırakılmıştır. Böylece Kuzey ve Güney Azerbaycan terimleri kullanılmaya başlanılmıştır.

Anlaşmanın önemli maddelerinden biri de daha önce İran'a sürgün edilen Ermeni esirlerin Rusya'nın ele geçirdiği topraklara iade edilmesiyle ilgilidir. Bu süreç Ermenilerin konsolidasyonunun başlangıcını işaret etmiştir. Böylece bu savaşların ve imzalanan anlaşmaların Karabağ bölgesi açısından kritik bir sonucu olmuştur. Bu dönemde İran topraklarından 1825-1826 yıllarda 18.000, 1828'de Türkmençay Antlaşması'nın 15. maddesi gereğince 50.000, Osmanlı ve Rus İmparatorlukları arasında 1829'da imzalanan Edirne Antlaşması ile yaklaşık 84.000 Ermeni Karabağ bölgesine göç ettirilmiştir.⁶⁵ Dönemin Rus tarihçilerine göre tüm bu süreçte, Anadolu'dan ve günümüz İran topraklarından Kafkasya'ya en az 1 milyon Ermeni göç etmiş veya yerleştirilmiştir. Bu göçler sonucunda I. Nikolay, Revan ve Nahçıvan hanlıklarının bölgelerini de içine alan topraklar üzerinde bir Ermeni eyaletinin oluşturulmasına dair ferman vermiştir.⁶⁶ Ermenilerin Azerbaycan topraklarına yerleştirilmesinden sonra bazı tarihçiler Ermenileri 'Türkmençay çocukları' olarak adlandırmıştır.⁶⁷ Sonuç olarak, Anlaşma Rusya'nın Kafkasya'daki konumunu güçlendirmiş, Orta Doğu'daki etkisini güçlendirmeye yardımcı olmuş ve Büyük Britanya'nın İran'daki konumunu zayıflatmıştır.⁶⁸

⁶⁴ Antlaşmanın maddeleri hakkında daha fazla bilgi için bakınız: Əliyərli Süleyman, *Azərbaycan tarixi (uzaq keçmişdən 1870-ci illərə qədər)*, Azərbaycan Nəşriyyatı, Bakı, 1996, ss. 618-624.

⁶⁵ Reşid Göyüşov, *Qarabağın keçmişinə səyahət*, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1993, s. 75.

⁶⁶ Ali Asker, "Ermeni Meselesi" ve Kafkasya Gerçekleri, İçinde: *Yüzüncü Yılında Ermeni Meselesi: İddialar-Yalanlar Gerçekler* (Editör: Hakan Boz), Aygan Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 446-509.

⁶⁷ Bəxtiyar Qaraca, "Türkmənçay və Ermənilər", "Azərbaycan" Qəzeti, 23.01.2020, <https://1905.az/turkm%C9%99ncay-v%C9%99-erm%C9%99nil%C9%99r/>, (Erişim Tarihi: 02.03.2022)

⁶⁸ Pirnia, Ashtiani, *a.g.e.*, p. 684.

2.3. Çarlık Döneminde Rus Yönetiminin Dil Politikaları

19. yüzyılın başlarında Rus İmparatorluğunun yayılcılık politikası sonucunda Azerbaycan topraklarının bir kısmı aşamalı bir şekilde Rusya tarafından işgal edilirken diğer kısmı Kaçarlar İmparatorluğu sınırları içinde kalmıştır. Bölgede yaşanan kanlı savaşların son halkası 1828 Türkmençay Antlaşmasıyla son bulurken Araz nehrinden kuzeydeki Azerbaycan toprakları tamamen Rusya'nın egemenliği altına girmiştir.⁶⁹ Üzerinde Rusya İmparatorluğu'nun sömürge politikasını ağır şekilde hisseden Azerbaycan toplumu ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan geri kalmışlığın her türlü olumsuzluğunu yaşamıştır. Bu dönemde Azerbaycan halkının Rus sömürgeciliğine karşı verdiği mücadele Çarlık yönetimi tarafından kolaylıkla bastırılmıştır.⁷⁰ 19. yüzyılın başlarından itibaren bölgede uygulanan yönetim modellerinin başarısızlığı ve idari reformların beklentileri karşılamaması nedeniyle Rus yönetimi Kafkasya politikalarını sıkça gözden geçirmek zorunda kalmıştır.

İleri görüşlü Batı ve Rus düşünürlerinin, bölge aydınlarının görüşlerinin şekillenmesinde etkisi olmuştur. Bu gelişmeler Azerbaycan tarihi literatüründe "maarifçilik" olarak adlandırılan aydınlanma sürecini başlatmıştır.⁷¹ Bu süreç kısa süreli olmayıp siyasi olayların etkisi altında uzun bir zaman dilimine yayılmıştır.

1917 yılında gerçekleşen Şubat Devrimi ve daha sonra 1917 Ekim İhtilali (Darbesi) bir sanayi merkezi olan Bakü'nün sosyo-politik yaşamını derinden etkilemiştir. İçinde bulunduğu politik ve ekonomik koşullar, sosyal yapı ve Müslüman/Türk aydınların siyasi faaliyetleri ve varoluş mücadelesi önce özerklik, daha sonra ise tam bağımsızlık talepleri şeklinde dile getirilmiş ve milli mücadelenin yükselişine ivme kazandırmıştır.⁷²

⁶⁹ Cəmil Həsənlı, *Sovet dövründə Azərbaycanın xarici siyasəti (1920-1939)*, Adiloğlu nəşriyyatı, Bakı 2012, s. 140.

⁷⁰ Terane Halilova, "Rusya'nın Azerbaycan'da Hıristiyanlaştırma Siyasetine Karşı Ortaya Çıkan İsyenlar: Car-Balaken Örneği", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 2016, s. 85-98.

⁷¹ Ramesh Rzayev, Tarihsel perspektiften modernleşme paradigması (Azerbaycan'da modernleşme tartışmalarına dair yeni bir yaklaşım: 1848-1878 (Sakarya Üniversitesi SBE, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya, 2020, s. 8.

⁷² Ali Asker, "Azerbaycan'da Milli Kimlik İnşasının Sosyo-Ekonomik ve Fikri Temelleri (19. Yüzyılın Ortaları-20. Yüzyılın Başları)", İçinde: *Azerbaycan Düşünce Tarihi: Evreler, Olaylar ve Şahsiyetler (19. Yüzyılın Ortaları-20. Yüzyılın Başları)*, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Ankara, 2021, (ss. 1- 41).

Çarlık Rusyası döneminde savaşlar sonucu ele geçirilen bölgelerdeki yerel halkları “Ruslaştırma” politikası izleyen devlet, insanları zorla Hıristiyanlaştırıp Rus isimleri verdikten sonra milli kimlik değişikliğinin yavaş yavaş gerçekleşeceğine inanmıştır. Bir yandan çarlık dönemindeki misyonerlik faaliyetleri diğer yandan yeni bir kimlik inşa etme sürecinde toplumu yeniden biçimlendirme girişimleri yerel halkın dilini olumsuz etkilemiştir.⁷³

Kafkasya'nın Rus İmparatorluğu tarafından tamamen işgal edilmesinden sonra bölgede yerli halkların askeri ve siyasi olarak köleleştirilmesi sistemi kurulmuştur. Çarlık politikasının ana amacı bu halkların kültürel baskıya maruz kalması ve bu bağlamda Ruslaştırma politikasının şiddetli bir şekilde uygulanmasıdır.⁷⁴

Etno-linguistik açıdan karışık bir yapıya sahip olan Çarlık Rusya'da statik bilgiler, uygulanan ulusal-dilsel politikaların ilke ve amaçlarını, uygulanan politikaların, etnik birimler arasında ilişkilerin düzey ve niteliğine yansımaları tek başına açıklamaya yetmemektedir. Çünkü etno-linguistik değişkenler siyasal sistem içine yerleştirildiğinde dil politikasıyla doğrudan bir bağlantı içine sokulmaktadırlar. Bu nedenle Çarlık Rusya'nın etno-linguistik yapısı ile ilgili sayısal verileri, söz konusu yapının çeşitlenmesinde birincil rol oynayan Rus yayılcılığı ile ilişkilendirerek değerlendirmek gerekmektedir.

Bahsi geçen halklara karşı uygulanan baskı yöntemleri oldukça çeşitlidir. Azerbaycan halkı birçok siyasi, medeni ve dini haklardan mahrum edilmiş ve yerli halkın tüm kurumlardaki en yüksek makamlarda çalışma hakları elinden alınmıştır. Çarlığın Azerbaycan Türklerine yönelik ayrımcı politikası özellikle eğitim ve kültür alanında kendini göstermiştir. Sömürge güçleri halkın ana dilinin, edebiyatın, tiyatronun ve kendi dillerinin kullandıkları diğer kültürel yaşam biçimlerinin gelişmesinin önünü almak için sayısız engeller yaratmıştır. Çarlık hükümeti tarafından Kafkasya'nın Müslüman halklarının dillerine karşı uygulanan sömürge politikasının esas nedeni, yerli halkın kendi ana dilinin gelişmesi için normal koşulların yaratılması durumunda ulusal ve kültürel ilerlemelerine yol açacağı, böylece hükümeti tehlike durumuna sokacağı düşüncesidir. Bu nedenle, Çarlık Rusya'nın politikasının önemli

⁷³ Elçin İbrahimov, “Rusya Federasyonunun Azsayılı Türk Halklarına Karşı Dil Politikası”, *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, 4(2), s. 216.

⁷⁴ *История СССР с древнейших времен до наших дней*, Том 6, Наука, Москва, 1968, с. 25.

özelliklerinden biri, Azerbaycan dilinde ulusal eğitim sisteminin yaratılmasını önleme çabasıdır. Tüm eğitim kurumlarında öğretim Rusça olarak yapılmış, zaman geçtikçe Azerbaycan dili devlet yönetiminin esas alanlarından çıkarılmıştır. Azerbaycan dili sadece Kuzey Azerbaycan'ın işgalinin ilk aşamasında, 1840 yılında "komendant" idare yapısının uygulandığı dönemde sınırlı bir ölçüde yerel idari ve adli yapılarda kullanılmıştır.⁷⁵

Ancak Çarlık hükümeti Orta Kafkasya'da (1840) idari ve yargı reformunu gerçekleştirdikten sonra, Azerbaycan dili tamamen devlet kurumlarından çıkarılmıştır. Tüm idari organlarda ve mahkemelerde çalışmalar sadece Rusça olarak yapılmaya başlanmış ve bu nedenle Azerbaycan kökenli yetkililerin yerini yerel halkın dilini veya geleneklerini bilmeyen Rus yetkililer almıştır. Bölgede Rus yasalarının, yönetiminin, finansal sisteminin ve bürokrasisinin yürürlüğe girmesi Çarlık hükümetinin ulusal sömürge politikasının gerçekleştirmesinin tezahürü olarak ortaya çıkmıştır. Temel amaç ise Azerbaycan halkının devlet kurma isteğini yok etmek için kültürel belleğini silmek, ana dillerini unutturmak, halkı cehalet içinde tutmak ve mümkün derecede Ruslaştırmaktır.⁷⁶

Kuramsal olarak dil politikası olgusu muasır devlet ile ortaya çıkan bir olgu olduğundan, Rus imparatorluğunun etno-linguistik yapısı ile ilgili veriler Rus olmayan halklara karşı izlenen genel politikaları hiçbir şekilde doğrudan değerlendirmeyi sağlayan bir araç olarak görülmemektedir. Okullarda hangi dilin eğitim-öğretim dili olarak kullanılacağı çoğu zaman siyasal bir tercih olarak değerlendirilebilir. Çarlık Rusya'da Rusçanın zorunlu öğretim dili olarak Rus olmayan okullara girişi siyasal ve dinsel baskıların arttığı 19. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir. Bu tarihten başlayarak Rus olmayan okullarda bütün temel dersler Rusça verilmekte, ana dillerin eğitim alanında kullanımı din dersleri ile sınırlandırılmaktadır. Böylece eğitim-öğretim alanında getirilen bu sınırlama ve yasaklarla ana dilin halkların kültürel gelişmesini sağlayacak işleve sahip olması engellenmektedir. Öte yandan, ana dilin kullanımına

⁷⁵ Tahir Allahverdiyev, Azerbaycan ve Ermenistan Arasındaki Karabağ Sorunu (Bursa Uludağ Üniversitesi, SBE, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 2010, s. 33.

⁷⁶ Захида Ализаде, "Национально-колониальная политика царского правительства на Центральном Кавказе", http://www.ca-c.org/c-g/2007/journal_rus/c-g-4/14.shtml, (Erişim Tarihi: 12.10.2022).

getirilen sınırlama ve yasakların farklı biçimlerde gerçekleşmesi Çarlık Rusya'nın tutarlı ve uzun vadeli bir eğitim politikası olmadığını göstermektedir.

Eğitimde siyasal otoritenin Rus olmayanlara karşı izlediği sömürge politikalarından kaynaklanan sorunlar, geniş halk kitlelerinin bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesinde önemli bir araç olan kitle-iletişim alanında da doğal olarak rastlanır bir pozisyonadadır. Ana dilde yayın yasağı 1905 Devrimi'nin getirdiği özgürlükler ortamında kaldırılmış ancak kısa bir süre sonra tekrar uygulamaya sokulmuştur. Yasakların kaldırıldığı bu ara dönemde ulusal dildeki yayınlarda büyük bir artış kaydedilmiştir. Dillerin özellikle eğitim basın ve yayın alanlarındaki kullanımını işlevsel açıdan özetlemek gerekirse, Çarlık Rusya hükümetlerinin izledikleri politikaların Rus olmayan dillerin işlevsel gelişmesine engelleyici etkide bulunduğunu gözlemlenebilir. Ayrıcadillerin iletişim ve anlatım işlevleri ile sınırlı tutulduğu, bu dilleri kullanan milliyetlerin kültürel ve ulusal kimliklerini oluşturmada katkıda bulunabilecek toplumsal ve ideolojik işlevlerin tam olarak gelişmediği söylenebilir.⁷⁷

2.4. Kafkasya'da Hıristiyanlaştırma, Ruslaştırma ve Dil Politikaları

Kafkasya bölgesini tamamen eline geçirmek için Çarlık hükümeti fethetme sürecinde iken sömürge politikasını uygulamaya başlamıştır. Sömürge politikasının ana amacı yerel nüfusun asimilasyonu ve bölgenin Rus İmparatorluğu'nun ayrılmaz bir parçası haline gelmesi olarak anlaşılmaktadır. Bu stratejik siyasetin ana bileşenleri Hıristiyanlaştırma ve yeniden yerleşim politikası olarak tezahür etmiştir.

Kafkasya'yı işgal etmeye başlayan Rusya ele geçirilen bu Müslüman bölgenin devlet içinde zayıf bir halka olacağına açıkça farkına varmıştır. Bu farkındalıkla bölgede dini farklı olan nüfusun yabancı bir istilaya tahammül edemeyeceği öngörülmüştür. Bu nedenle, 18. yüzyılın sonunda, Tiflis'te Ruhani Oset Komisyonu oluşturulmuş ve temel görevi Müslüman bölgenin Rusya ile yaklaşması için Kafkasya Müslümanları arasında Hıristiyanlığın yayılması olarak tanımlanmıştır.⁷⁸

⁷⁷ Neziha Sarı, Dil-Politika ilişkisi Açısından Rus ve Sovyet Dil Politikaları (İstanbul Üniversitesi SBE, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1996, s. 50.

⁷⁸ Акты, собранные Кавказской археографической комиссией. Том VIII, Тифлис, 1881, стр. 248-249-253.

22 Haziran 1815'te İçişleri Bakanlığı'nın kararıyla Astrakhan'da kurulan ve ana hedefleri söz konusu bölgede İncili yaymak olan Misyonerler Cemiyeti, faaliyetlerini daha dar bir coğrafi alanda, Hazar Denizi'nin kıyı şeridinde yürütmüştür.⁷⁹ Fakat Hıristiyan misyoner topluluklarının bölgede yaptıkları çalışmalar beklenen sonuçları getirmemiştir. Kafkasya'nın yerli halkları Hıristiyanlığa ilgi göstermemiş (münferit durumlar dışında), bu da Kafkasya'daki Rus İmparatorluğu'nun Hıristiyanlaştırılması politikasının esas amaçlarına ulaşamadığını göstermiştir. Bu nedenle yabancı (İskoç ve Basel) misyonerlerinin eylemlerinin durdurulması ve onların yerine Ortodoks inancını yayarak bir toplum oluşturulması yönünde çalışmalar geliştirilmiştir.⁸⁰ Ancak Rusya'nın yönetici çevreleri basit bir gerçeği göz ardı etmiştir. Yüzyıllar boyunca İslam kültürü Kafkas nüfusunun bilincinde belirleyici faktör olmuştur. Bundan dolayı onları Hıristiyanlığa dönüştürmek görüldüğü kadar kolay olmamıştır. Bu gerçekleri dikkate almayan Çarlık yönetimi, işgal edilen bölgelerde Rus gücünü pekiştirmek için Ortodoks Hıristiyanlığı yaymaya karar vermiştir. Bu doğrultuda, 1860 yılında bölgede "Kafkasya'da Ortodoks Hıristiyanlığın Restorasyonu Derneği" kurulmuş ve Oset Ruhani Komisyonu'nun faaliyeti durdurulmuştur.⁸¹

Yeni Cemiyete, Kafkasya'daki eski Hıristiyan kiliselerini ve manastırlarını restore etme ve koruma, yeni kiliseler, kiliseye bağlı okullar inşa etme ve burada Kutsal Kitap numunelerini dağıtma görevi verilmiştir. Ayrıca bu dönemde, Rus yönetiminin onayı ile Kafkasya'da 1854'te Gah (Azerbaycan) köyünde St. George Ortodoks kilisesi ve 1889-1898'de Bakü'de Alexander Nevsky katedrali inşa edilmiştir.⁸² Bölgede Hıristiyanlığı aşılama amacıyla Ortodoks kiliselerinin inşası için yürütülen aktif siyasetin kesin bir sonucu olarak 1913'te sadece Bakü şehir yönetiminde olan kiliselerin sayısı 18 olmuştur.⁸³

⁷⁹ Акты, собранные Кавказской археографической комиссией. Том VIII, Тифлис, 1881, а.г.е. С. 312, док. 229.

⁸⁰ Акты, собранные Кавказской археографической комиссией. Том VIII, Тифлис, 1881. С. 320, док. 232; С. 256, док. 172

⁸¹ Акты, собранные Кавказской археографической комиссией. Том XII. Тифлис, 1904. С. 526, док. 456; С. 259, док. 459

⁸² Хаджар Вердиева, *Переселенческая политика Российской империи в Северном Азербайджане в XIX – начале XX веков*, Есoprint, Баку, 2016, с.43.

⁸³ Исмаилов Эльдар, Кенгерли З. "Кавказ в глобализирующемся мире: новая модель интеграции", *Центральная Азия и Кавказ*, 2(26), 2003, с. 162.

Bahsi geçen konu özetlenirse, Rus İmparatorluğu bölgede kendi gücünü tesis etmek ve pekiştirmek için Hıristiyanlığı kasten Kafkasya'ya yaydığı söylenebilir bir çıktıdır. Esas amaç ise, Hıristiyanlığı kullanarak bu bölgenin imparatorluğun ayrılmaz bir parçası haline getirilmesidir. 18. yüzyılın sonundan itibaren, Rus devleti, Kafkas nüfusunun içine tamamen yabancı etniğe sahip olan, yabancı dilde konuşan ve yabancı kültürü olan halkları sokmuştur. Yerli nüfusa yabancı halkların katılma uygulaması imparatorluğun sömürge politikasıyla bağlantılı görülmüştür. Bu siyasetin hedefi Hıristiyan etnik gruplarını Kafkasya sakinlerinin arasına sokarak kendileri için bir temel oluşturmak ve Rus kolonizasyonunu gerçekleştirmektir. Bu politika uygulanırken “Kuzey” ve “Güney” arasındaki dereceleme konusunda tuhaf bir yaklaşım belirlenmiştir. Kuzey Kafkasya'da Çarlık hükümeti Rus sömürgeciliğine güvendiği gibi, Güney Kafkasya'da da Ermenilere aynı seviyede güvenmektedir. Rus İmparatorluğu'nun Azerbaycan topraklarında yeniden yerleşim politikasının temel amacı Azerbaycan nüfusunun oranını azaltmaya çalışmak ve Müslüman olan nüfusun içinde gayri-müslim bir mezhep tabanı oluşturmak olarak anlaşılmaktadır. 19. yüzyılın başında, Rus İmparatorluğu bu bölgeye Rusları da yerleştirmiştir. Bu tarihsel dönemde Rus sömürgeciliğinin sosyal temeli dini mezhepler tarafından oluşturulmuş, ancak genel olarak bu sömürgeleştirme siyasetinin hedef dizisi olmamıştır. Rusların nüfus olarak Kafkasya'daki büyüme hızı imparatorluğun yapmış olduğu kolonizasyon planlarına uyum sağlamamıştır. Artık 19. yüzyılın sonunda Rus İmparatorluğu bu bölgeye merkezi illerden Rus köylülerini planlı bir şekilde yerleştirmeye başlamıştır.⁸⁴

Bölgenin kolonizasyonu sırasında Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırmaya öncelik verildiği için bölgedeki nüfusun etno-kültürel yapısında değişiklikler meydana gelmiştir. 18. yüzyıldan itibaren Kafkasya'ya yerleşen Ruslar, bölge nüfusunun etno-kültürel yapısında yeni bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Sömürgeleştirme sürecinin hızlandırılması bu politikayla olumlu sonuçlanmıştır. Böylece, 20. yüzyılın başında Kuzey ve Güney Kafkasya'da Rusların sayısı 3.760.000'in, Ermenilerin sayısı ise 1.400.000'in üzerinde olmuştur.⁸⁵ Ermenilerin birçoğu Azerbaycan'ın tarihi topraklarına - Bakü, Yelizavetpol ve Erivan illerine - yerleşmişlerdir. Ancak yabancı hâkimiyeti kabul etmeyen Azerbaycan Türkleri özellikle, Gaçaglar Hareketi ile Rus

⁸⁴ Александр Липранди, *Кавказ и Россия*, Тип. "Мирный труд", Харьков, 1911, с. 9.

⁸⁵ Хаджар Вердиева, *Переселенческая политика Российской империи в Северном Азербайджане в XIX – начале XX веков*, Есортинт, Баку, 2016, с. 40; 234.

egemenliğine karşı mücadele etmişlerdir. Rus hâkimiyeti Kafkas halklarının direnişini acımasızca bastırmıştır.⁸⁶

Böylece Rus İmparatorluğu'nun Kafkasya'da Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma politikası sonucunda bölge tarihinde büyük sosyo-politik değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişiklikler bugün uluslararası ilişkiler sisteminde “Kafkas Düğümü”nde özel yer almaktadır. Bu düğümün ayrılmaz bir parçası olan “Karabağ”, “Oset”, “Abhaz”, “Ahıska” konuları dünyanın önde gelen devletlerinin jeopolitik oyunlarında kullanılmaktadır. Bu devletler bölgedeki etki alanlarını devam ettirmeyi ve genişletmeyi istedikleri için bölgenin önemi sürekli artmaktadır.

Rusya'nın uyguladığı Ruslaştırma politikasında “eğitim” faktörü de önemli yer almıştır. 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyıl başlarında Rus Hükümeti eğitimi ön plana çıkararak bölgede bulunan farklı etnik grupları kontrol altına almaya çalışmış ve yerli halkların kültür bakımından Ruslaştırılması eğitim yoluyla gerçekleştirilmiştir. Bunun için eğitim alanında birkaç reform yapılmıştır. Rus olmayan etnik gruplara ‘İnorodtsılar’ adı verilmiş ve 1913 yılında “İnorodtsılar için İlkokullar Hakkında Kanun” adıyla bir kararname yayınlanmıştır. Rusya Hükümeti bu kanuna dayanarak eğitim alacak kişilerin kimliği, öğretmenlerin ve derslerde kullanılacak materyallerin belirlenmesiyle eğitim alanında sıkı bir sistem kurmuştur.⁸⁷

Eğitim konusunda Rusya'nın temel amacı bölgedeki yerel dillerin ikinci plana geçmesi olmuştur. Daha sonra yapılan reformlara göre Rusçanın eğitim alanında tek alternatif dil olarak sunulması bölgedeki yerli halkları rahatsız etmeye başlamıştır.⁸⁸ Rus dilinin bölgede tek dil olarak tüm alanları etki altına alması için ardı ardına yeni kararlar alınmaya, 1880 yılında Çar Hükümeti Müslümanlara dini eğitim veren hocaların Rusça bilmelerini talep etmeye başlamıştır.⁸⁹ Gösterilen tüm bu çabalara rağmen eğitim politikasında hedeflenen başarı gerçekleşmemiştir. Özellikle

⁸⁶ İkrım Ağasıyev, “Biləcik və Göynük: Oğuz türklərinin ən qədim yurd yerləri”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6(5), 2019, ss. 113-133.

⁸⁷ Пётр Дашковский, Елена Шершнева, “Мусульманское образование в Западной Сибири в XIX начале XX вв.”, *Известия Алтайского Государственного Университета*, 4(1), 2011, с.69.

⁸⁸ Фатима Шебзухова, “Особенности управления национальными окраинами в Российской Империи на рубеже XIX-XX веков”, *Ежеквартальный рецензируемый научный журнал «Вестник АГУ»*, 3 (184), 2016, сс.34-42.

⁸⁹ Александр Кобзем, “Татары – Мусульмане Среднего Поволжья: Этническая идентичность и слухи о насильственном крещении”, *Вестник Евразии*, (3), Москва, 2004, с. 92.

Ruslaştırma siyaseti için bölgede uygulanan İlminskiy projesi istenilen sonucu vermemiştir.⁹⁰ İlminskiy eğitim sistemi bölgede bulunan yerel dillere fazla baskı uygulamadan, sadece Rusçanın yaygınlaştırılmasını ve bölgeye hâkim olmasını amaçlayan bir eğitim sistemi olmuştur.⁹¹

Çarlık yönetimi yıllar boyunca güç yoluyla elde ettiği topraklarda yaşayan etnik grupların eğitim yoluyla Ruslaşacağını düşünmüştür. Fakat bu etnik grupların belli bir dönem ana dillerini mescit ve okullarda kullanabilmesi ulusal bilincin oluşmasına yol açmıştır. Bu bağlamda 1861’de Rusya’da serflik sisteminin kaldırılması kapitalizmin gelişiminin önünü açan çok önemli bir reform olarak tarihe geçmiştir. Kafkaslara yaklaşık on sene sonra gelen bu reformun sonuçları Bakü’de petrol sanayisinin gelişmesiyle çok belirgin şekilde kendini göstermiştir. Bir petrol kenti olan Bakü’de kapitalist sanayinin gelişimi eş zamanlı olarak eğitim, basın ve kültür alanlarının da kalkınmasına yol açmıştır. Bu alanların gelişmesi ise kimlik düşüncesinin berraklaşmasına, millet bilincinin uyanışına ve gelişimine neden olmuştur. Kentleşme ve sanayide yaşanan hızlı dönüşüm Bakü’nün çehresini değiştirerek çok kimlikli bir kent haline getirmiş, Çar yönetiminin Müslüman/Türklere karşı ötekileştirme siyasetine ivme kazandırmıştır. Bu durum, bir taraftan Müslüman/Türk aydınlarını daha fazla çaba göstermeye zorlarken diğer taraftan millet inşasının gelişmesi, olgunlaşması ve cumhuriyet rejiminin kurulmasının önünde engelleyici bir etken olarak ortaya çıkmıştır.⁹²

⁹⁰ İlber Ortaylı, “XIX. Asırda Kafkasya ve Rusya”, Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I XIX. ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar (24-26 Ekim 2001-İstanbul), Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 2003, s. 121.

⁹¹ Serj Zenkovsky, *Rusya’da Pan-Türkizm ve Müslümanlık*, (Çev: İzzet Kantemir), İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1983, ss. 25-26.

⁹² Gül Çiğdem, *Temel Parametreler Çerçevesinde Türkiye’de Milliyetçilik İdeolojisinin Analizi*, IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi, 2015, s. 92.

3. BİRİNCİ CUMHURİYET VE SOVYET DÖNEMLERİNDE AZERBAYCAN'DA DİL POLİTİKALARI

3.1. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Döneminde Dil Politikaları

Azerbaycan devletçilik tarihinin ana hatlarından biri devlet dili meselesidir. Tarih boyunca Azerbaycan'da aralıksız olarak varlığını sürdürebilmiş Türkçe edebi ve sözlü dil örnekleri yaratmış, yıllar sonra milli devlet dili seviyesine yükselmiştir. Halk ve dilin adı olarak kullanılan “Türk” kavramı kimlik tanımlaması açısından yeterli olmuştur. Fakat bazen bu tanımlama saptırılmaya çalışılmıştır.

1828 yılında Osmanlı-Rus savaşı sırasında Çar I. Nicholas'ın emriyle, halkın etnik adı “Kafkas Tatarları” ve kullandığı dilin adı “Tatar” olarak değiştirilmişti. Bu durum 1918 yılında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadar devam etmiştir.

Çarlık Rusya'sının dağılmasının ardından 28 Mayıs 1918 tarihinde bağımsız Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kuruluşu resmen ilan edilmiştir.

Bağımsız devlet olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin 28 Mayıs 1918'de ilan edilmesinin ardından halkın adı ve dili yeniden değiştirilmiş, 27 Haziran 1918'de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu, “Devlet dili Türkçedir” kararını⁹³ kabul etmiştir. Bu karar Azerbaycan devleti tarihinde devlet dili üzerine ilk resmî belgedir.⁹⁴

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurucusu Mehmet Emin Resulzade, 28 Mayıs 1919 tarihli İstiklal mecmuası 1. sayısında Azerbaycan Türkçesinin bir kimlik oluşumundaki rolünü şöyle ifade etmiştir:

Kendi şive-i mahsusesi ile konuşan Azerbaycan Türkü muhtelif şivelere malik ve olduğu yerlere nispetle muhtelif isimler taşıyan büyük Türk milletinin bir kısmıdır. (...) Azerbaycan Türklerinin kitle itibariyle milliyetin rükn-ü mühimi olan dillerini haliyle korumaları gösteriyor ki Azerbaycan'daki Türk hükümetleri başka bir cinsten bir halka musallat ecnebi bir hükümet-i ekseriye değil Türk halkının ekseriyetine istinat eden bir hükümet imiş. Rus istilasına kadar Arap ve İran istilasına rağmen Azerbaycan hanlıklarının

⁹³ *Azərbaycan Cümhuriyyəti hökumətinin qanun və binagüzarlıqları məcməi, №1, 15 təşrinə-sani, 1919, s. 18; Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Nazirlər Şurasının qərarı, 27 iyun 1918-ci il.*

⁹⁴ Elçin İbrahimov, Azerbaycan'da Dil Politikalarının Toplumdilbilimsel Paradigmaları, *SUTAD*, (50), 2020, s.37.

yarı müstakil Türk hanlıkları halinde kalmaları, hatta İran Azerbaycan'ının bile Türk süleleden olan bir veliaht vasıtasıyla idare olunması bunu bir dereceye kadar teyit etmez mi? Her ne kadar bunda yüz sene mukaddem Azerbaycan hanlıkları kendi benliklerini idrak etmeden, kendisini tanımış milli bir sima göstermeden mevkilerini İran'ın nüfus-u maneviyesine, sonra da Rus'un kuvveti bazusuna terk ve kazaya teslim oluyordular da halk kendisine mahsus edebiyatı – şairleri, aşık ve dervişleri ile hüznün ve meserretini kendi lisanı ile terennüm ediyor, kendi idraki ile vücut olduğunu belki sezmeden sezdiriyordu. Evet, rahlesi üstünden inmeyen Fuzulisi, Köroğlusu ile bağı yanık Kerem'e ağlayan âşıkları, bu âşıkların yürek dağılayan sazları ile çobanların ruha sinen bayatları, çocukların seve seve ezberledikleri “üşüdüleri” kendisini İranlı bilen bir halkı müthiş bir delalette olduğunu gösteriyor: Yok değil siz Türk'sünüz diyordu.⁹⁵

1918 yılı mayıs ayında kurulan ve 1920 yılı nisan ayına kadar varlığını sürdüren Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Azerbaycanlılar açısından ulusal egemenlik konusunda vazgeçilmez bir referans noktasıdır.⁹⁶ Azerbaycan'da milli devlet inşasının önemli unsurlarından birisi milli dil olmuştur. M.E. Resulzade bu konuda şöyle yazmıştır:

Evet, dil tabiidir, binaenaleyh aslıdır, milletle beraber hâsıl olur. Dilsiz bir millet olmadığı gibi milletsiz bir dil olmaz. Dil bir milletin yegâne rüknü değildir. Bir milleti vücuda getirmek için dil ile diğer iştirakli şeyler de vardır. Fakat dil milliyet hayatının en mütakâmil bir şeklidir. Dil bir milletin en kıymetli serveti, hayatının en feyyaz membaini teşkil eder. (...) Hakikaten dil milleti her şeyden daha güzel temsil eder. Millet dil vasıtasıyla bütün meziyet ve mevcudiyetini arz edebilir. (...) Dil kanlı ve canlı, adeta uzvî ve zi-hayat bir vücuttur. Dil milletin canıdır. İşte bunun içindir ki bir dili öldürmek, bir milleti öldürmek demektir. Ve yine buna göredir ki her bir temsil [asimilasyon] o dili tazyik etmekle başlar. Dil durdukça millet de durur, öldü mü millet de canını bağışlar. Dillerini unutmaya başlayan milletler ahiri [sonu] kat'i bir ölüm olan felaketli bir yola girişmişlerdir. Bu kadar bir ehemmiyete malik olan dilin muhafazası bittabi dil sahiplerine en çok lazım olan şeylerden biri, belki de birincisidir. Çünkü o, dinden daha kuvvetli bir amili-ittihat ve milletin en doğru bir mümessili olduğu gibi, milletlerin yegâne vesile-yi terakkisidir de. Milletleri maddeten itila ettirmek, medeni ve müterakki kılmak üçün dinlerden değil, dillerden istifade edilir. Hatta dinin tervici bile dile ihtiyaç vardır.⁹⁷

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurucuları istiklalin ilanından önceki dönemlerde de dil konusuna öncelik veren, basın ve yayın yolu ile ana dilinin önemini halka anlatan önderlerdi. Bu nedenle, bağımsızlık döneminde Azerbaycan'da dil politikasının uygulanması yönünde önemli adımlar atılmıştır. O dönem Rus dilinin kullanımdan kaldırılması ve Azerbaycan Türkçesinin kullanılmaya başlanması, hiç şüphesiz, bazı zorlukları da beraberinde getirmiştir. Ana dilinde yazıp okuyabilen

⁹⁵ M.Ə. Rəsulzadə, *Azərbaycan Cümhuriyyəti, İçinde: İstiqlal. 1918-28 Mayıs-1919. Cümhuriyyətimizin bir illik dövrü-istiqlalı münasibətilə təlif edilmiş məcmuə*, “Qanun” nəşriyyatı, Bakı, 2014, (ss.10-38), s. 12-13.

⁹⁶ Ceylan Tokluoğlu, “Azerbaycan”, İçinde: *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna. Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler* (Editörler: İsmail Aydınçün-Çiğdem Balım), Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2012, (ss. 17-115), s 26.

⁹⁷ M.Ə. Rəsulzadə, Dil ictimai mühüm amil kimi, *Şəlalə*, 10 Ağustos 1913, No: 27. İçinde: Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, *Əsərləri*, II cild (1909-1914), İkinci nəşr, “Təhsil”, Bakı, 2014, (ss. 231-233).

yeteri kadar memur, uzman ve öğretmeninin olmaması sebebiyle Türkçeye geçiş bir zaman dilimine yayılmış, devlet dili olarak kabul edilirken resmî kurumlarda Rus dilinin geçici olarak kullanılmasına müsaade edilmiştir. Bu kararda, Türkçenin en yakın zamanda tüm devlet daireleri ve okullarda kullanılacağına altı çizilmiştir.⁹⁸

Türk dilini devlet dilini ilan etme kararının ardından Azerbaycan Halk Cumhuriyeti İçişleri Bakanı Behbud Han Cavanşir, Azerbaycan gazetesine verdiği röportajda dil politikasının temellerini şöyle yorumlamıştır:

Tabii ki, bu uzun sürmeyecek. Türkçe bilmeyen üst düzey yetkililer uzun süre çalışamayacaklar. İki yıl içinde bütün Azerbaycan şirketleri kamulaştırılacak. Türkçe konuşmayan yetkililer, pozisyonlarını kaybetmemek için dilimizi öğrenmek zorunda kalacaklar.⁹⁹

Bağımsız cumhuriyetin en büyük başarılarından biri devlet yönetiminde ve eğitimde Azerbaycan Türkçesinin yaygın hale getirilmesidir. Ayrıca, Türkçe bilen memurlar hazırlanmış, eğitim kurumları millileştirilmiş, alfabe reformu yönünde ilk adımlar atılmıştır.¹⁰⁰ Cumhuriyet yetişmiş elemana olan ihtiyacını karşılamak amacıyla 1919 senesinin Eylül ayında yurtdışına eğitim almak üzere 100 öğrenci göndermiştir.¹⁰¹

28 Ağustos 1918 tarihinden itibaren Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin ilk ve orta öğretim kurumlarında devlet dili olan Türk dilinde eğitim vermeye başlanmıştır. Orta eğitim kurumlarının Ermenice, Rusça eğitim verilen sınıfları kapatılmıştır. Devlet dili olan Türk dilinin eğitimi zorunlu olduğu için Rusça eğitim verecek paralel sınıfların açılmasına izin verilmiştir. Böylece, Türkçe bilmeyen öğrenciler ortaokul sınıfından mezun olana kadar eğitimlerini paralel sınıflarda Rusça alıyordu. Türkçe ise zorunlu ders olarak verilmiştir.¹⁰²

⁹⁸ Ali Asker, Kâmil Veli Nerimanoğlu, Milli Kimlik İnşasında Dil Unsuru ve Dil Politikası, İçinde: *Azerbaycan Düşünce Tarihi: Evreler, Olaylar ve Şahsiyetler (19. Yüzyılın Ortaları-20. Yüzyılın Başları)*, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Ankara, 2021, (ss. 219-244).

⁹⁹ *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası*, I cild, Lider, Bakı, 2004, s. 67.

¹⁰⁰ Aqşin Məmmədov, *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrünün etnik mənzərəsi və dil siyasəti*, SAM-ın şərhləri, Bakı, 2018, s. 48.

¹⁰¹ Maksudov, F. vd., *Azerbaycan Cumhuriyeti (1918-1920)*, Elm Yayıncılık, Bakü, 1998, s.164.

¹⁰² *Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920)*, Законодательные акты (Сборник документов), Баку, 1998, с. 225-226.

1919-1920 eğitim öğretim yılında Azerbaycan'da 643 ilkokul ve 23 ortaokulda toplam 48070 ilkokul ve 9611 ortaokul öğrencisi eğitim almaktadır.¹⁰³

1919 yılının sonuna doğru iki erkek ve üç kadın gimnazyumunu hariç, tüm orta öğretim kurumları millileştirilmiştir.¹⁰⁴ Nüfusun düşük okuryazarlık seviyesi ve Rus dilli eğitime ilginin çok olması sebebiyle, Halk Eğitim Bakanlığı, Azerbaycan Türklerinin çocuklarının sadece ana dilinde eğitim veren hazırlık ve birinci sınıflara gitmesini sıkı takip edilmiştir.¹⁰⁵ Hükümetin tüm çabalarına rağmen, eğitimin millileştirilmesi konusunda milli eğitim programlarının yokluğu ve öğretmen eksikliğinden kaynaklanan zorluklar yaşanmıştır. Milli-kültürel yapılanma alanındaki bir diğer önemli olay ise Bakü'de ilk üniversitenin açılması olmuştur. Üniversitenin kurulma fikri bazı parlamenterlerin itirazına sebep olmuştur. Ülkedeki bilimsel temel ve uzman eksikliği nedeniyle yeni kurulan üniversitede Rusça eğitim verme tehlikesi bulunmaktadır. Tüm bu itirazlarla ilgili M.E. Resulzade sağlıklı bir görüş ortaya koyarak şöyle yazmıştır:

Bu ilim ve medeniyet membanın Türkçe olması çok iyi olurdu, fakat şimdilik bu mümkün değildir. Fakat bu mânia da hiçbir zaman ve hiç kimseyi başka bir dilde de olsa darülfünun açmaktan çekindirmemiştir, çekindiremez de. (...) Malumunuzdur ki darülfünun açıldığı gündən itibaren millileştirmenin temeli atılır. Darülfünunda Türkçe tedris edilecek ve talebelerimiz Türk muhiti içerisinde kendi milletine yakın olacaklardır.¹⁰⁶

Yıllar boyunca Rusların uyguladığı sert Ruslaştırma siyaseti sonucu Rus dilinin bölgede etki alanı genişlemiştir. Bu nedenle, devletin farklı alanlarında herhangi bir istikrarsızlık yaşanmaması açısından hükümet Rus dilinin kullanımını azaltmak doğrultusunda kademe kademe ilerlemiştir. Cumhuriyetin ömrü çok kısa olsa da ülkede Rus dilinin statüsünü ciddi bir şekilde etkilemiştir.

1926 yılında Bakü'de düzenlenen Birinci Türkoloji Kongresi'nde ele alınan konularda Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde alınan kararların önemini bir kez daha görmektedir Bu Kongre sırasında kabul edilen ve Türk dünyası devletlerinde

¹⁰³ Maksudov vd., *a.g.e.*, s.159.

¹⁰⁴Şirindil Alışanlı, Xanım Abdullayeva Azərbaycan Cümhuriyyətində mədəni quruculuq. İçində: *Azərbaycan tarixi*, Yeddi cildə. V cild (1900-1920-ci illər), "Elm", Bakı, 2001, (ss. 481-504), s. 482.

¹⁰⁵ Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920). Законодательные акты (Сборник документов), Баку 1998, с. 225-226.

¹⁰⁶ "Azərbaycan" qəzeti, 31 avqust 1919, № 264, "Azərbaycan qəzetində parlament şərhləri 1918", s. 399.

kullanılan “Birleşik Türk Alfabeti” AHC döneminde Abdulla Bey Efendizade tarafından hazırlanan “Son Türk Alfabeti” temelinde hazırlanmıştır.¹⁰⁷

3.2. Sovyetler Birliği Döneminde Azerbaycan’da Dil Politikaları

3.2.1. 1920-1950’li Yıllar

Dil, duygu ve düşünceleri insana aktaran bir vasıtaadır. Bir milletin kültürel değerlerinin başında gelen aynı dili konuşan insanlar sosyal varlık olan milleti oluşturmaktadırlar. Dil, insanları duygu ve düşünce birliği olan bir toplum hâline getirmekle birlikte insan topluluğunu bir kitle olmaktan kurtarmaktadır. Dil toplumun ferde armağan ettiği en büyük mirastır. Kültürün temel direği ve taşıyıcısı olan dile karşı yabancılaşma insanların yaşadıkları topluma yabancılaşması anlamına gelerek, o toplumun kültürünü, inanç ve değerlerini benimsemelerinde sorun yaratmaktadır. Böylece, değerlerin aşındığı bir yerde halkın birliği de zayıflamaktadır. Kültürü yaşatmak dili muhafaza etmekle mümkündür. Bunun bilincinde olan Sovyet yetkilileri önce idari bakımdan parçaladıktan sonra Türklerin birbirileri ile olan bağlarını koparmak amacıyla bazı tedbirler almıştır. Dille ilgili politikalar bu tedbirlerin temelini oluşturmuştur. Halkın milli direnişinin bertaraf edilmesi için özellikle Türkçenin (Azerbaycan Türkçesi ve d.) etkisinin azaltılması öncelikli hedef olarak belirlenmiş, bir halkın savunma aracı elinden alınmak istenmiştir.¹⁰⁸

Azerbaycan Türkçesi ya da Türkçe, 1918-1920 yıllarında varlığını sürdüren Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin resmi dili olmuştur. Sovyetler Birliği’ne bağlı bir devlet olan Azerbaycan SSC’nin kullandığı dil, 1936 yılına kadar “Azerbaycan Türkçesi” olarak isimlendirilirken daha sonra Stalin’in emriyle “Azerbaycan dili” olarak değiştirilmiştir. Ardından AHC döneminde kabul edilen Latin alfabesi yürürlükten kaldırılarak yerine Kiril alfabesi kabul edilmiştir.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Elçin İbrahimov, “Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde Dil Politikası (Azerbaycan Örneği)”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (50), 2020, s.105.

¹⁰⁸ Ebulfez Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006, s. 167.

¹⁰⁹ Vefa Kurban, Araz Aslanlı, Geray Musayev, Nazim Cefersoy, “Azerbaycan”, İçinde: *Bağımsızlıklarının Yirmi Yedinci Yılında Türk Cumhuriyetleri* (Ed. Ayşe Çolpan Yıldız ve Murat Yılmaz), Salmat Basım Yayıncılık, Ankara, 2018, (ss.39-118), s. 53.

Devletlerin ulusal politikasının ayrılmaz bir parçası olan dil politikası ülke yönetiminin tutumunu ve halkların özerklik derecesini yansıtmaktadır. Sovyet hükümeti yıllarında, dil politikası ulusal politikanın merkezi unsurlarından biri haline gelmiştir.¹¹⁰ Azerbaycan'daki Sovyet yönetimi döneminde Rusça, Azerbaycan Türkçesi ile birlikte devlet dili olarak kabul edilmiştir. Sovyetler Birliği'nin uyguladığı politika, kademeli olarak Rus dilinin kullanımının en üst düzeye çıkarılması üzerine kurulmuştur. Bunun için ülke yönetimi Rusça öğrenim faaliyetlerini doğrudan ve dolaylı olarak gerçekleştirmiştir.¹¹¹

Bu dönemlerde devlet siyasetinin temelinde ulus üstünde bir kimlik inşası bulunmaktadır. Marksist ideolojiye göre uygulanan siyaset ulusların, sınıfların ve kültürlerin kademeli olarak azalıp yok olması ve 'Homo Sovieticus' kimliğinin inşa edilmesine dayanmaktadır.¹¹² Sovyetler Birliği'nin inşa etmeyi planladığı ulusüstü kimlik; korporatif kimlikten çok, temelinde etnik, manevi-kültürel veya dini bağlar bulunmayan yapay bir kimlik modeli niteliği taşımaktadır. Yalnızca ideolojiye dayanan, kendisinden önceki korporatif kimliklere alternatif olamayan bu kimlik modelinin, doğal olarak kısa sürede önceki modellerin yerini alması beklenmemelidir.

Bu nedenle, toplumların bilinçaltlarına nüfuz etmiş olan korporatif kimlikleri "parçala ve yönet" prensibine dayanarak bölmek, ayrı ayrı kimlik öğeleri oluşturmak, daha da farklı kimliklerin üstünde ulusüstü veya uluslararası "Homo Sovieticus" kimliğini oluşturmak gerekmektedir."¹¹³

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Bolşevik Orduları tarafından işgal edilmesinden sonra Cumhuriyet kurucuları ya öldürülmüş ya da başka ülkelere göç etmek zorunda bırakılmıştır. Sovyet rejiminin ilk yıllarında Latin alfabesinin kullanılmasına izin verilmiştir. İlerleyen yıllarda Rus yönetimi bu siyaseti yanlış bularak, kullanımda olan Latin alfabesini 1939 yılında alınan bir karar ile kullanımdan

¹¹⁰ Яшар Алхасов, "Языковая политика в Азербайджане и содержание обучения русскому языку в азербайджанской школе", *Русский язык зарубежом*, 6 (205), 2007, сс. 75-78.

¹¹¹ Harold Schiffman, *Linguistic culture and language policy*, Routledge, New York, 1996, p. 78

¹¹² Jacob M. Landau, Barbara Kellner-Heinkele, *Politics of Language in the Ex-Soviet Muslim States*. The University of Michigan Press, Ann Arbor 2001. Aktaran: Jale Garibova, *Sovyet Sonrası Dönemde Türk Dilli Halklar, Dil Sorunu, Yeniden Biçimlenen Kimlikler*, (Editörler: Sema Aslan-Rena Salehova), Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2012, s. 13.

¹¹³ Garibova, a.g.e., s. 15.

kaldırmış, yerine Kiril alfabesini uygulamaya koymuştur. Aynı zamanda Azerbaycan'ın maddi ve manevi değerleri yerli halka unutturmaya çalışılmış, İslam dini yasaklanmış, camiler hatta bazı kiliseler kapatılmıştır. 1920'li yılların başlarında Azerbaycan'da yaklaşık 3 bin olan cami sayısı 1930'lı yılların sonunda 20'nin altına düşmüştür.¹¹⁴ Stalin rejiminde uygulanan sert baskı politikaları sonucu 1937 yılında pasaportların "Milliyet" kısmında "Türk" yerine "Azerbaycanlı" yazılmaya başlanmıştır. Azerbaycan'ın farklı bölgelerinde yaşamakta olan Lezgi, Talış, Avar gibi birçok azınlıkların da milli kimliklerinin unutturulması amacıyla resmî belgelerinin "Milliyet" kısmına "Azerbaycanlı" yazılmıştır.¹¹⁵

Merkezi yönetim tavrını tamamen değiştirmiştir. 14 Mart 1937 tarihinde düzenlenen Azerbaycan 9. Sovyet Kurultayı'nın ardından artık hiçbir yerde devlet dili olarak Türk dil kavramı kullanılmamıştır. 1937 yılında Bakü'de düzenlenen "Orfografiya ve Terminologiya Konferansı"nda ise aşağıdaki kararlar alınmıştır:

- Uluslararası terimler aslına uygun değil, Ruslarda olduğu şekilde yazılmalıdır;
- Rusçadan alınan terimler tercüme edilmemelidir;
- Diğer Türk lehçelerinden kelimeler alınmamalıdır;
- Arapça, Farsça ve Osmanlıcadan alınan kelimelerin yerine Rusça kelimeler kullanılmalıdır.¹¹⁶

1954 yılında Azerbaycan Yazarlar Birliği tarafından düzenlenen 2. Kurultay'da alınan karara göre, Rus eserleri Azerbaycan Türkçesine, Azerbaycan Türkçesinde yazılan eserler de Rusçaya çevrilecektir. Aslında bu karar bilinçli olarak alınmış bir karardır. Nitekim, Rus eserlerin tercümesi yapılırken Azerbaycan kültürü dikkate alınmamakla birlikte, Azerbaycan edebiyatı, kültürü ve diline uymayan kelimeler de Rusçadan tercüme edilmeyerek olduğu gibi kullanılmış ve böylece Rusça kelimeler Azerbaycan Türkçesine dahil edilmiştir. Bu çalışmalar sonucunda Azerbaycan Türkçesinin yapısı gittikçe bozulmaya başlamıştır.¹¹⁷

¹¹⁴ Исмаилов, *a.g.e.*, с. 313.

¹¹⁵ Tokluoğlu, *a.g.e.*, s. 26.

¹¹⁶ Alaattin Mehmedoğlu, "Bağımsız Azerbaycan ve Devlet Dili Terimi Üzerine", *Yeni Türkiye*, (43), 2002, s.376.

¹¹⁷ Məmmədəğa Şirəliyev, *Azərbaycan Ədəbi Dili Tarixi*, Elm, Bakı, 1982, s. 49.

Bolşevikler o dönemde Azerbaycan'da olan milli ruhu yok etmeye çalışmış milli olarak görülen ne varsa kaldırmayı amaçlamıştır. Sovyet Hükümeti ülkede uzman yetersizliği gerekçesiyle Rus, Ermeni, Yahudi vd. milletlerden uzman kadrolar getirerek görevlendirmiştir. 1920'li yıllarda Azerbaycan'da fiilen kullanılan devlet dili artık Rus dili olmuştur. Basın ve yayın organlarında da Rus dili önemli bir yer kazanmıştır.¹¹⁸

SSCB'de yaşayan 120'den fazla etnik grup farklı dillerde konuşsa da bu dillerden yalnız 50'si yazılı dil haline getirilmiştir. Bu, Sovyet rejiminin halkların kendi dillerine ve milli kimliklerine karşı uyguladığı baskıcı politikanın en iyi göstergesidir.¹¹⁹ Azerbaycan topraklarında yaşamakta olan azınlıkların durumu da iç açıcı değildir. Bu halkların temsilcileri Sovyetler Birliği'nde ana dillerinde eğitim alma imkânına sahip olamamıştır. Sovyet yönetimi bu azınlık grupları oldukça karmaşık bir duruma getirmiştir. Bu yüzden bu halklar ana dillerini korumakla birlikte Rus dili ve "Azerbaycan dilini" öğrenmek zorunda kalmışlardır. Sovyetler Birliği yönetimi 1938 tarihli bir kararnameyle ülke genelinde tüm okullarda Rusçayı zorunlu ikinci dil statüsüne yükseltmiş ve merkezi müfredat ilan ederek Rus dili derslerinin sayısını artırmıştır.¹²⁰

1930'lu yıllarda Sovyetler Birliği'nin "Ruslaştırma" politikaları sonucunda Azerbaycan dili devlet dili statüsüne sahip olmasına rağmen, Rus dilinin değeri daha yüksek bir seviyede algılanmaya başlanmıştır. Rusça dil bilgisine sahip olan kişilerin her şeyde daha üstün olduğu algısı daha çok ebeveynlerin çocuklarını Rus okullarına göndermesiyle sonuçlanmıştır. Sovyet yönetiminin dil alanında uyguladığı siyaset milli ruhun tamamen yok edilmesine yönelmiş, ayrıca toplumda birleştirici işleve sahip olan din yasaklanmış, Arapça ve Farsça (özellikle Arap alfabesiyle) yazılan eserler yok edilmiştir. Dil konusunda Azerbaycan coğrafyasının Türkiye Türkçesinden tamamen kopması amacıyla Azerbaycan Türkçesinin yapısına bilinçli bir şekilde müdahale edilmiştir. Sovyet rejiminin en önemli adımlarından bir diğeri ise Azerbaycan'ın

¹¹⁸ Gönül Aliyeva, SSCB Döneminde Azerbaycan'da Dil Planlanması (Ankara Üniversitesi SBE, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2005, s. 204-205.

¹¹⁹ Ülger İrfan Kaya, Rusya Azınlıkları, *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Cilt 3, 2007, s. 1400.

¹²⁰ Aneta Pavlenko, *Multilingualism in post Soviet countries*, UK: Multilingual Matters, 2008, p. 52.

Türkiye ile bağlantısına katkıda bulunacak her türlü kültürel formatın yasaklanması hamlesidir.¹²¹

Bu bağları koparmak için Stalin rejimi 1939 yılında Kiril alfabesine geçmiş, Ruslaştırma politikasının temelini güçlendirmek için alfabe üzerinde derin çalışmalar yaptırmıştır. İlerleyen yıllarda oluşabilecek herhangi bir çatışmayı önlemek amacıyla her devlet için ayrı bir Kiril alfabesi düzenlenmiştir.¹²² Böylece, zamanla Rus dilinin kullanımı tüm alanlarda yaygınlaşmıştır. Bilimsel çalışmaların çoğu neredeyse Rusça yazılarak kontrolü için Moskova'ya gönderilmiştir. 1937-1938 yılları Azerbaycan aydınları açısından oldukça zor bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Milli ruhta yazılan eserlerin yazarları baskıya maruz kalarak sürgün edilmiş, çoğu zaman sürgünde vefat etmişlerdir. Bu yıllarda yaklaşık 70-80 bin milliyetçi yazar, şair, öğretmen Bakü yakınlarında bulunan Nargin Adası'nda kurşuna dizilmiştir. Ölüme mahkûm edilmeyen ise "halk düşmanı" ilan edilerek vatanlarından uzak, Sibiryaya çöllerinde ömürlerinin sonuna kadar sürgün hayatı yaşamıştır. Ahmet Cevat, Hüseyin Cavit, Mükayıl Müşfik gibi binlerce aydın 1930 yıllarında gerçekleştirilen insanlık dışı siyasetin kurbanı olmuştur.¹²³

1926 yılının istatistiklerine göre, Azerbaycan SSCB'de yaşayan nüfusun yüzde 98,5'i Azerbaycan Türkçesinde konuşmaktadır. 1930'lu yıllarda gerçekleştirilen "Ruslaştırma" siyaseti sonucunda Rus dili fiili olarak devlet dili konumuna gelmiştir.¹²⁴ O yıllardan nüfusun yüzde 50'si okuma yazma bilmekte, başkent Bakü ve çevresinde genellikle Rusça konuşulmaktadır. Azerbaycan'da yaşayan etnik gruplar da kendi aralarında Rusça iletişim kurmak zorunda bırakılmışlardır. Böylece, Bolşevik rejimi başlıca hedeflerinden birine ulaşmıştır.¹²⁵

Azerbaycan SSC'de 6 Kasım 1926 tarihinde radyo, 14 Şubat 1956 tarihinde ise televizyon faaliyete başlamış, Rusçanın halk arasında yaygınlaşmasında büyük katkıda

¹²¹ Garibova, *a.g.e.*, s. 15-16.

¹²² Bilal Şimşir, *Azerbaycan'da Türk Alfabesi Tarihçe*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 29.

¹²³ Sedat Adıgüzel, "Sovyetler Birliği'nin Azerbaycan'da Uyguladığı Dil ve Edebiyat Politikaları", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (37), 2006, s. 28.

¹²⁴ Юлиан Бромлей, *Современные этнические процессы в СССР*, Наука Издательство, Москва, 1977, с. 295.

¹²⁵ Юлиан Бромлей, с. 230.

bulunmuştur. Azerbaycan Türkçesine yeni dâhil edilen Rusça kelimelerin daha hızlı öğrenilmesi, değişikliklerin halka ulaştırılması radyo ve televizyonun sayesinde mümkün olmuştur. Ancak hazırlanan programlar sansürden geçirilerek önceden hazırlanan program metinlerinin dışına çıkılması yasaklanmıştır. Programlarda ağırlıklı olarak ele alınan konular sosyalizmin başarıları, Marksizm-Leninizm prensipleri, Sovyet halklarının kardeşliği ve kurultaylarda alınan kararlar olarak gözlemlenmiştir.¹²⁶

Radyo ve televizyonda verilen “Müellim Ekranı”, “Rusça Konuşmayı Hızlı Öğrenme Mektebi” gibi programlar Rusça öğrenimi hızlandırmak amacıyla hazırlanmıştır. Azerbaycan filmlerinin büyük çoğunluğu Rusça seslendirilmiş, radyo ve televizyonda her gün bir saat Rusça haber programı sunulmuştur. Bu çalışmalar sonucunda Azerbaycan Türkçesinin doğallığı kaybolarak, milliliği bozulmuştur. Dil, ses bilgisi, imla kuralları ve alfabe düzeni değişikliklere maruz kalmıştır.¹²⁷

Çarlık dönemi ile Sovyet Dönemi kıyaslandığında, Çarlık döneminde şair ve yazarların eserlerini Azerbaycan Türkçesi ile yazdıkları görülmektedir. Sovyetler Birliği döneminde ise (Burada 1950’li yıllardan sonraki yıllar kastedilmektedir. Çünkü öncesinde yerli halk Rus dilini yeterli derecede bilmiyordu) yazarlar eserlerini Rus dilinde yazmışlardır. Azerbaycan Türkçesinde yazılan eserler ise Rus diline tercüme edilerek sansür kontrolü için mutlaka Moskova’ya gönderilmiştir. Azerbaycan Türkçesinde veya Azerbaycan yazarları tarafından yazılan eserlerde ciddi sansüre maruz kalmıştır.¹²⁸

Edebiyat üzerindeki bu baskı uzun yıllar boyunca devam etmiş, birçok eser Moskova yönetiminin siparişiyle yazılmış, genel olarak kitapların konusu Marksizm-Leninizm prensipleri, “Kolhoz (“Kolektif Tarımla” uğraşan birlikler) ve Sovhoz’un (Kolhoz’ların yanında devlet çiftlikleri olarak kurulmuş birlikler)” ülkenin üretimine olan olumlu etkisi, sosyalizmin insanlara faydaları, sosyalist ideolojisi, “Büyük Kardeş Rusya”nın kültürü ve tarihinden ibaret olmuştur.¹²⁹

¹²⁶ Nizami Xudiyev, *Radio, Televiziya və Ədəbi Dil*, Azərneşr, Bakı, 2001, s. 122.

¹²⁷ Xudiyev, s. 118.

¹²⁸ Aliyeva, a.g.t., s. 223.

¹²⁹ Xəqan Balayev, *Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi təşəkkül tarixindən*, Elm və Həyat, Bakı, 2002, s. 57.

71 sene içerisinde SSCB’de 2 kez alfabe değiştirilmiştir. 1922 yılının mayıs ayında yeni alfabenin hazırlanması amacıyla Bakü’de alfabe komitesi kurulmuştur. Latin alfabesiyle ilk kitaplar 1922 yılında yayınlanmaya başlamış, 21 Eylül 1922 tarihinde “Yeni Yol” isimli gazete faaliyete başlamıştır. Eğitim ve öğretimde yeni alfabeyle ilgili karar alınsa da bunun için gerekli hazırlıklar yapılmadığından dolayı birkaç yıl Arap ve Latin alfabeleri okullarda paralel olarak kullanılmıştır.¹³⁰ 21 Haziran 1928 yılında ise Azerbaycan SSC Halk Komiserleri Sovyeti tarafından Azerbaycan’da yeni Türk alfabesinin zorunlu ve kesin olarak uygulanmasıyla ilgili karar verilmiştir.¹³¹

1 Ocak 1929 tarihinde Azerbaycan SSC’nin Latin alfabesine geçmesi resmi olarak ilan edilmiştir. Latin alfabesini Kiril alfabesine geçişte bir basamak olarak kullanan Sovyet Rusya’sı, zamanla Türkçe konuşan devletlerin yeni alfabeyle kullanılarak birlik oluşturma tehlikesini görmüş ve tutumunu değiştirmiştir. Nitekim 1930’larda Türkçe konuşan devletlerin birçoğu Latin alfabesi kullanmaya başlamıştır. Bu sayede lehçe ve ağız farklılıklarının azalmasından dolayı Türk halklarının birbirilerini daha iyi anlama imkânı elde ettiklerine inanılmıştır. Stalin yönetimi 1939 yılında bu bağları koparmak ve özellikle de Türkiye ile yakınlaşmanın önüne geçmek amacıyla Kiril alfabesine geçme kararı almıştır. Sovyetler Birliği’nin her bir devleti için ayrı bir Kiril alfabesinin hazırlanması kararı ardıl olarak açıklanmıştır.¹³²

Kiril alfabesine geçildikten sonra Rusçanın önemi daha da artmaya başlamış ve öğrenim kolaylaşmıştır. Azerbaycan’da 1940 yılında Rus alfabesi esasında yeni alfabenin kabul edilmesinin ardından okullarda Rus dilinde eğitim programları hazırlanmıştır. İlerleyen zamanlarda ders kitaplarının yazılması, iki dilli Rus-Azerbaycan sözlüklerinin hazırlanması ve Rus olmayan okullar için Rus dili öğretmenleri yetiştiren yüksek okulların açılması gibi uygulamalar gerçekleştirilmiştir.¹³³

¹³⁰ Nevzat Özkan, “Türk Dili ve Latin Alfabesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, (206), 2013, ss. 353-354.

¹³¹ Aliyeva, a.g.t., s. 256

¹³² Şimşir, s. 29.

¹³³ Betül Aslan, “Sovyet Rusya Hakimiyetinde Yaşayan Türklerin Ortak “Birleştirilmiş Türk Alfabesi”nden “Rus Kiril” Alfabesine Geçirilmesi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (40), 2009, ss. 357-574.

1947-1948 eğitim yılıyla beraber tüm okullarda ikinci sınıftan itibaren her gün 1 ders (45 dakika) Rusça zorunlu dersler verilmeye başlanmıştır. Rusça ders kitaplarının kalitesinin artırılması amacıyla “En iyi Rusça ders kitaplarının hazırlanması” üzerine müsabakalar düzenlenmiştir.¹³⁴1947 yılından itibaren her ay “Azerbaycan mektebinde Rus dili ve edebiyatı” dergisi yayımlanmaya başlanmıştır.

1950’li yıllarda SSCB’de yürütülen dil politikası pek değişmemiştir. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Birinci Sekreteri Nikita Kruşçev’in döneminde önemli gelişmelerden bir diğeri ise 1958’de okullarda gerçekleştirilen reformlardır. Bu reform velilere Rus ve ulusal okullar arasında seçim yapma özgürlüğü vermekte ve ikinci bir dilin öğrenilmesini isteğe bağlı hale getirmektedir. Ancak yine de çocuklarının gelecekte zorluklarla karşılaşabilecekleri düşüncesiyle ebeveynler çoğunlukla Rus okullarını tercih etmişlerdir. Sonuç olarak, Rus dili, Sovyetler Birliği Komünist Partisi’nin 1961 yılında düzenlenen XXII. Kongresi’nde onaylanan Programı çerçevesinde bir daha statüsünü yenilemiştir. Bu program çerçevesinde Rus dili SSCB’de kullanılan diller arasında “milletler arasında iletişim dili” statüsünü kazanmıştır.¹³⁵

Bu dönemde dilin muhafızası konusunda hassasiyet gösteren Azerbaycan aydınlarının başında halk şairi Bahtiyar Vahabzade gelmekteydi. Vahabzade’nin Azerbaycan’da sovyet baskısının en yoğun olduğu bir dönemde - 1954 yılında yazdığı “Ana Dili” şiiri, korku ve şiddet politikası uygulayan Sovyet yönetimine karşı bir şairin haykırışıdır. Vahabzade’nin bu şiiri 1954 yılında yayınlama başarısı göstermiştir.

“Ana Dili” şiirinde Vahabzade’nin çağırısı şöyle yansımaktadır:

Ana dilim, səndədir xalqın əqli, hikməti,
Ərəb oğlu Məcnunun dərdi səndə dil açmış.
Ürəklərə yol açan Füzulinin sənəti,
Ey dilim, qüdrətinlə dünyalara yol açmış.
Səndə mənim xalqımın qəhrəmanlıqla dolu Tarixi varaqları,
Səndə neçə min illik mənim mədəniyyətim,

¹³⁴ Azərbaycan Müəllimi qəzeti, Bakı 18 sentyabr, 1947, № 35.

¹³⁵ Xudiyev, a.g.e., s. 118.

Şan- şöhrətim saxlanır.
Mənim adım-sanımsan,
Namusum, vicdanımsan!

Bu dil tanıtmış bizə bu dünyada hər şeyi,
Bu dil əcdadımızın bizə qoyub getdiyi
Ən qiymətli mirasdır, onu gözlərimiz tək
Qoruyub, nəsillərə biz də hədiyyə verək!
Ey öz doğma dilində danışmağı ar bilən fasonlu ədabazlar,
Qəlbimizi oxşamır qoşmalar, telli sazlar.
Bunlar qoy mənim olsun,
Ancaq Vətən çörəyi,
Sizlərə qənim olsun!¹³⁶

Vahabzadə'nin bu mücadelesi “*Ana dilim-Ana köküm*” isimli makalesinde de kendini göstermiştir. Makalede, anayasaya göre cumhuriyetin resmi dilinin Azerbaycan dili olmasına rağmen çok az kullanılmasından şikâyet eden şair, Azerbaycan'ın öndegelen isimlerinin doğum yıldönümleri veya anım günlerinin Azerbaycan dilinde düzenlenmemesine karşı itirazını dile getirmektedir.¹³⁷

“İftiraya Cevap” başlıklı yazısında anadiliyle ilgili sorunları dile getiren Vahabzadə, görüşlerini şu şekilde aktarmaktadır:

Milli dilde okulların ve anaokullarının olmasını talep etmek her milletin olağan ve haklı talebi değil midir? Eğer halkın kendi dilinde eğitim almak hakkı yoksa bu ne biçim halktır? Bir halkın aydını ana dilinde konuşmuyorsa bir tek o dil değil, halk da ölüme mahkumdur.

Vahabzadə şiir ve makalelerinde bir halkın varoluşunu onun ana dilini ne kadar koruduğuna bağlı olduğunu vurgulamaktadır:

Niyə mənim anam “mader”,
Niyə atam “pədər” olsun?
Bu dolaşiq ticarətdə
Niyə mənim doğmalarım hədər olsun?

¹³⁶ Bəxtiyar Vahabzadə, “Ana Dili”, <https://portal.azertag.az/az/node/5969>, (Erişim Tarihi: 10.01.2023).

¹³⁷ Abulfəz Süleymanov, “Azerbaycan Milli Kimliyinin Korunmasında Bahtiyar Vahabzadə'nin Rolü”, *Türk Dünyası Bilgeleri Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*, Eskişehir, 2014, s. 569.

...Niyə mənim ana dilim
Gəlmə dilin qabağında titim-titim titrəməli?
Niyə doğmam yad olmalı,
Öz sözlərim öz dilimdən qovulmalı?¹³⁸

Vahabzadə, halkın dilini halkın ruhuyla bir bütün olaraq görməkdə, onları birbirindən ayırmamaktadır. Onun bu tutumu her bir eserinin ana çizgisini oluşturmaktadır. Halk şairi eserlerinde ana dilini bilmeyenlerle ilgili gördüklerinden ve duyduklarından her zaman örnekler göstermekte, ana dilini bilmeyenlerden vatanseverlik bekleminin anlamsız olduğunu söylemektedir.¹³⁹

3.2.2. 1960-1990'lı Yıllar

İstatistiklere göre, 1968-1969 eğitim döneminde ilk ve ortaokullarda eğitim alan 1 milyon 228 bin öğrencinin sadece yüzde 5,5'i Rusça eğitim almaktadır. Fakat istatistikler merkez tarafından sıkı kontrol edildiği için ne yazık ki, verilen rakamların gerçeklerle uyuşmadığı düşünülmektedir. Örnek olarak, o dönemde Bakü Devlet Üniversitesi'nin fakültelerinde Rusça ve Azerbaycan Türkçesinde eğitim verildiği bilinmektedir. Üniversite öğrencilerinin yüzde 70'i Azerbaycan Türkçesinde eğitim veren bölümleri seçseler de kullanılan ders kitapları Rusça yazılmıştır. Rusça eğitim verilen fakültelerde ise Azerbaycan Türkçesi yabancı dil gibi haftada sadece 2 saat verilmiştir. Yüksek Lisans ve Doktora çalışmaları ve savunmaları yalnızca Rusça yapılmıştır. Bu da yüksek öğretim kurumlarında Rus dilinin zorunlu dil olduğunu göstermektedir.¹⁴⁰

Azerbaycan SSC Kanunlar Toplusundaki maddelere göre, tüm vatandaşların ücretsiz olarak ana dilinde eğitim alma hakkı vardır ve her bir vatandaş din, dil, ırk ve sosyal durumuna bağlı olmaksızın eğitim alma konusunda eşit haklara sahiptir. Ancak Azerbaycan Türkçesinde eğitim veren okullarda eğitim kalitesinin düşük olması, öğrencilerin gelecekte iyi işyerlerinde çalışabilme isteği, eğitimlerini Moskova'da veya

¹³⁸ Aidə Mirzəyeva, *Azərbaycan İstiqlal Poeziyası (Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı fonunda)*, Nurlar nəşriyyatı, Bakı, 2020, ss.19-25.

¹³⁹ Buludxan Xəlilov, *Bəxtiyar Vahabzadənin Dilçilik Görüşləri*, "Bakı Çap evi" nəşriyyatı, Bakı, 2014, s. 131.

¹⁴⁰ Юнус Дешериев, *Развитие национально-русского двуязычия*, Наука, Москва, 1976, с. 39.

diğer büyük şehirlerde devam ettirmeleri sebebiyle Rusça eğitim veren okullar tercih edilmeye devam etmiştir. Kanunlar Toplusunda yer alan bir diğer maddeye göre, okullarda Rusça verilen eğitimin seviyesi geliştirilmelidir. Dönemin Eğitim Bakanlığı tarafından alınan karar gereğince, eğitim dili Rusça olmayan okullarda Rus dili eğitimi zorunluluğu getirilmiş, öğrenciler Rus dili dersini her gün almaya başlamıştır. Bu uygulama Rus dilinin yeni nesil arasında hızlı bir şekilde yayılmasına neden olmuştur.¹⁴¹

Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi Birinci Sekreteri Vali Ahundov, Mammad İskenderov ve Enver Alihanov 1950'ler ve 1960'larda 10 yıl boyunca Azerbaycan'ı yönetmiş siyaset adamlarıdır.¹⁴² Veli Ahundov, iktidarda olduğu 10 yıl boyunca (1959-1969) ulusun canlanmasına ve gelişmesine olanak tanımıştır. Sovyet sisteminin 70 yıllık varlığı boyunca, 1960'lı yıllar ulusal uyanış, ulusal kimlik, bir bütün olarak edebiyat, sanat ve kültürde yeni devrimler, ulusal ve evrensel değerlerin üstün bir kıymete dönüşmesi konularına damga vurmuştur. Ahundov, Sovyet ideolojisi ve otoriter yönetim biçimine rağmen, kendine özgü siyasi, milli ve manevi nitelikleriyle tarihin hafızasında kalmayı başarmıştır.¹⁴³

1956 yılında Azerbaycan SSC Yüksek Kurumu Başkanı tanınmış yazar ve devlet görevlisi Mirze İbrahimov'un girişiminde Azerbaycan yönetimi Anayasa'ya devlet diliyle ilgili bir madde ekleyerek ana dilinin haklarını geri almaya karar vermiştir. Aynı yılın 21 Ağustos tarihinde SSC Yüksek Kurumu tarafından düzenlenen toplantıda Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezi Komitesi'ne haber vermeden "Azerbaycan SSC Anayasası'na Azerbaycan SSC'nin devlet diliyle ilgili madde eklenmesi hakkında" karar alınmıştır. Yeni maddede şu ifadeler yer almaktadır:

Azerbaycan SSC'nin devlet dili Azerbaycan dilidir. Azerbaycan SSC topraklarında yaşayan azınlıklara, ana dillerini hem kültürel kurumlarında hem de devlet kurumlarında özgürce kullanma hakkı verilmektedir.¹⁴⁴

Fakat 1958-1959 yıllarda Moskova'nın müdahalesinin ardından Azerbaycan'da hâkimiyet değişiş ve devlet diliyle ilgili girişimlerin "milliyetçi" olduğu söylenmiştir.

¹⁴¹ Azerbaycan SSC Kanunları, Azerbaycan SSC Ali Soveti Reyaset Heyetinin Fermanları ve Azerbaycan SSC Hükümeti Kararlarının Kronoloji Külliyyatı, Cilt 3, Azərneşr, Bakü, 1963, s. 252.

¹⁴² *Azərbaycan tarixi*, 7-ci cild, Elm, Bakı, 2003, s.158

¹⁴³ Микаил Назаров, *Аппарат и люди (записки о моем времени)*, «Апостроф», Баку, 2010, с. 52

¹⁴⁴ İbrahimov, s. 105.

Böylece, tüm devlet kurumlarında çalışma eskisi gibi Rusça olarak devam ettirilmiştir.¹⁴⁵

Azerbaycan dilinin devlet dili olması konusunda girişimlerde bulunduğundan dolayı merkezi hükümetin öfkesinin hedefi olmuş olan Mirze İbrahimov, bir kongrede “Kardeşlik Dili” başlıklı yazısından bahsederek yaptığı konuşmada şöyle söylemiştir:

Azerbaycan’ın önde gelen halkı, önde gelen oğulları ve kızları, Rus halkına, ilericilere her zaman büyük bir sevgi beslediler. Büyük Rus halkıyla ebedi dost olmayı, büyük Rus dilini ve kültürünü sevmeyi ve öğrenmeyi genç nesle miras bıraktılar. Günlük hayatımızda yaşananlar Azerbaycan gençliğinin bu vasiyeti kutsal görev olarak gördüğünü, vazgeçmeden uyguladığını göstermektedir. Azerbaycan halkı büyük hevesle Lenin’in, Puşkin’in, Gorki ve Mayakovski’nin dilini öğrenmektedir.¹⁴⁶

11 Aralık 1959 tarihinde Mirze İbrahimov’un bu yazısının “Komünist” gazetesinde yayınlanmasının ardından Azerbaycan SSC Bilimler Akademisi Coğrafya Enstitüsü’nde küçük araştırmacı olarak görev yapan Remzi Yüzbaşov, makalenin yayımlanmasıyla ilgili olarak editörlere yazdığı mektupta şu ifadelerle yer vermiştir:

Rusça okuryazar olacak kadar bilen ve kendi ana dilini küçümseyen Azerbaycanlı aydınların olduğunu görmekteyiz. Bu aydınlar çocuklarıyla ana dillerinde konuşmuyor, kendi dillerinde gazete ve edebiyat okumuyor, Azerbaycan dilinin artık önemini kaybettiğini söylüyorlar.¹⁴⁷

50’li yılların sonlarında Bakanlar Kurulu başkanı olan Veli Ahundov, ana dilinin her alanda uygulanmasıyla ilgilenmiş, ülkede yaşayan yabancıların yerel dili bilmesi için Rus okullarında Azerbaycan Türkçesinin öğretilmesini önemli bulmuştur. Ahundov, Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Komitesi’nde 25 Mart 1959 tarihinde SSC Yüksek Sovyeti’nin toplantısında tartışıldıktan sonra, okul reformu hakkında kapsamlı bir rapor sunmuştur. Ahundov, “Azerbaycan SSC’de okulun yaşamla bağlantısının güçlendirilmesi ve halk eğitim sisteminin daha da geliştirilmesi üzerine” başlıklı raporuyla ilgili konuşmasında şöyle söylemiştir:

Rus okullarında okuyan çok sayıda öğrenci Azerbaycan’da doğmuş ve okulu bitirdikten sonra anne babaları gibi cumhuriyetin milli ekonomisinin çeşitli alanlarında çalışacak olan bireylerdir. Bir iletişim aracı olarak Azerbaycan dilini bilmeleri onlar için son derece önemlidir. Bu nedenle Rus okullarında Azerbaycan dilinin öğrenimi öngörülmektedir.¹⁴⁸

¹⁴⁵ İbrahimov, s. 105.

¹⁴⁶ Cəmil Həsənli, *Azərbaycanda Sovet Liberalizmi*, (1959-1969), Qanun nəşriyyatı, Bakı, 2018, s. 40.

¹⁴⁷ Həsənli, a.g.e., s. 41.

¹⁴⁸ Həsənli, a.g.e., s. 41.

1959 yılının baharında gerçekleştirilen eğitim reformunun ardından ulusal azınlıkların ve etnik grupların yaşadığı bölgelerde ana dilde eğitim konusunda bir dizi sorun ortaya çıkmıştır. Yeni değişiklikler nedeniyle, Azerbaycan okullarında cumhuriyetin yerel dilinin öğretilmesi kolay kabul görmemiştir. Direnişin yanı sıra bazı etnik gruplardan ana dilde eğitim talepleri dile getirilmeye başlanmıştır. Bu durum Balaken, Gah ve Zagatala bölgelerinde yaşayan İngiloylar arasında daha belirgin bir şekilde görülmüştür. 1944 yılında bu bölgenin İngiloy köylerinde Gürcü dilinde okulların açılması, Azerbaycan karşıtı propagandalara yol açmıştır. Bu iddialar teyit edildikten sonra 1954 yılında devlet yetkilileri bu tür durumları önlemek amacıyla bir dizi pratik adım atmak zorunda kalmıştır. Aynı zamanda bazı İngiloylar Gürcü dilinde eğitim gören çocuklarının ileride eğitim ve çalışma konularında birtakım sorunlar yaşayacaklarını düşünerek eğitimin Azerbaycan dilinde yapılması için toplu mektuplar yollamaya başlamışlardır. Ancak çocuklarını Gürcüce okutmak isteyen ebeveynler de bulunmaktadır. Bu nedenle, 11 Haziran 1961 tarihinde Azerbaycan SSC Eğitim Bakanı “Zakatala, Balaken ve Gah bölgelerinde İngiloy çocukların eğitiminin iyileştirilmesi hakkında” bir kararname imzalamış böylece, İngiloy ebeveynler çocuklarına kendi seçtikleri dilde eğitim verme fırsatı elde etmişlerdir.¹⁴⁹

1950’li yıllarda Azerbaycan’da faaliyet gösteren bazı postanelerin Azerbaycan Türkçesiyle yazılmış telgrafları kabul etmediği veya başvuruların iade edildiği görülmüştür.¹⁵⁰

1960 yılında “Azerbaycan dilinin imla kılavuzu”nun yayınlanması dilin kelime zenginliğinin artırılması açısından önemli bir olay olmuştur. 1966 yılı aralık ayında Bakü’de 1926 yılında düzenlenen ilk Türkoloji Kongre’sinin 40. yıldönümüyle ilgili Azerbaycan SSR Bilim Akademisi’nin Nizami Edebiyat ve Dil Enstitüsü tarafından geniş kapsamlı bilimsel Türkoloji konferansı düzenlenmiştir. Konferans’ta Akademisyen Memmedağa Şiraliyev Azerbaycan dilinin açıklayıcı sözlüğünün oluşturulması, edebî dilin kelime zenginliğinin artırılması, Azerbaycan dili tarihinin araştırılması alanında yapılan çalışmalardan bahsedilmiştir.¹⁵¹

¹⁴⁹ Həsənli, a.g.e., s. 42

¹⁵⁰ İbrahimov, a.g.m., s.38

¹⁵¹ Həsənli, a.g.e., s. 205.

7 Ekim 1977 tarihinde yeni bir SSCB Anayasası kabul edildikten sonra Sovyet devlet geleneklerine uygun olarak birlik cumhuriyetleri de yeni anayasakabul etmek zorunda kalmışlardır. Basında yayınlanan Azerbaycan SSC'nin anayasa taslağında devlet dili ile ilgili bir makale yer almamıştır. Birlik cumhuriyetlerine anayasa modelleri merkez tarafından verilmiştir. Moskova, devlet dili konusunda birlik içerisinde Kafkasya'nın ayrılıkçı tutumunu sonlandırmaya karar vermiştir. Aynı zamanda, Transkafkasya cumhuriyetlerinin liderlerinin ilkeli ve kararlı tutumlarının yanı sıra kamuoyunun da etkisiSovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi'ni taviz vermek zorunda bıraktırmıştır. Her üç cumhuriyetin anayasaları, devlet dili hakkında bir makale içermiştir. 21 Nisan 1978 tarihinde kabul edilen Azerbaycan SSR Anayasası'nın 73. maddesi “Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin devlet dilinin Azerbaycan dili olduğunu” açıklamıştır.¹⁵²

İlerleyen yıllarda Moskova yönetimi daha katı bir dil politikası uygulama girişiminde bulunmuştur. 24 Nisan 1990 tarihinde Sovyet hükümetinin tarihinde ilk kez Rusçanın Sovyetler Birliği'nin resmi dili olarak ilan edildiği “SSCB Halklarının Dilleri Hakkında” SSCB Yasası yayınlanmıştır. 1990 yıllarında Sovyet cumhuriyetlerinde Sovyet yönetimine karşı yaşanan güven sarsıntısı nedeniyle hükümet, Rus diline devlet dili statüsü vermeye cesaret edememiştir. Çünkü bu adımın birlik cumhuriyetlerinin egemenliklerine karşı bir adım olarak görülmesi mümkündür. Kanun metni 1977 Anayasası'nın hükümleriyle uyumlu olarak tasarlanmıştır: “Tarihsel koşullar dikkate alınarak ve tüm Birlik görevlerini yerine getirmek amacıyla Rus dili SSCB topraklarında SSCB'nin resmi dili olarak kabul edilmektedir ve tüm halklar arasında iletişim aracı olarak kullanılacaktır”.¹⁵³

SSCB dönemi incelendiğinde devletin her alanında ve her konuda Rus kültürünün, dilinin, milletinin üstün olduğu açıkça görülmektedir. 70 yıl boyunca uygulanan Ruslaştırma politikası sonucunda kendi dilinde konuşamayan, kendi dilinde konuşmayı tehlike olarak algılayan, Türk kültüründen ve dininden uzaklaşan bir nesil yetiştirilmiştir. Rus hükümetinin dil politikası genel olarak incelendiğinde Çarlık Rusya'sı dönemi ile SSCB dönemi arasında büyük fark görülmektedir. Çarlık Rusya'sı

¹⁵² İbrahimov, *a.g.m.*, s.38

¹⁵³ Закон СССР от 24 апреля 1990 г. «О языках народов СССР», Законы и право, <http://www.zaki.ru/pagesnew.php?id=1729>, (Erişim Tarihi: 06.04.2022).

dil politikasını toplum üzerinde baskı kurarak gerçekleştirmiş, SSCB ise bu siyaseti daha modern yöntemlerle ve yumuşak güç araçları kullanarak uygulamıştır.

4. BAĞIMSIZLIK DÖNEMİ DİL POLİTİKASI VE RUS DİLİNİN KULLANIMI

4.1. Azerbaycan Cumhuriyetinin Bağımsızlığının İlanı

1980'li yılların ikinci yarısı ve 1990'lı yılların başı Azerbaycan tarihinde bağımsızlık mücadelesi dönemi olarak anılmaktadır. Bu dönemde Sovyetler Birliği'nde yaşanan ekonomik, siyasi ve sosyal sorunların etkisi diğer birlik ülkeleri gibi Azerbaycan'a da yansımış, Ermenistan'ın Azerbaycan'a toprak iddiaları temelinde Karabağ sorunu ortaya çıkmıştır.

1980'li yılların başlarında SSCB'de toplumun gerçek demokrasi ve bireysel özgürlüklerini istedikleri görülmektedir. Kasım 1982'de Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri Leonid Brejnev'in ölümünün ardından 12 Kasım 1982 tarihinde iktidara gelen Yuri Vladimiroviç Andropov sadece 15 ay Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Genel Sekreteri görevinde bulunmuştur. Şubat 1984'te Andropov'un ani ölümü, Sovyet toplumunda planlı dönüşüm programının uygulanmasını durdurmuştur. Andropov'un yerine gelen K.U. Çernenko'nun SBKP Genel Sekreteri olarak görev yaptığı süre boyunca ekonomi, ideoloji ve kamusal yaşamda gelişme yerine durgunluk yaşanmıştır. Mart 1985'te M.S. Gorbaçov'un SBKP Merkez Komitesi Genel Sekreterliği görevine seçilmesi, bir kez daha toplum yaşamında değişiklikler olması ihtimalinin umudunu canlandırmıştır. Göreve başlayan yeni genel sekreterin konuşmaları, ülkede bazı değişikliklere gidileceği yolunda kararlı olduğunu göstermiştir.¹⁵⁴

Gorbaçov ülkedeki sorunları çözmek adına bir takım reform uygulamaları öngörmüştür. Bu bağlamda, gizli tutulan her şeyin kamuoyuna açıklanması, şeffaflık (glasnost) ve Sovyet toplumunun tüm yapısının yeniden inşası (perestroyka) gibi politikalar yürütülmüştür.¹⁵⁵

¹⁵⁴ Эдуард Баталов, “Перестройка и судьба России”, *Перестройка и судьба России. Общественные науки и современность*, (2), 1992, с. 22

¹⁵⁵ Ali Asker, Merve Suna Özel Özcan, “Panslavizm'in Çarlık Rusyası'nın ve Sovyetler Birliği'nin Balkan Politikaları Üzerindeki Etkisi”, *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi*, (17), 2016, s.40.

Gorbaçov'un uyguladığı reformun sloganlarından bir tanesi de ekonomik gelişmenin hızını yansıtan "hızlanma" olmuştur.¹⁵⁶ Ancak bu siyaset reform sürecini kısa sürede krize dönüştürerek Sovyet Rusya'nın dağılmasında itici güç olmasıyla dünya tarihinde iz bırakmıştır.¹⁵⁷

1980'li yılların ortalarında Sovyetler Birliği'nde başlatılan "perestroyka ve glasnost" politikası Ermeniler için fırsat oluşturmuştur. Öyle ki, Ermeniler Azerbaycan'a karşı olan eski iddialarını yenilemiş, Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti'nin Ermenistan'a katılması talebini bir daha gündeme getirmiştir. Daha sonra bu taleplerinin yanlış olduğunu düşünen Ermeniler, bu sefer Dağlık Karabağ Ermenilerinin kendi kaderini tayin hakkını gündeme getirerek bağımsızlık talebinde bulunmuşlardır. Ermenilerin bu talepleri her zaman Moskova yönetimi tarafından doğrudan ve dolaylı olarak desteklenmiştir.¹⁵⁸ Azerbaycan ise Sovyet Anayasası'nın 78. maddesine dayanarak bu kararı kabul etmeyerek geçersiz saymıştır. 78. maddeye göre, bir cumhuriyetin sınırları onun izni olmadan değiştirilemez olarak kabul edilmiştir.¹⁵⁹ 1980'lerin sonlarına gelindiğinde Ermenistan Cumhuriyeti'nde yaşayan Türk/Müslüman nüfus büyük baskı ve şiddete uğrayarak yurtlarından kovulmuşlardır.¹⁶⁰

Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti 7 Temmuz 1923 yılında Azerbaycan Merkezi Yürütme Komitesi'nin aldığı karar ile kurulmuştur. Aslında, bu bölgenin özerk konuma gelmesi yıllardır Çarlık Rusya'nın yürütmüş olduğu siyaseti sonucunda gerçekleşmiştir. 1882 yılından elde edilen istatistiğe göre, bu bölge yüzde 35'i Ermenilerin, yüzde 65'i ise Azerbaycan Türklerinin yaşadığı bir alan olarak kayıtlara geçmiştir. Fakat Ermenileştirme siyaseti sonucunda Sovyet döneminde bu bölgede Ermeni nüfusu yüzde 75'e ulaşmıştır.¹⁶¹ Azerbaycan Bolşevik istilasına maruz kalsa

¹⁵⁶Владимир Бояринцев, *Перестройка: От Горбачева до Чубайса*, Москва, Алгоритм, 2005, s. 10.

¹⁵⁷ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s. 811

¹⁵⁸ Ali Asker, Zeynep Gizem Özpınar, "Azerbaycan'ı Zafere Götüren Büyük Taarruz: 44 Günlük Savaşın Anatomisi", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 10(1), 2021, ss.83-106.

¹⁵⁹ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 207.

¹⁶⁰ Asker, Özpınar, ss.83-106.

¹⁶¹ Alesker Aleskerov *Eski Sosyalist Ülkelerde Siyasi Rejim Değişmeleri* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı/Genel Kamu Hukuku Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2007, s.268.

da milli ve manevi değerleri korumuştur. Sovyet rejimi altındaki Azerbaycan topraklarında 1924 yılına dek toplam 54 ayaklanma meydana gelmiş, bu ayaklanmalar ağır şekilde cezalandırılmış, isyan çıkaranların bazıları idam, bazıları ise sürgün edilmişti.¹⁶²

1988-1990'lı yıllarda Azerbaycan'da milli demokratik hareket hızla ülkenin her tarafına yayılmaya başlamıştır. 23 Eylül 1989 yılında Egemenlik Kanunu kabul edilmiştir.¹⁶³ Azerbaycan diğer Sovyet cumhuriyetleri arasında egemenlik kanununu kabul etmiş ilk cumhuriyet olmuştur. Böylece, Azerbaycan SSC, ülkede siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel yapılanma ile ilgili tüm sorunları bağımsız olarak zmeye ve ayrıca cumhuriyetin uluslararası ilişkilerde temsilini gerçekleştirmeye başlamıştır. Azerbaycan SSC ile SSCB arasındaki ilişkiler sözleşmeye dayalı olarak, birlik cumhuriyetleri ile ilişkileri eşitlik, iş birliği, egemenlik haklarına karşılıklı saygı ve birbirlerinin iç işlerine karışmama ilkeleri üzerine, yani uluslararası hukuk ilkeleri üzerine kurulmuştur. Aynı zamanda Azerbaycan SSC, SSCB'den serbestçe ayrılma hakkını saklı tutmaya devam etmiştir. Azerbaycan topraklarında sadece SSCB'nin Azerbaycan'ın egemenlik haklarını ihlal etmeyen yasaları işleyebilir konumda bırakılmıştır. Bu kanun cumhuriyet yaşamının neredeyse tüm yönlerini kapsayan, Azerbaycan'ın yetki alanına giren konuları içermektedir.¹⁶⁴

Azerbaycan'ı bağımsızlığa götüren süreç kolay olmamıştır. Bakü dahil ülke genelinde gerçekleştirilen gösteriler giderek artmıştır. Ocak 1990 başlarında Güney ve Kuzey Azerbaycan arasında bulunan sınırların göstericiler tarafından yıkılması sonrasında, 20 Ocak 1990'da SSCB Komünist Partisi Genel Sekreteri Gorbaçov'un verdiği emre esasen Sovyet orduları Bakü'ye girmiştir. Yapılan katliam başlangıçta bağımsızlık hareketlerini zayıflatsa da ilerleyen günlerde gösteriler yeniden düzenlenmeye başlanmıştır. Azerbaycan parlmentosu 30 Ağustos 1991 tarihinde Bağımsızlık Bildirisi'ni onaylanmıştır. 23 Eylül 1989 tarihinde Egemenlik Yasası, 25 Mayıs 1991 tarihinde Ekonomik Bağımsızlık Yasası¹⁶⁵, 18 Ekim 1991 tarihinde

¹⁶² Süleymanlı, a.g.e., s.151.

¹⁶³ "Milli zgrlk ve demokratik hareketler", https://www.azerbaijans.com/content_405_tr.html, (Erişim Tarihi: 18.12.2022).

¹⁶⁴ Armaoğlu, a.g.e., s. 207.

¹⁶⁵ Kurban vd., a.g.e., s. 42.

Azerbaycan bağımsızlığına ilişkin Anayasa Kanunu'nu kabul edilmiştir.¹⁶⁶ 5 Şubat 1991 tarihinde Azerbaycan SSC adının “Azerbaycan Cumhuriyeti” olarak değiştirilmesiyle ilgili kanun kabul edilmiştir. Bağımsızlığa ilişkin Anayasa Kanunu'nun kabul edilmesiyle bu süreç sona ermiştir.¹⁶⁷

Azerbaycan halkının asırlık kurtuluş mücadelesi 18 Ekim 1991 tarihinde devlet bağımsızlığının yeniden kazanmasıyla tamamlanmış ve bundan sonra diğer devletler, bölgesel uluslararası kuruluşlarla ilişkiler kurma dönemi başlamıştır.¹⁶⁸ Bu yıllarda Karabağ'da çatışmalar daha da derinleşmiş, çok sayıda Azerbaycanlı sivil insan katledilmiş, rehin tutulmuş veya yerlerinden kovulmuşlardır. 1992 yılı 25-26 Şubat tarihinde Ermeniler Hocalı Soykırımını gerçekleştirmiştir. Bu katliam 20. yüzyılın en kanlı cinayetlerinden biridir. Sonraki yıllarda Dağlık Karabağ'ın çevresindeki yedi bölge de Ermenistan tarafından işgal edilmiştir. Azerbaycan'ın yoğun diplomatik çabaları sonucunda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Dağlık Karabağ'daki işgalin sona ermesi konusunda 1993 yılında kabul ettiği 4 kararı uygulanmamıştır. Çözüm sürecini yürüten AGİT Minsk Grubu'nun faaliyetlerinin de hiçbir olumlu sonucu olmamıştır. 1994 yılında Bişkek Protokolü'nün imzalanmasının ardından Ermenistan tarafı ateşkes rejimini ihlal etmeye devam ederek çok sayıda sivilin ölmesine neden olmuştur. ABD, Rusya ve Fransa (aynı zamanda “sorunun çözümü için uğraşan” AGİT Minsk Grubu üye devletleri) Ermenistan'ı açık veya dolaylı yoldan desteklemiştir. Bu devletlerin Ermenistan'ı desteklemesi, sadece o ülkelerde bulunan Ermeni diaspora ve lobi teşkilatlarının yoğun faaliyetleriyle açıklanması imkansızdır. Bu devletlere göre güçlü bir Azerbaycan, Türkiye'nin de Kafkasya'da güçlenmesi anlamına gelmektedir. Ermenistan savaşı dondurarak ve Azerbaycan halkının ümitlerini tüketerek Karabağ'ı halka unutturmaya çalışmıştır. Herhangi bir şekilde geri adım atmayan Azerbaycan ise kendi topraklarını kurtaracağını defalarca beyan etmiş, bu yıllar içerisinde ordusunu daha da güçlendirmiştir.¹⁶⁹

¹⁶⁶ Araz Aslanlı, “Azerbaycan'da İç Siyasi Gelişmeler ve Demokrasi Sorunu”, *Stratejik Analiz*, (29), 2002, s. 4

¹⁶⁷ Balayev, a.g.e., s. 38.

¹⁶⁸ Архив МИД Азербайджанской Республики. Справка, 1998, стр. 4

¹⁶⁹ Asker, Özpınar, ss. 83-106.

Azerbaycan Milli Ordusu'nun Ermenistan'ın işgali altındaki topraklarını kurtarması Azerbaycan'ın bağımsızlık tarihinde en önemli olayların başında gelmektedir. Ermeni güçleri, 27 Eylül 2020 tarihinde sabaha karşı saldırıya başlamış, Azerbaycan karşı saldırıya geçmiştir. Taarruza geçen Azerbaycan ordusu izlediği başarılı harekât yönetimi sayesinde durmadan işgal altındaki topraklarını kurtarmak için ilerlemiştir.¹⁷⁰

27 Eylül'den 9 Kasım tarihine kadar geçen süre zarfında Azerbaycan ordusu iki yüz doksandan fazla yerleşim birimini işgalden kurtarmıştır. Ermenistan'ın saldırılarına karşı Azerbaycan ordusunun düzenlediği büyük taarruz 44 gün devam etmiştir. Şuşa'nın Azerbaycan ordusu tarafından kurtarılmasının ardından Ermenistan yönetimi mağlubiyeti kabul etmek zorunda kalmıştır.¹⁷¹

10 Kasım 2020'de Rusya'nın öncülüğünde yapılan Üçlü Bildiri, savaşı durduran bir anlaşma olmuş, Ermenistan'ın işgal ordusu tam olarak imha edilmekten kurtulmuştur. Ermenistan güçleri 15 Kasım'da Kelbecer'den (çekilme süreci 25 Kasım'a kadar uzatılmıştır), 20 Kasım'da Ağdam'dan ve 1 Aralık'ta Laçın'dan çekilmeyi kabul etmiştir.¹⁷² Böylece, bu bölgeler savaştan geri alınmıştır.

Bildiride Nahçıvan'ın Azerbaycan ile kara yoluyla bağlantısının tesis edileceğiyle ilgili bir hükme yer verilmesi Azerbaycan'ın en büyük kazanımlarından biri olmuştur.

4.2. Devlet Dili Statüsüne İlişkin Düzenlemeler

Avrupa ve Asya'nın arasında bulunan bölgede İran, Türkiye, Rusya ile komşu olan Azerbaycan her zaman çok önemli jeopolitik konuma sahip bir ülke olmuştur. Azerbaycan tarih boyunca sırayla İran ve Rusya'nın işgal hedefi olmuştur. Ve sonuç olarak bu işgalci siyaset Azerbaycan diline iz bırakmadan geçmemiştir. Bu üç ülkenin

¹⁷⁰ Ali Asker, "İşgalin Kırılma Noktası veya Yalancı Ateşkesin Sonu: Eylül 2020 Azerbaycan-Ermenistan Savaşını Geniş Tablodan Okumak", <https://www.sde.org.tr/degerlendirme/isgalin-kirilma-noktasi-veya-yalanci-ateskesinsonu-eylul-2020-azerbaycan-ermenistan-savasini-genis-tablodan-okumak-analizi-18517>, 30.09.2020, (Erişim Tarihi: 18.12.2022).

¹⁷¹ Ali Asker, "Güney Kafkasya'nın Güvenliği ve 2. Karabağ Savaşı'nın Düşündürdükleri", *İstanbul Rumeli Üniversitesi Uluslararası Güvenlik Sempozyumu*, İstanbul, 2021, ss.98-102.

¹⁷² Asker, Özpinar, ss. 83-106.

dillerinin her biri Azerbaycan diline esasen kelime ve gramer olmak üzere katkı sağlamıştır.

Azerbaycan dilinin yazı tarihinde aşağıdaki alfabeler kullanılmıştır:

- 1) Arap alfabesi (XI. yüzyıldan 1925 yılına kadar)
- 2) Arap alfabesi ile eş zamanlı olarak Latin alfabesi (1925-1928 yılları)
- 3) Latin alfabesi (1929-1939 yılları)
- 4) Kiril alfabesi (1940-1991 yılları)
- 5) Kiril alfabesi ile eş zamanlı olarak Latin alfabesi (1991-2001)¹⁷³

1 Ağustos 2001 tarihinden itibaren ülkede sadece Latin alfabesi kullanılmaya başlanmıştır.¹⁷⁴

Bölgede İslam dininin yayılmasından sonra yaklaşık bin yıl boyunca, 1918 yılına kadar Azerbaycan topraklarında sadece Arap yazısı ve Arap alfabesi kullanılmıştır. Arap yazısı farklı halklar arasında kültürel bağların oluşmasına katkıda bulursa da Azerbaycan dilinin özelliklerini, yapısını ve karakterini yansıtmamaktadır. Bütün bunlar Azerbaycan alfabesi ve yazısında değişikliklerin yapılması sorununa yol açmıştır. Azerbaycan dilinin alfabetinde ve yazısında hedefe yönelik değişiklikler yapma imkânı ancak 1920'lerde ortaya çıkmıştır.¹⁷⁵

Azerbaycan tarihinin en zor dönemlerinden biri olan 1980 ve 1990'larda, birçok alanda olduğu gibi, Azerbaycan dili hakkında da ciddi tartışmalar yaşanmaktadır. Azerbaycan'ın önde gelen tarihçilerinden Ziya Bünyadov, 1989 yılında Latin alfabesine geçmek gerektiğini söylemiştir. Bu konuya farklı yaklaşımlar Azerbaycan aydınlarını iki kısma ayırmıştır. Bazıları Kiril alfabetini, bazıları Latin alfabetini savunmuş hatta Arap alfabetini savunanlar bile olmuştur. Profesör Firudin Celilov Azerbaycan'daki Latin alfabesine geçme hareketinin liderlerinden birisidir. T. Hacıyev, F. Celilov, K. V. Narimanoğlu, S. Aliyarlı, S. Rustemhanlı gibi

¹⁷³ Əbdüləzəl Dəmirçizadə, *Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi*, I Hissə, Maarif, Bakı, 1979, s.88.

¹⁷⁴ Abdieva Rakhat, "Bağımsızlıklarını Kazandıktan Sonra Türk Cumhuriyetlerinin Dil Politikaları ve Türkiye ile Ortak Dil ve Ortak Alfabe Çalışmaları", *TÜRK LAD*, 1(2), 2017, s. 109.

¹⁷⁵ Səlim Cəfərov, *Müasir Azərbaycan dili*, Cild 2, Şərq-Qərb, Bakı, 2007, s.122.

akadmisyenler, Latin alfabesinin Azerbaycan Türkçesinin ses yapısını en iyi yansıtabilecek alfabe olduğunu savunmuşlardır.¹⁷⁶

1990'lı yılların başlarında bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nde, Azerbaycan dilinin bir devlet dili olarak kullanılması için artık her türlü koşul yaratılmıştır. Fakat, devlet kurumlarının hazırlıksızlığı nedeniyle, bir süre Rus dili etkinliğini korumuştur.

SSCB yıkıldıktan sonra Azerbaycan'da devlet dilinin durumu hızla değişmeye başlamıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının kabul edilmesinden sonra, Azerbaycan'ın modern tarihinde yeni bir dönem başlamıştır: Azerbaycan dili, bağımsız bir devletin tek resmi dili statüsünü almıştır.¹⁷⁷

Devlet yönetiminde Azerbaycan dilinin etkin olması Azerbaycan'ın Halk Cephesi'nin 15 Mayıs 1992 tarihinde iktidara gelmesinden sonra mümkün olmuştur. Rusça konuşan personel kademeli olarak değiştirilmiştir. 1992 yılı aralık ayında, "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Devlet Dili Üzerine" Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu kabul edilmiştir. Yasa 22 Aralık tarihinde Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey tarafından imzalanmıştır. Kanunun Birinci maddesine göre,

Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili Türk dilidir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin tüm devlet kurumlarında çalışma dili Türk dilidir. Türk dili, siyasal, ekonomik, sosyal, bilimsel ve kültürel yaşamın tüm alanlarında cumhuriyetin devlet dili olarak kullanılır ve cumhuriyet topraklarında uluslararası iletişim aracı olarak hizmet eder.¹⁷⁸

15 Haziran 1993 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Kurumu Başkanlığı görevine Haydar Aliyev'in seçilmesinin ardından "Türk dili" yerine "Azerbaycan dili" terimi kullanılmaya başlanmıştır. 1918-1920 yıllarında da Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde, "Azerbaycan dili" terimi nüfusun belirli bir kısmı tarafından kullanılmıştır. 12 Kasım 1995 tarihinde düzenlenen referandumla kabul edilen Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın 21. Maddesi, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin devlet dilinin "Azerbaycan dili" olduğunu belirtmiştir.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in 18 Haziran 2001 tarihli "Devlet dilinin kullanımının iyileştirilmesi üzerine" imzaladığı kararname¹⁷⁹ gereğince,

¹⁷⁶ İbrahimov, *a.g.m.*, s.35.

¹⁷⁷ Ələvsət Abdullayev, *Azərbaycan dili məsələləri*, BU nəşriyyatı, Bakı,1992, s.165

¹⁷⁸ Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Dili Hakkında Kanun, 1992.

¹⁷⁹ "Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında" Fərman, 18 İyun 2001. <https://e-qanun.az/framework/3568>, (Erişim Tarihi: 16.12.2022).

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından 4 Temmuz 2001 tarihinde Devlet Dil Komisyonu kurulmuştur. Böylece, devlet dilinin kullanımını koordine etme ve düzenleme tek bir merkezi organ tarafından sağlanmıştır. Ardından, 9 Ağustos 2001 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı “Azerbaycan Alfabeti ve Azerbaycan Dili Günü Hakkında” bir kararname, 30 Eylül 2002 tarihinde ise Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi, “Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Devlet Dili Hakkında” Kanunu’nu kabul etmiştir.¹⁸⁰

Cumhurbaşkanı tarafından imzalanan Azerbaycan Devleti için önemli olan bu tarihi kararnamenin giriş kısmında bu kararnamenin ilk olarak maksadı açıklanmıştır:

Azerbaycan Cumhuriyetinin bağımsızlığının en önemli simgelerinden biri ve devlet dili sayılan Azerbaycan dilinin uygulanması ve geliştirilmesi için devlet tarafından tüm gerekli yardımlar yapılacaktır. En önemlisi ise ana dilinin halk tarafından derin öğrenilmesi, bilimsel araştırmaların Azerbaycan dilinde yapılması ve genişletilmesi, Azerbaycan dilinin toplum içinde geniş bir şekilde kullanılması ve bu konularda denetimlerin artırılmasıdır.¹⁸¹

Bağımsız Azerbaycan’da dil politikası ile ilgili kabul edilen karar ve kararnameler aşağıda sıralanmıştır:

- 12 Ocak 2004 - “Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının Azerbaycan dilinde Latin alfabesiyle kitle yayınlarının uygulanmasına ilişkin kararı;
- 5 Ağustos 2004 - “Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu’nun Azerbaycan dilinin imla kurallarını” onayına ilişkin kararı;
- 27 Aralık 2004, “Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı’nın 2005-2006’da Latin dilinde basılacak eserlerin listesinin onaylanması” kararı;
- 24 Ağustos 2007 ve 23 Mayıs 2012 - “Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı’nın dünya edebiyatının önde gelen temsilcilerinin Azerbaycan dilinde eserlerinin yayınlanması emri”;
- 9 Nisan 2013 - “Küreselleşme ve ülkede dilbilimin geliştirilmesi bağlamında zamanın gereklerine uygun olarak Azerbaycan dilinin kullanımı hakkında Devlet Programının onaylanması üzerine”;
- 17 Temmuz 2018 - “Azerbaycan dilinin elektronik alanda daha fazla kullanılmasını sağlamak için bir dizi önlem üzerine”;
- 26 Kasım 2012 - Kararı “Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Terminoloji Komisyonu Yönetmeliği”nin onayı ile milli dile destek verilmesi;

¹⁸⁰ “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Qanun, 30 Sentyabr 2002, <https://e-qanun.az/framework/1865>, (Erişim Tarihi: 16.12.2022).

¹⁸¹ “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Qanun, 30 Sentyabr 2002, <https://e-qanun.az/framework/1865>, (Erişim Tarihi: 16.12.2022).

- 1 Kasım 2018 - Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın, "Azerbaycan dilinin saflığını korumak ve devlet dilinin kullanımını daha da iyileştirmek için alınan tedbirler hakkında" kararnamesi;¹⁸²

Azerbaycan diliyle ilgili yukarıda belirtilen tüm kanunlar ve kararlar, Azerbaycan devletinin dil politikasının temelleridir.

4.3. Yumuşak Güç Aracı Olarak Rusya'nın Dil Politikaları

4.3.1. Rusya'nın Yumuşak Güç Politikasının Genel Hatları

Rusya Federasyonu 2000'li yıllardan günümüze dek eski Sovyetler Birliği ülkelerini kapsayan bölgede yaşayan toplumlara yönelik kültür, dil ve eğitim politikalarını yaygınlaştırmaktadır. Rusya, yumuşak güç alanında belirli başarı düzeyini yakalamıştır.¹⁸³ Rus yumuşak gücü, 1990 yılında Joseph Nye tarafından ortaya koyulan "yumuşak güç" kavramından hem anlayış hem de uygulama olarak farklıdır. Bu politika esnek ve pragmatik bir anlayışa sahiptir.¹⁸⁴

Rusya'da yumuşak gücün beşerî boyutu kurumsal ve retorik biçimde belirmektedir. Devlet, bu boyutun şekillenmesinde anahtar rol üstlenmiştir. Sovyet sonrası dönemde yakın çevre üzerine odaklanmış Rus dış politikasının yumuşak güç araçları bu alanla kısıtlı kalmayıp "Rusya- Rusların bulunduğu her yerde vardır" sloganıyla hareket etmektedir.¹⁸⁵

"Yumuşak güç", modern bir devletin, özellikle de Rusya'nın dış politikasını uluslararası arenada sürdürmesi için etkili bir araçtır. Rusya, 2000 yılının ikinci yarısında "yumuşak güç" mekanizmalarını aktif olarak kullanmaya başlamıştır.¹⁸⁶ 2013 yılında "yumuşak güç" kavramı yasal bir statü kazanarak Rusya Federasyonu'nun Dış Politika Konseptine dâhil edilmiştir. Bu uygulamalar Dış

¹⁸² İbrahimov, a.g.m., ss.112-113.

¹⁸³ Akhundova, a.g.e, s. 3.

¹⁸⁴ Muhammed Kürşad Özekin ve Sibel Kırçan, "Kadife Eldiven İçindeki Demir Yumruk: Rusya'nın Orta Doğu'daki Yumuşak Gücü", *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 2021, ss. 491-492.

¹⁸⁵ Джеймс Шерр, *Жесткая дипломатия и мягкое принуждение: Российское влияние за рубежом*, Заповіт, Киев, 2013, с.87.

¹⁸⁶ Георгий Филимонов, "Актуальные вопросы формирования стратегии «мягкой силы» во внешней политике Российской Федерации", *Закон и право*, (9), 2013, с. 7-10.

Politika Konseptinde şu şekilde ifade edilmiştir. “Askeri gücün yanı sıra, devletlerin uluslararası siyasete etki eden ekonomik, hukuki, bilimsel, teknik, çevresel, demografik ve bilgi gibi önemli faktörleri ön plana çıkarılacaktır.”¹⁸⁷

Vladimir Putin, 9 Temmuz 2012 tarihinde Rus büyükelçileri ve daimî temsilcilerin katıldığı “Değişen Dünyada Rusya” konulu toplantıda şu ifadeleri kullanmıştır: “Rusya Federasyonu’nun yurt dışındaki imajı tarafımızdan oluşturulmadığı için devletimizin küresel medeniyete, bilim ve kültüre olan katkısını yansıtmamaktadır. Sizden, Dışişleri Bakanlığı, BDT İşleri Federal Ajansı, Rossotrudnichestvo ve Uluslararası İnsani İşbirliği ve Rus Coğrafya Derneği’nin bu konudaki planlarını gerçekleştirmede aktif olmanızı rica ediyorum.”¹⁸⁸

2013-2015 yıllarında “yumuşak güç” araçlarının kullanılması ihtiyacı, Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı’nın 2018 yılına kadar olan dönem için Faaliyet Planı, Rusya Federasyonu’nun Uluslararası Kalkınma Yardımı Alanındaki Devlet Politikası Konsepti, 2014-2016 yılları için Rusya bilim ve kültür merkezleri temelinde uluslararası kalkınma yardımı ve insani iş birliği alanındaki faaliyetleri yoğunlaştırmaya yönelik uygulama planı gibi bir dizi resmi yasal belgede yer almıştır.¹⁸⁹

Rusya’nın Dış Politika Konseptinde “yumuşak güç” kavramı sadece 2013 yılında yer almıştır. Söz konusu maddeye göre,

Dış politika sorunlarının geleneksel diplomatik yöntemlere ek olarak yumuşak güç araçlarıyla, her şeyden önce sivil toplum olanakları, enformasyon ve iletişimsel, beşerî ve diğer yöntem ve teknolojilerle çözülmesi günümüzde uluslararası siyasetin ayrılmaz bir parçası olarak teşekkül bulmaktadır.¹⁹⁰

Rusya, Rossotrudnichestvo, Russkiy Mir, Gorchakov Kamu Diplomasi Vakfı, RIAC, Rus Ortodoks Kilisesi ve medya alanında Russia Today ve Sputnik News aracılığıyla bölgelerdeki yumuşak güç etkinliğini güçlendirmiştir.¹⁹¹

¹⁸⁷ Концепция внешней политики Российской Федерации, <http://www.mid.ru>, (Erişim Tarihi: 17.02.2022)

¹⁸⁸ Özekin, Kırcan, a.g.m., s. 491.

¹⁸⁹ Вера Агеева, “Российская «Мягкая сила»: Между «Русским миром» и Евразией”, *Наука Красноярья*, 1(24), 2016, с. 8-24.

¹⁹⁰ “Концепция внешней политики Российской Федерации”, 15 июля 2008, <http://kremlin.ru/acts/news/785>, Erişim Tarihi: 03.10.2022

¹⁹¹ Özekin, Kırcan, a.g.m., s. 500.

Rusya Dışışleri Bakanlığı, ülkenin dünyadaki kültürel ve eğitimsel varlığını önemli ölçüde güçlendirmek amacına ulaşmak için aşağıdaki pratik adımları öngörölmüştür:

- Yurtdışında yeni RBKM'lerin açılması;
- Rusça dil kurslarının sayısının artırılması;
- Kültürel etkinliklerin düzenlenmesi;
- Rusya'ya yapılacak kısa süreli tanıtım turlarının sayısının artırılması.¹⁹²

Dışışleri Bakanlığı'nın diplomatik çabaları aynı zamanda ülkenin olumlu imajını yaratmayı, itibarını arttırmayı ve devletin siyasetinin daha iyi anlaşılmasını amaçlamıştır.

Rusya Federasyonu siyasette hem klasik hem de çeşitli alternatif yöntem ve teknolojiler kullanmaktadır.¹⁹³ 2007-2014 yılında Rusya Federasyonu hükümeti Rus dış politikasında yumuşak güç araçlarının kullanımını koordine etmek amacıyla kurumlar oluşturmuştur. Bu kurumların ana çalışma alanları şunlardır: yurtdışında Rus Bilim ve Kültür Merkezleri (RBKM) ağını genişletmek; Rus dilinin dünyadaki konumunu yaymak ve güçlendirmek; yabancı ülkelerde Rus bilim, kültür ve eğitiminin tanıtımı; yurt dışında yaşayan vatandaşlara destek vb.¹⁹⁴

Rusya Federasyonu'nun "yumuşak gücü"nü yürüten kurumlar şunlardır: Ruskiy Mir Vakfı, Rossotrudničestvo (BDT, Yurtdışında Yaşayan Vatandaşlar ve Uluslararası İnsani Yardımlaşma İşleri Federal Ajansı), A.M. Gorçakov Kamu Diplomasisi Vakfı, Rusya Uluslararası İlişkiler Konseyi ve Dış Politika ve Savunma Konseyi.¹⁹⁵

Bugüne kadarki dönemde, Rusya'da, Rus "yumuşak gücünün" gayri resmi iletkenleri olmaları için görevlendirilen bir dizi Sivil Toplum Kuruluşu (STK) kurulmuştur. Ayrıca, Rus "yumuşak gücünü" güçlendirmek için Dünya Kamu Forumu "Medeniyetler Diyalogu", "Valdai" Uluslararası Münazara Kulübü gibi uzman

¹⁹² Агеева, ss. 8-24.

¹⁹³ Филимонов, a.g.m., ss.7-10.

¹⁹⁴ Руслан Мухаметов, "Инструменты внешней политики России: сущность и формы реализации", *Ars administrandi*, (2), 2010, ss.133-139.

¹⁹⁵ İslam Halidov, "Rusya'nın Yumuşak Güç Araçları", *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, 3(1), 2014, ss. 37-75.

platformlar ve düşünce kuruluşları oluşturulmuştur.¹⁹⁶2007-2015 yıllarında Rus hükümeti bu alanda başarılı çalışmalar gerçekleştirmiş, Rus “yumuşak güç” kurumlarının dış temsilciliklerinin sayısı 334’e çıkarmıştır.¹⁹⁷

Rusya’nın “yumuşak gücü”nün projelendirilmesi bölgesel ve küresel düzeyde gerçekleştirilmektedir. Bölgesel düzeyde, Avrasya projesi çerçevesinde, küresel düzeyde ise “Rus Dünyası” kavramı çerçevesinde çalışmalar yürütülmektedir. Bu projeler farklı şekillerde tasarlandıkları gibi farklı uygulama coğrafyalarına sahiptirler.¹⁹⁸

Rus dili uluslararası bir dildir. Bu dilde konuşan insan sayısına göre dünyada altıncı, dünyada yaygınlığına göre sekizinci sıradadır. Aynı zamanda Birleşmiş Milletler (BM), Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü, (İngilizce: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO), Dünya Sağlık Örgütü (İngilizce: World Health Organization (WHO)), Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (UAEK) gibi uluslararası kuruluşların resmi dillerinden biridir.¹⁹⁹

Rusya Federasyonu, Rusça konuşulan dünyada merkezi bir yere sahip olan ve yurtdışında Rus dili ve Rus kültürünün etkisinin tüm gücünün farkında olan bir devlet olarak, etkin bir “yumuşak güç” politikası uygulamaktadır. Bu yöntem sayesinde güç kullanmadan ve zorlamadan başkalarını istediğini yapmaya ikna edebilme imkânı elde etmektedir.²⁰⁰

Rusya Federasyonu, Rus dilinin yurtdışında etkinliğinin korunması, tanıtılması ve yayılması, yerli kültürel kazanımların propagandası²⁰¹ ve Rus dünyasını birleştirmek için yurtdışında yaşayan vatandaşların ve Rusça konuşan azınlıkların

¹⁹⁶ Мухаметов, а.г.е. стр. 133-139

¹⁹⁷ Агеева, ss. 8-24.

¹⁹⁸ Андрей Малыгин, “Внешнеполитические ресурсы России и пределы их реализации”, *Pro et Contra*, 6(4), 2001, сс.94-117.

¹⁹⁹ Ольга Церпицкая, Наталья Маркушина, Наталья Ковалевская, “Перспективы формирования «мягкой силы» во внешней политике Российской Федерации”, *Научно – информационный журнал Армия и Общество*, 2(45), 2015, сс.22-26.

²⁰⁰ Оксана Селиверстова, “Внешняя языковая политика как неотъемлемый компонент концепции «мягкой силы»: сравнительно-сопоставительный аспект”, *Вестник Московского Государственного Областного Университета, Серия: Лингвистика*, (4), 2015, сс.232-240.

²⁰¹ Кира Федотова, “Культура как средство обеспечения национальных интересов Российской Федерации”, *Политика и общество*, 12(144), 2016, сс.1630-1636.

diaspora politikası yardımı ile desteklenmesi²⁰² gibi kültür ve dil politikası uygulamaktadır.²⁰³

Rusya, jeopolitik ve ekonomik çıkarlarını genişletmek için bilim ve eğitim alanına büyük önem vermektedir. Yurtdışında vatandaşlarının haklarının korunması ve Rusça eğitim alabilmeleri için Rusya üniversitelerinin yurtdışı şubeleri açılmaktadır. Günümüzde, Moskova Devlet Üniversitesi, Rus Petrol ve Gaz Devlet Üniversitesi, Moskova Devlet Ekonomi, İstatistik ve Enformasyon Üniversitesi, Rus Ekonomi Akademisi gibi Rus üniversitelerinin şubeleri BDT ve Baltık ülkelerinde bulunmaktadır.²⁰⁴

Her ne kadar kullandığı sert gücü (Gürcistan, Ukrayna ve Suriye örneklerinde görüldüğü gibi) yumuşak güç politikalarını gölgede bıraksa da Rusya, Soğuk Savaş sonrası dönemde yumuşak güç unsurlarını da etkili bir şekilde kullanmayı, hedeflediği coğrafyalarda kültürel değerlerini ve dilini yaymayı önemsemektedir. Rusya özellikle Putin'in liderliğine ekonomik ve siyasi olarak eski gücünü yakalamaya başladığı bir dönemde politikada yumuşak güç kullanımını öncelemeye başlamıştır. Rus Dünyası (Russkiy Mir) Vakfı, Bağımsız Devletler Topluluğu, Yurtdışında Yasayan Vatandaşlar ve Uluslararası İnsani Yardımlaşma İşleri Federal Ajansı (Rossotrudnicestvo), A.M. Gorçakov Kamu Diplomasisi Vakfı, Rusya Uluslararası İlişkiler Konseyi ve Dış Politika ve Savunma Konseyi, Puşkin Enstitüsü, Dünya Rusya Soydaşları Koordinasyon Konseyi ve Yurt dışında Yasayan Soydaşların Korunması ve Desteklenmesi Vakfı Rusya'nın yumuşak güç uygulamalarında önde gelen kurumlardır. Rusya'nın yurt dışında Rusçanın öğretilmesi ve yaygınlaştırılmasına yönelik politikaları birkaç koldan yürütülmektedir. Fakat Sovyet sonrası dönemde Rusçanın öğrenim ve kullanım alanı ciddi şekilde daralmıştır.²⁰⁵ Sonuç olarak, "Yakın

²⁰²Сергей Фёдоров, «Уроки французского для Русского мира: опыт франкофонии», http://www.perspektivy.info/book/uroki_francuzskogo_dla_russkogo_mira_opyt_frankofonii_2007-11-25.html, (Erişim Tarihi: 02.02.2022)

²⁰³ Yekaterina Sokolova, The "Russophone" movement within the framework of linguistic imperialism, 4 (25), 2018, pp. 361-364.

²⁰⁴ Российский Совет по Международным Дела, «Цифры, Факты и События», 2013, https://russiancouncil.ru/common/upload/RIAC_Report_2013.pdf, (Erişim Tarihi: 25.01.2022)

²⁰⁵Ali Asker, İbrahim Fevzi Güven, "Türkiye ve Rusya'nın Balkan Politikalarında "Yumuşak Güç" Unsuru (1990 Sonrası Dönem)", İçinde: *Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi Üzerine Akademik Analizler* (Editörler: Ayhan Nuri Yılmaz ve Gökmen Kılıçoğlu), Nobel Yayınları, Ankara, 2018, (ss.220-226).

Çevre” politikasında Rus dilinin propagandası, ayrıca orta eğitim ve üniversitelerde dil kursları teşkil etmek yönünde yoğun faaliyet sürdürülmektedir.

4.3.2. “Russkiy Mir” Vakfı (Rus Dünyası Vakfı)

21 Haziran 2007 tarihinde Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin’in imzaladığı kararnameyle kurulan vakıf, yurt dışında dil, kültür, eğitim ve diaspora alanında Rusya’nın imajını düzeltmeye ve ülkenin çıkarlarını koruyan başlıca kurumlardan biridir. 43 ülkede 95 şubesi olan vakıf 53 ülkede bulunan üniversite, kütüphane ve okullarda Rusça eğitim ve dil kursları, yaz okulları, yarışma ve olimpiyatlar düzenlemektedir. Bunun yanı sıra sanat ve beceri faaliyetleri, sosyal etkinlikler, hibe programları ana faaliyetler arasındadır.²⁰⁶

4 Aralık 2020 tarihinde “Dil. Toplum. İnsan” VII. Uluslararası Eğitim Forumu düzenlenmiştir. Forum’da ülkenin 60 bölgesinin temsilcileri ve 30 yabancı ülkeden yaklaşık 600 kişi katılım sağlamıştır. Forumun düzenlenmesinde amaç Rus dili, edebiyatı ve kültürünün öğretimi, araştırılması ve yaygınlaştırılmasına ilişkin temel konularda okullar ve üniversiteler, pedagojik topluluklar ve eğitim yetkililerinin, profesyonel ve kamu derneklerinin temsilcilerinin konsolide kararlarını geliştirmek olmuştur.²⁰⁷

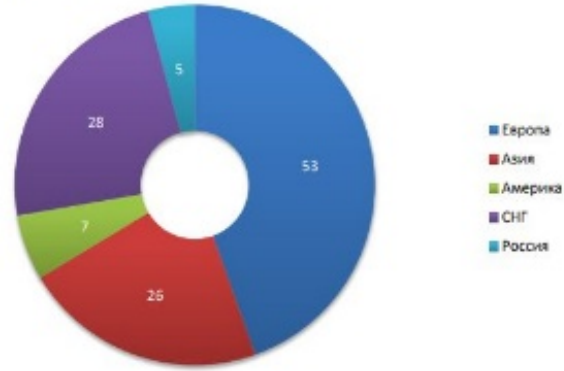
“Rus Merkezleri”, Russkiy Mir Vakfı tarafından dünyanın önde gelen eğitim kurumlarıyla ortaklaşa yürütülen uluslararası bir kültürel projedir. Rus merkezleri, Rus dili ve kültürünü yaygınlaştırmak, yurtdışında Rus dili öğrenimi için programları desteklemek, kültürler arası diyalogu geliştirmek ve halklar arasındaki karşılıklı anlayışı güçlendirmek için oluşturulmuştur. Son istatistik rakamlara göre, 2020 yılında 52 ülkede 119 Rus Merkezi bulunmaktadır.²⁰⁸

²⁰⁶ Фонд “Русский Мир”, <https://russkiymir.ru/fund/>, (Erişim Tarihi: 21.12.2022).

²⁰⁷ Отчет о деятельности фонда «Русский мир» в 2020 году, <https://russkiymir.ru/fund/docs/report2020.pdf>, стр.7. (Erişim Tarihi: 21.12.2022).

²⁰⁸ Отчет о деятельности фонда «Русский мир» в 2020 году, <https://russkiymir.ru/fund/docs/report2020.pdf>, стр. 28. (Erişim Tarihi: 21.12.2022).

География Русских центров:

Şekil 1: Rus merkezleri'nin coğrafyası²⁰⁹

Her yıl Rusça edebiyatın yayınlanması üzerine çalışmalar düzenleyen Russkiy Mir Vakfı, “Rus Dünyası” kavramını dünyada yaygınlaştırmak için etkili bir araç haline gelmiştir.²¹⁰ 2008 yılında Rus hükümeti Rus dilinin ve kültürünün yurtdışında yayılması, soydaşlarının kültür ve dillerini unutmaması için Rus Diasporasına verdiği siyasi desteği artırmıştır. Her yıl devlet tarafından yüzlerce milyon ruble fon ayrılan vakıf, Rusya Federal Hedef programı çerçevesinde “Russkiy Yazık” programını da aktif şekilde yürütmektedir.²¹¹

Uluslararası Rus Dili ve Edebiyatı Öğretmenleri Birliği, Amerikan Rus Dili ve Edebiyatı Öğretmenleri Konseyi, A.S. Puşkin Rus Dili Enstitüsü, V.V. Vinogradov Rus Dili Enstitüsü, Puşkin Evi, M. V. Lomonosov Uluslararası Üniversitesi Ukrayna ve Belarus Merkezi, Rus Soydaşları Vakfı Kütüphanesi ve Maksim Şevçenko Kütüphanesi “Russkiy Mir” Vakfı ile ortak olan eğitim ve araştırma kurumlarıdır. Kültür ve eğitim alanında internet yayınları olan www.gramota.ru, Rusça Eğitim Portalı, Yurt Dışındaki Çocuklar İçin Rus Dili, “Тоčka Zreniya” İnternette Modern Edebiyat kurumları da “Russkiy Mir” Vakfı ile ortak faaliyette bulunmaktadır.²¹²

²⁰⁹ Отчет о деятельности фонда «Русский мир» в 2020 году, <https://russkiymir.ru/fund/docs/report2020.pdf>, стр. 28. (Erişim Tarihi: 21.12.2022).

²¹⁰ Yekaterina Sokolova, a.g.m., pp. 393-395.

²¹¹ Правительство Российской Федерации, Постановление от 20 Июня 2011 года. №:492, О Федеральной целевой программе «Русский Язык» на 2011-2015 годы, http://www.programs-gov.ru/rusyazyk11_15/7-o-federalnoy-celevoy-programmerusskiy-yazyk-na-2011-2015-gody.html, (Erişim Tarihi: 27.01.2022).

²¹² Halidov, ss. 37-75.

4.3.3. Rossotrudniçestvo (Bağımsız Devlet Topluluğu'yla, Yurtdışındaki Soydaşlarla ve Uluslararası İnsani İşbirliğinden Sorumlu Federal Ajans)

Tam adı “Bağımsız Devletler Topluluğu ile İlişkiler, Yurtdışında Yaşayan Vatandaşlar ve Uluslararası İnsani İşbirliği Federal Ajansı” olan ve Rusçada Rossotrudniçestvo şeklinde kısaltılan Rusya İşbirliği Ajansı, 2008 yılında Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı bünyesinde oluşturulmuştur.²¹³ Modern Rusya'nın nesnel bir algısını oluşturmaya çalışan Rossotrudniçestvo, devletin “yumuşak gücü”nü farklı coğrafyalara taşımaktadır. Rossotrudniçestvo'nun Asya ülkelerinde 18, eski Sovyetler Birliği ülkelerinde 15, Afrika ülkelerinde 9, Amerika kıtasında 10 ve Avrupa'da 28 olmak üzere toplamda 80 ülkede temsilciliği bulunmaktadır.²¹⁴

ABD'nin USAID (ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı) adlı kuruluşuna benzer hedeflere sahip, Başkan Vladimir Putin'in yumuşak güç aracı olarak çalışmakta olan kurumun uluslararası insani işbirliğinin yanı sıra Rusya dışındaki ülkelerde yaşayan Ruslarla ilişkileri güçlendirmek gibi görevleri vardır. USAID'in Rusya'daki faaliyetlerine Eylül 2012'de son verildikten sonra Rusya kendi programını geliştirmiştir.²¹⁵

Diğer vakıflar gibi, Rus kültürü ve dilinin yaygınlık kazanmasını sağlamaya çalışan Ajans, aynı zamanda BDT ülkelerinin entegrasyonuna yardımcı olunması, uluslararası kalkınma yardımı ve insani iş birliğinin güçlendirilmesi alanında da çalışmalar yürütmektedir. Ajans, yılda yaklaşık 19.000 çocuk ve yetişkinin Rusça dersi almasını sağlamaktadır.²¹⁶

²¹³ Özekin, Kırcan, a.g.m., ss. 491-492.

²¹⁴ Halidov, ss. 37-75.

²¹⁵ Kremlin confirmed USAID counteraction abroad, https://www.academia.edu/3716326/Kremlin_confirmed_USAID_counteraction_abroad?, (Erişim Tarihi: 17.03.2023).

²¹⁶ Özekin, Kırcan, a.g.m., ss. 491-492.

4.3.4. A.M. Gorçakov Kamu Diplomasisi Vakfı

2010 yılı şubat ayında Rusya Federasyonu Devlet Başkanı'nın imzaladığı kararnameyle kurulan Vakıf, kamu diplomasisi oluşturmayı amaçlamaktadır. Vakıf, Rusya'da dış politika alanında faaliyet gösteren yerel destekli sivil toplum kuruluşlarının ortak kamu diplomasisi dili geliştirmeleri için çalışmalar yürütmektedir. Kurum, bu hedeflere ulaşmak için medya ve bilgi kaynaklarını kullanmakta ve desteklemektedir.²¹⁷

A.M. Gorçakov Kamu Diplomasisi Vakfı da diğer kurumlar gibi Rusya'nın uluslararası kamuoyundaki imajını iyileştirmeye yönelik yurtiçinde ve yurtdışında eğitim kurumları ile ortaklık kurarak yabancı uzmanların Rusya'ya ziyaretlerini sağlamaktadır. Vakıf aynı zamanda Rusya ve diğer ülkelerde uluslararası konferanslar düzenlemektedir.

“Gelecek İçin Diyalog” adı altında yıllık eğitim projelerini yürüten Vakıf, bilgi ve danışmanlık hizmetleri sağlamakta, iş toplantıları yapmak, bilgi merkezlerinin kurulmasını desteklemek, Rusya'nın yurt dışında kültürel, entelektüel ve iş potansiyelinin ilerlemesini teşvik etmek gibi faaliyetler yürütmektedir.²¹⁸

4.3.5. Rusya Uluslararası İlişkiler Konseyi

Dış politika yapımı ve strateji geliştirme alanında 2010 yılı şubat ayında Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Dmitriy Medvedev tarafından kurulan konsey, dış politika yapım sürecinde en etkili kurumlardan birisidir. Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı da Rus dilinin popülerleştirilmesi için aktif olarak faaliyet göstermektedir. Rusya Dışişleri Bakanlığı tarafından “Yurt Dışında Rus Okulu” programı geliştirilmiştir. Bu program çerçevesinde yabancı vatandaşların yurtdışında Rusça genel eğitime erişiminin sağlanmasının yanı sıra, yabancı ülkelerde Rusça eğitim veren

²¹⁷Halidov, ss. 37-75.

²¹⁸ Миссия и задачи, <https://gorchakovfund.ru/portal/page/4c40a0df-e8c8-48d3-983f-a979f42188d1>, (Erişim Tarihi: 21.12.2022).

kurumlara devlet desteği türleri yer almaktadır. Bu program, Kasım 2015 tarihinde Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmıştır.²¹⁹

Rusya Uluslararası İlişkiler Konseyi, Rusya Bilimler Akademisi'ne bağlı şarkiyat Enstitüsü, Dünya Ekonomisi ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü, Uzak Doğu Enstitüsü, ABD ve Kanada Enstitüsü, Latin Amerika Enstitüsü, Afrika Enstitüsü, BRIKS Ulusal Araştırma Komitesi, Enerji ve Güvenlik Merkezi, A. M. Gorçakov Kamu Diplomasisi Vakfı, Rusya Stratejik Araştırmaları Enstitüsü vb. kurumlar ile işbirliği içerisinde bulunmaktadır.²²⁰

4.3.6. Dış Politika ve Savunma Konseyi

Dış Politika ve Savunma Konseyi, 1992 yılı şubat ayında bir grup siyasetçi, iş insanı ve asker tarafından STK olarak kurulmuştur. Hatta Başkan Putin'in birçoğ danışmanının da yer aldığı Konseyin, son dönemlerde Rusya'nın dış politika ve savunma stratejilerinde önemli bir konuma sahip olduğu kabul edilmektedir. Konsey, "stratejik vizyon" oluşturmaya çalışarak bilgi ve lobi faaliyetlerinde bulunmaktadır. Rusya Federasyonu Başkanı, Dış İşleri Bakanlığı, Savunma Bakanlığı, Duma'nın farklı komiteleri, Dış ve Savunma Konseyi, Rusya'da ve yurt dışında bulunan enstitü ve araştırma kuruluşlarıyla işbirliği yapmaktadır.²²¹

Ülkenin dış politika yönelimini belirleyen Dış Politika ve Savunma Konseyi, Uluslararası İlişkiler Konseyi ve A. M. Gorçakov Vakfı gibi kurumlar, düşünce merkezleri şeklinde faaliyet göstermekte ve Rusya'nın hem yurt içinde hem de uluslararası kamuoyunda etkinliğini arttırmaktadırlar. Bu kurumlar insanların bilinçaltındaki olumsuz Rusya algısını değiştirmek için hem devlet kanalları hem de özel sektör aracılığıyla faaliyet göstermektedirler.

²¹⁹ Концепция «Русская школа за рубежом», <http://www.kremlin.ru/acts/news/50643>, (Erişim Tarihi: 10.02.2022).

²²⁰ Цифры, факты и события / 2013, http://russiancouncil.ru/common/upload/RIAC_Report_2013.pdf, (Erişim Tarihi: 21.12.2022)

²²¹ Halidov, ss. 37-75.

4.4. Azerbaycan Kamuoyunda Rus Diline İlişkin Tartışmalar

Rus İmparatorluğu, Bakü nüfusunun büyük çoğunluğunun Türkçe ve Farsça konuştuğu 19. yüzyılın başlarında Kafkasya'yı ele geçirmiştir. Bakü şehrinde ilk petrol patlamasının gerçekleştiği yıllarda şehrin etnik bileşimi ve burada konuşulan dillerdeğişmeye başlamıştır. 1920'lerde Bakü'de 214.700 kişi yaşamakta ve en kalabalık etnik grup Slavlardan (Ruslar, Ukraynalılar ve Belarus) oluşmaktadır. Bu halkların Bakü nüfusedaki payları yüzde 35,5'tir. "Transkafkasya Tatarları"ise nüfusun sadece %21,4'ünü oluşturmaktadır. Burada yaşayan Ermeniler de tahminen aynı orandadır.²²²

20. yüzyılın ikinci yarısının Rus dili ve kültürünün dünya ölçeğinde yaygınlaştığı bir dönem olduğu söylenebilir. Rus dili neredeyse tüm uluslararası kuruluşlarda kullanılan ve eski Sovyetler Birliği cumhuriyetleri vatandaşlarının çoğu tarafından konuşulabilen bir dil olarak bilinmektedir. 1980'lerin sonunda dünya genelinde Rusça konuşabilen yaklaşık 350 milyon kişi bulunmaktaydı ve bu kişilerin 286 milyonu Rusçayı resmi bir dil olarak kullanmıştır.²²³ Fakat 1990'lı yıllarda bu durum değişmeye başlamıştır. 1991 yılında bağımsızlığını kazanan eski birlik ülkelerinden Azerbaycan'da Rusçanın kullanımı kısmen azalmaya başlamıştır. Öyle ki, Rusça başkent Bakü'de günlük hayatta hemen hemen her yerde aktif olarak kullanılsa da şehir merkezinden uzaklaştıkça kullanım yoğunluğu azalmaktadır.

Azerbaycan'da orta ve yükseköğretim kurumlarında Rusça bölümlerinin popülaritesi inişli çıkışlı olmuştur. 1990'lı yılların başlarında siyasi durumun istikrarsızlaşması nedeniyle, halk arasında Rus diline olan ilgi azalmıştır. O dönemde birçok ebeveyn, artık çocuklarını Rus bölümlerine göndermeyi bırakmaya başlamıştır. Haliyle Azerbaycan bölümlerinde de Rus dilinin öğretimi azalmaya başlamış, pratikte seçmeli dersler seviyesine inmiştir. Ancak bilim, ekonomi, tıp vb. alanlarda eski Sovyetler Birliği coğrafyasında tüm konferanslar Rusça olarak düzenlenmeye devam etmiş, bu dil etnik gruplar arasında ortak iletişim dili statüsünü korumuştur. 2000'li yılların başına gelindiğinde ise bu durum değişmeye başlamış ve Rus diline olan ilgi

²²² "Azərbaycanda rus dili: vərdis, ehtiyac yoxsa mədəniyyət?", BBC News Azərbaycanca, <https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-41567922>, 12.10.2017, (Erişim Tarihi: 06.10.2022).

²²³ Улькер Мехдиева, *Инструменты поддержания и укрепления русскоязычного пространства в странах СНГ (на примере Азербайджана)*, 2014, Издательство «Грамота», <https://www.gramota.net/materials/3/2014/7-1/29.html>, (Erişim Tarihi: 02.11.2022).

yeniden artmıştır. Azerbaycan Türkçesi ile konuşan aileler giderek ülkede ve dünyada talep edilen bu dili ücretsiz olarak öğrenmeleri için çocuklarını okulların Rusça öğreten bölümlerine göndermeye başlamıştır. Bu, aynı zamanda Rusya ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerde “yanlış anlama ve güvensizliğin üstesinden gelmekten” kaynaklanmaktadır. Çünkü Azerbaycan Cumhurbaşkanı ve Rusya Devlet Başkanının sık sık karşılıklı ziyaretleri ikili ilişkilerin genel altyapısının ve insani iş birliğinin güçlenmesine katkıda bulunmuştur.²²⁴

Günümüzde ise Rusçanın Azerbaycan’da resmi bir statüsünün olmamasına rağmen devlet okullarında ücretsiz olarak Rus dilinde eğitim almak hala mümkündür. Hatta Rusçayı tercih eden veli sayısı da beklenenin aksine artış göstermektedir. Azerbaycan’da devlet dilinin Azerbaycan Türkçesi olmasına, tüm belge ve evrakların sadece Azerbaycan Türkçesi ile hazırlanmasına rağmen birçok devlet kurumu, büyük şirket ve çevrimiçi medya siteleri Rusçayı dil seçeneği olarak kullanmaktadır. Eski Sovyetler Birliği ülkelerinin birçoğunda Azerbaycan’daki gibi son on yılda, Rusça eğitim alan öğrenci sayısı yıllardır süren düşüşün ardından giderek artmaktadır. Orta Asya cumhuriyetlerinden Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Kazakistan’da Rusça eğitime talep artmaktadır. Kırgızistan’ın Oş şehrinde okulların Rusça eğitim veren sınıflarında üç öğrenci bir masada oturmakta, Rus Dili ve Edebiyatı öğretmeni eksikliği yaşanmaktadır. Rus uzmanlar sorunun çözümünü Rusya’dan öğretmenlerin gönderilmesinde değil, ülkelerin kendinde uzmanların yetiştirilmesinde görmektedir. Kazakistan Dil Politikası ve Uluslararası Eğitim Merkezi Başkanı Svetlana Kamysheva, son 30 yılda, Sovyet sonrası ülkelerdeki öğrencilerin toplam oranının 1990-1991 yıllarına kıyasla yarıya indiğini, rakamın tam olarak 9 milyondan 4 milyona düştüğünü belirtmektedir. Bu sayı hatta Rusya Federasyonu’nun kendisinde de neredeyse 3 milyon azalmıştır. Genel eğilimde istisnai durum Beyaz Rusya’da gözlemlenmektedir. Burada öğrenci sayısı yüzde 11 artmıştır. Litvanya, Ukrayna, Türkmenistan, Gürcistan ve Ermenistan’da ise Rusça eğitim alan öğrencilerin payı 3 ila 10 kat azalmıştır.²²⁵

²²⁴ Улькер Мехдиева, *Инструменты поддержания и укрепления русскоязычного пространства в странах СНГ (на примере Азербайджана)*, 2014, Издательство «Грамота», <https://www.gramota.net/materials/3/2014/7-1/29.html>, (Erişim Tarihi: 02.11.2022).

²²⁵ Положение русского языка на постсоветском пространстве: где его изучают в школах, Sputnik Kazaxstan, <https://ru.sputnik.kz/20220402/polozhenie-russkogo-yazyka-na-postsovetskom-prostranstve-gde-ego-izuchayut-v-shkolakh-23907512.html>, (Erişim Tarihi: 12.10.2022).

Bakü’de faaliyet gösteren okulların birinde Azerbaycan biriminde Rus Dili öğretmeni olan Badam Osmanova, Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından Azerbaycanı bağımsızlığını kazanan diğer cumhuriyetlerde de kamuoyunda Rusça eğitim konusuna farklı yaklaşımların gözlemlendiğini belirtmektedir. Ortaöğretim ve yüksek öğretim kurumlarında Sovyetler Birliği döneminden kalma Rus birimlerinin kaldırılması fikrinin taraftarları olduğu kadar muhaliflerinin de olduğunu vurgulayan Osmanova, bu konunun ülke mediasında ve sosyal ağlarda sık sık tartışıldığını, hatta halkın dilinde Rusça kelimelerin çok kullanılması konusunda geçen tartışmalarda, “Azerbaycan dilinin temizliği açısından Türkiye Türkçesinin etkisi Rusçanın etkisinden daha tehlikelidir.” fikrini savunanların bile olduğunu söylemektedir.²²⁶

2007 yılında BDT ülkelerinde Rus diline karşı tutumu öğrenmek için anket yapan ABD’nin Gallup Kamuoyu Araştırma Şirketi’nin verilerine göre, Azerbaycan’da “Rusçanın öğrenilmesi çocuklarınız için ne kadar önemlidir?” sorusuna, ankete katılanların %36’sı “çok önemli” yanıtını verirken, %48’i “oldukça önemli” seçeneğini işaretlemiştir.²²⁷

Üniversitelerin birinde Rus Dili ve Edebiyatı öğretmeni bu tartışma konusunda fikirlerini şu şekilde savunmaktadır:

Azerbaycan’ın devlet okullarında “Rus sektörleri kalmalı” diyenlerin savundukları fikirler genel olarak coğrafi yakınlık, Rusça konuşan yaklaşık 250 milyonluk bir nüfusla çevrili olmak, ağırlıklı olarak Rusça konuşulan ülkelere seyahat ve ekonomik ilişkiler, ülkede lojistik, tedarik, mühendislik ve turizm alanlarında Rusça konuşan personele olan büyük talebin olması ile açıklanmaktadır. Ancak zamanla Rus birimleri kaldırılmalı ve devletin ücretsiz eğitimi sadece devlet dilinde olmalıdır.²²⁸

Dünyada dilin aynı zamanda siyasi bir olgu olduğunu ve bu faktörün Azerbaycan’da da belirleyici rol oynadığını ifade eden Bakü Slav Üniversitesi Edebiyat Teorisi ve Dünya Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi Rus Edebiyatı Uzmanı Profesör Flora Naci konuyla ilgili şunları söylemektedir:

İngiltere dünya genelinde sömürgelerini etkilediği gibi, Rus İmparatorluğu da Kafkasya üzerinde büyük bir kültürel etkiye sahipti ve birçok etnik grubun yaşadığı bir ülkede Rus dili ortak iletişim dili haline gelmişti. Sovyetler Birliği döneminde, Bakü’de Rus nüfusun yoğunluğu, Rusça eğitimin kalitesi ve beklentiler, Rus edebiyatına erişim ve diğer faktörler

²²⁶Badam Osmanova ile yapılan görüşme, Bakü, 05.10.2022, saat:15:15.

²²⁷ Улькер Мехдиева, *Инструменты поддержки и укрепления русскоязычного пространства в странах СНГ (на примере Азербайджана)*, 2014, Издательство «Грамота», <https://www.gramota.net/materials/3/2014/7-1/29.html>, (Erişim Tarihi: 02.11.2022).

²²⁸Rus Dili ve Edebiyatı öğretmeniyle yapılan görüşme, Bakü, 18.10.2022, saat: 16:25.

Bakü nüfusunun yoğun bir şekilde Ruslaşmasını etkilemekteydi. Sovyetler Birliği'nin çöküşünü takip eden yıllarda ise ülkenin Rus nüfusu gibi Rusça konuşan yerel halkın da bir kısmı farklı ülkelere göç etmeye başladı. Günümüzde okullarda Rusça eğitimin ücretsiz verilmesi bir yabancı dili kolaylıkla öğrenmek açısından iyi bir fırsat olarak değerlendirilmekteyim. Genç nesil, eğitilmiş, vatansever ve halkına faydalı insanlar olarak yetiştiği sürece eğitimi hangi dilde aldığı önemli değildir. Birçok öğrencimiz eğitimini tamamladıktan sonra çalışmak için Rusya'ya gittiğinde zorlanmıyor. Ülkede Rus sınıfların sayısının artması gerektiği kanaatindeyim. Önemli olan, öğrencilerin ana dilini unutmamalarıdır. Bunun için de Rus sektörlerinde Azerbaycan dili, edebiyatı, tarihi, coğrafyası, sanatı vb. dersleri verilmektedir. Azerbaycan'ın dışına çıktığımızda bu dili bilmenin ne kadar önemli olduğunu anlamaktayız. Ülkemizde de Rusya'dan gelen turistler veya iş insanlarıyla çalışmak için bu dili bilmek şart. Aynı zamanda, ülkede Azerbaycan dilini anlamayan ve Rusça konuşan kişi sayısı da çok.²²⁹

Çocukları Bakü'deki 17 numaralı okulun Rus biriminde eğitim alan veli Aliyeva Sevda konuyla ilgili düşüncelerini şu şekilde aktarmaktadır:

Azerbaycan okullarında faaliyet gösteren Rus birimlerini Rusçanın ücretsiz bir şekilde öğrenilmesi açısından fırsat olarak görmekteyim. Rusça ülkemizde çok yaygın olarak kullanılmaktadır. Herhangi bir iş ararken de Rusça dil yeterliliği talebi öne çıkmaktadır. Bu nedenle Azerbaycan'da okullarda Rusça birimlerinin sayısının gittikçe daha da artacağını düşünmekteyim. Ancak Rus birimlerindeki eğitimin kalitesini iyi bulmuyorum.²³⁰

Sevda Aliyeva'nın fikirlerini paylaşmayan Mirza Fathali Ahundov adına Rus dili ve Edebiyatı Enstitüsü mezunu emekli öğretmen Asadova Şerafet ise şöyle söylemektedir:

70 yıl Sovyetler Birliği'ne bağlı bir cumhuriyet olarak varlığını sürdürmüş Azerbaycan'da Rusça eğitimi normal karşılamaktayım. Ancak okullarda Rus birimlerinin sayısının gittikçe azalacağını düşünmekteyim. Rusya'nın şu an yürüttüğü politika Rus halkına ve devletine karşı nefrete neden olmaktadır. Azerbaycan vatandaşı mutlaka kendi dilinde eğitim almalıdır. Okulların Rusça ve Azerbaycan dili birimlerinin ders programlarında büyük bir fark olmasa da Rus birimlerinde Azerbaycan tarihi, edebiyatı, kültürü dersleri yüzeysel olarak görülmektedir. Diğer taraftan Rusça ve Farsça bilmek Azerbaycan vatandaşları için önemlidir. Tarih boyu Rusya ve İran arasında savaş meydanına dönüşen Azerbaycan'ın vatandaşlarının düşmanlarının dilini bilmesinde fayda vardır. Düşmanın dilini, dinini, kültürünü ve zaaflarını bilmek çok önemlidir. Bu açıdan okullarda ayrıca birim olarak değil de yabancı dil statüsünde olmasını önemli bulmaktayım.²³¹

Uluslararası Araştırma Ajansı Eurasia Monitor ve Eurasia Heritage Foundation tarafından 2007 yılında Azerbaycan'da yürütülen "Yeni Bağımsız Devletlerde Rus Dili" sosyolojik araştırmasına göre, Azerbaycan'da akıcı şekilde Rusça konuşanların oranı yüzde 28, Rusça hatalı yazma oranı yüzde 14, dili anlayan ancak hiç

²²⁹ Profesör Flora Naci ile yapılan görüşme, Bakü, 05.10.2022, saat 16:00.

²³⁰ Çocuklarını Rus biriminde okutan Sevda Aliyeva ile yapılan görüşme, Bakü, 16.10.2022, saat 12:00.

²³¹ Emekli öğretmen Asadova Şerafet ile yapılan görüşme Bakü, 05.10.2022, saat 18:00.

konuşmayanların oranı yüzde 15, dili bilmeyenlerin oranı ise yüzde 23 olarak rakamlara yansımıştır.²³²

Rus dilinin ve kültürünün kapsadığı alan ve etki, Rusların ülke nüfusundaki oranından çok daha geniştir. Paradoksal olarak, bugün ülkede Rusça konuşan ve eğitim alanların ezici çoğunluğu Azerbaycanlılardır.

2022 yılı şubat ayında Rus mevkidaşı Vladimir Putin ile Moskova'da yaptığı görüşmede Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Azerbaycan'da devam eden Rusça öğretimi Azerbaycan-Rusya ilişkilerinin ve gelecekteki ilişkilerin “önemli bir temeli” olarak değerlendirerek, “Eski Sovyetler Birliği ülkelerini her zaman Rus dili birleştirmiştir ve elbette, Rus dilini bilmeden gelecek nesillerin sıkı ilişki kurmaları zor olacaktır. Bu nedenle, bu çok önemli bir konudur.”²³³ şeklinde konuşmuştur.

Azerbaycan'da Rusça ücretsiz eğitimin aşamalı bir şekilde ücretli eğitime dönüşmesinden yana olduğunu söyleyen Azerbaycanlı Milletvekili Hikmet Babaoğlu bunun bir gelenekten kaynaklandığını vurgulamaktadır. Rusça eğitim almak isteyenlerin sayısının gittikçe artmasının iyi bir durum olmadığını altını çizen milletvekili, dil olgusunun milli kimliğin göstergesi olduğunu söylemektedir. Rusçanın da ülkede İngilizce gibi yabancı dil statüsünde eğitimini onayladığını belirten milletvekili, yabancı bir dilde eğitim almanın yabancı bir kültürün taşıyıcısı olmak tehlikesini de beraberinde getirdiğini vurgulamaktadır. Babaoğlu konuyla ilgili tutumunu şöyle aktarmaktadır:

Bu durumun bir süre aynı kalacağını ve sonra azalmaya başlayacağını düşünüyorum. Çünkü şu anda Rusça konuşulan okullarda Rusça öğretimi organize edecek ciddi bir personel sıkıntısı var. Her yıl Rusça dil eğitimi almak isteyen yüzlerce öğrenci bu sebeple buna ulaşamamaktadır. Rusça eğitimin etkinliğini hala korumasının birçok sebebi vardır. Birincisi, Rusça okuma geleneğine sahip ailelerin bunu reddetmesi zor. İkincisi, Rusya Federasyonu bizim yakın komşumuz, orada iki milyondan fazla Azerbaycanlı yaşıyor ve Rusya ile yakın sosyo-ekonomik ve kültürel insani ilişkilerimiz var. Üçüncü sebep ise Azerbaycan'da faaliyet gösteren yerli ve yabancı firmalardır. Çünkü yabancı firmalar personel alımında adayların İngilizce'nin yanı sıra Rusça da bilmelerini istemektedir. Çünkü yurtdışındaki şirketlerin çoğu, Rus dilinin tüm Sovyet sonrası alanda iletişim dili olduğunu biliyor. Bu, Azerbaycan'da Rus dilini öğrenmeyi yeniden popüler hale getiriyor. Diğer nedenler ise bazı insanların ülkenin “Rusça konuşan elit kesimine” katılmak için çocuklarını Rusça okumaya yönlendirmeleridir. Eğitimin kalitesine gelince, Rus

²³² Улькер Мехдиева, *Инструменты поддержки и укрепления русскоязычного пространства в странах СНГ (на примере Азербайджана)*, 2014, Издательство «Грамота», <https://www.gramota.net/materials/3/2014/7-1/29.html>, (Erişim Tarihi: 02.11.2022).

²³³ Azərbycanda niyə dövlət büdcəsi hesabına rus dili təhsili var? BBC News Azərbaycanca, <https://www.bbc.com/azeri/region-61275887>, (Erişim Tarihi: 06.10.2022)

sektöründeki eğitim seviyesi, Azerbaycan dilindeki eğitim seviyesinden çok farklı değildir. Rusça okuyanların kültürel ortamları farklı olduğu için biraz daha entelektüel görünmektedirler. Resmi göstergelere göre, üniversitelerimizde Rusça bölümünde çok sayıda kontenjana karşılık sayıda başvuru olduğu için mezunların çoğunun üniversitelere girmeye kolaylıkla hak kazandığı söylenebilir. Bu da Rus birimlerinde eğitimin daha iyi organize edildiği izlenimini vermektedir. Ancak bir kimse Rusça ücretli okuyor ya da aile geleneğine göre öğreniyor ve kullanıyorsa bunu da küçümsemek gerekir.²³⁴

Azerbaycan'da Rusça bilip bilmemenin belirleyici rolü olmadığını aktaran Babaoğlu, Azerbaycan'da tek bir devlet dilinin olduğunu, ülkeye farklı amaçlarla gelen yabancıların da devlet dilini öğrenmeleri için sosyal ve kültürel ortamın oluşturulması gerektiğini savunmaktadır. Türkiye'nin bu konuda iyi bir örnek olduğunun altını çizen Milletvekili, bu tecrübeyi Azerbaycan'ın da benimsemesi gerektiğini belirtmektedir.²³⁵

Rus biriminde Rus Dili ve Edebiyatı öğretmeni olan isminin açıklanmasını istemeyen bir öğretmen kamuoyundaki tartışmaları şu şekilde yorumlamaktadır:

Ülkede Rus dilinin etkinliğinin korunmasına yönelik devlet politikası, medya temsilcilerinin ve sivil toplum kuruluşlarının çabaları sayesinde, Rus dilinin kısmen zayıflamış etkisi tekrar güçlenmiştir. Rusçanın Azerbaycan'ın toplumsal hayatındaki önemi üç faktöre dayanmaktadır: devletin Rusya ve diğer Rusça konuşan ülkelerle var olan ekonomik ilişkileri, Rus kültürünün etkisi ve süregelen gelenek. Bu faktörlerden dolayı birçok insan Rusça öğrenmekte veya konuşmaktadır. Rusça, aynı zamanda Rus ve Azerbaycan halklarını manevi ve kültürel olarak bir arada tutan bir unsur olmaya devam etmektedir. Bugün etnik Rusların Azerbaycan'da toplam nüfusun yüzde 2'den daha azını oluşturmasına rağmen, Rusça ülkede ikinci dil konumunu korumaktadır. Azerbaycan'daki Rus topluluğu, ülkedeki en yoğun ikinci etnik azınlık ve modern Rusya Federasyonu dışındaki en büyük Rus topluluklarından biridir.²³⁶

Çocuklarını Rus biriminde okutan bir veli konuyla ilgili fikirlerini şöyle ifade etmektedir:

Sovyetler Birliği döneminde okullarda Rus bölümünü tercih edenlerin büyük çoğunluğu Rus, Ermeni ve Yahudilerdi. Öğretmenler de çoğunlukla bu halkların temsilcileriydi. SSCB kapalı bir ülke olmasından dolayı yabancı literatürü (sanat, bilim, felsefe, tarih vb. alanlarda) sadece Rusça okumak mümkündü. Başka bir deyişle, çocukları okulların Rusça bölümlerinde okutmak, onlar için müreffeh bir gelecek arzulayan ebeveynlerin neredeyse doğal bir seçimiydi. Rus dilini bilmeden gelişmek, bilim, eğitim, sosyal hayat ve her türlü bilgi almak imkânsız gibi fikirler savunulmaktaydı. Bugün de Rusça konuşan, çocuklarını Rus sektörlerine gönderen velilerin çoğu bu düşünceyi paylaşan insanlardır. Bugün Rus dili Azerbaycan'da, ülkenin sosyal ve kültürel yaşamında aktif işlev görmektedir. Rusça gazete ve dergiler, ders kitapları, bilimsel ve sanatsal edebiyat, televizyon ve radyo yayınları hazırlanmaktadır. Rusça eğitim diline sahip anaokulu, orta okul ve yüksek öğretim kurumları ağı faaliyet göstermektedir. Ülkede, Rus Devlet Dram Tiyatrosu, Bakü Slav

²³⁴Milletvekili Hikmet Babaoğlu ile yapılan görüşme, Bakü, 09.11.2022, saat 12:16.

²³⁵Milletvekili Hikmet Babaoğlu ile yapılan görüşme, Bakü, 09.11.2022, saat 12:16.

²³⁶İsminin açıklanmasını istemeyen Rus Dili ve Edebiyatı öğretmeniyle yapılan görüşme, Bakü, 10.10.2022, saat 10:25 (Bakü'de bir orta okul, Rus birimi).

Üniversitesi, Moskova Devlet Üniversitesi ve Seçenov Tıp Üniversitesi'nin Bakü şubesi, Rus dili ve kültür merkezleri bulunmaktadır.²³⁷

Bazı uzmanlar aşağıdaki sosyo-politik faktörlerin, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin eğitim sisteminde Rus dilinin korunmasında etkili faktörler olduğunu savunmaktadırlar:

- Azerbaycan halkının ve siyasi seçkinlerin Rus diline karşı “büyük kültürün, edebiyatın, bilimsel ve manevi geleneğin dili olarak” geleneksel hoşgörüsü;
- Büyük ekonomik potansiyele ve gelişmiş teknolojilere sahip, aynı zamanda büyük bir Azerbaycan diasporasının bulunduğu ülkenin bir devletin dilinin etkinliğini ülkede koruma ihtiyacı;
- Rusça eğitim altyapısının, bilimsel ve metodolojik temelin ve insan kaynaklarının varlığı.²³⁸

Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın özel görevli Büyükelçisi Eleonora Mitrofanova, komşu ülkelerde Rus dilinin yasal statüsünün sağlanmasının Rus dış politikasının önde gelen bir konusu olduğunu söylemektedir.²³⁹

Azerbaycanlı bir blog yazarı Tural Hemid, her yıl Rus birimlerinin kapanması tartışmalarını gündeme getirenlerin 3 kategoriden insanlar olduğunu belirtmektedir. Hemid'e göre, bunlar Rusça bilmedikleri için kompleks yaşayan kişiler, Batı ülkelerinde eğitim alıp Rusça konuşanları “Putin taraftarları” olarak görenler veya Rusça bilen ancak Rusçanın yerine İngilizcenin yaygın olarak kullanılması gerektiğine inanan kesimden insanlardır.²⁴⁰

Azerbaycanlı siyaset uzmanı Hikmet Hacızade, ‘Kimse Rus birimlerinde eğitim alanların daha az vatansever olduklarını kanıtlayamaz’ diye belirtirken, Milletvekili Fazıl Mustafa, iyi derecede Rusça konuşan gençlerin gelecekte Rus ortamında belirli bir pozisyon almaları açısından önemli olduğunu savunmaktadır. Mustafa, Rusça eğitim Rusya'nın ideolojisine hizmet etse bile kalmasından yana olduğunu ifade etmektedir. Azerbaycan'ın halk şairi Sabir Rüstemhanlı, üniversitelerde her bir

²³⁷Çocuklarını Rus biriminde okutan bir ebeveyn ile yapılan görüşme, Bakü, 15.10.2022, saat 11:30.

²³⁸ Асиф Гаджиев, “Образование на русском языке в Азербайджанской Республике: реалии и перспективы развития”, *Альманах «Этнодиалоги»*, 1(52), 2017, сс. 28-43.

²³⁹ “Azərbaycan məktəblərində rus “sektoru” ləğv edilməlidir? - Ziyalı RƏYLƏRİ”, <https://www.bakupost.az/azerbaycan-mekteblerinde-rus-sektoru-lev-edilmelidir-ziyali-reyleri>, (Erişim Tarihi: 27.12.2022)

²⁴⁰ “Rus sektoru davası”, <https://kayzen.az/blog/Az%C9%99rbycan-dili/26453/rus-sektoru-davas%C4%B1.html>, (Erişim Tarihi: 27.12.2022)

bölümün Rus sektörünün de olmasının gereksiz olduğunu belirterek dünyanın hiçbir ülkesinde böyle bir şeyin olmadığını söylemektedir.²⁴¹

Eğitim uzmanı Kamran Asadov'a göre, Rus birimlerinin kapatılması her şeyden önce Azerbaycan Cumhuriyeti mevzuatına ve insan haklarına aykırı olacaktır. Asadov fikirlerini şöyle ifade etmektedir:

Azerbaycan topraklarında yeterince Rusça konuşan insan yaşamaktadır. Bu adım Azerbaycan'ın bilimini ve eğitimini ciddi şekilde etkileyebilir. Aynı zamanda Rus dili uluslararası dillerden biridir ve 70 yılı aşkın tarihimiz Sovyet Rusya ile bağlantılıdır. Bu, hala Rusça olan epeyce okunmamış değerli kitabımız olduğu anlamına gelmektedir. Ayrıca Rus dilinde dünya tarihinin, dünya edebiyatının ve dünya biliminin pek çok nadide örneği var. Rusçayı okullarda öğretmek, ek yabancı dil olarak öğrenmekten daha etkilidir.²⁴²

Azerbaycan Eğitim Bakanı Emin Emrullayev, genel olarak, Rus sektörlerde dersleri sürdürmenin çok zor olduğunu, nitelik ve niceliği korumaya çalıştıklarını vurgulamaktadır.²⁴³

İki çocuğunu Rus biriminde okutan veli Pervane Mecedova, çocuklarının Rusça eğitim almasına rağmen Rusçanın yabancı dil statüsünde öğretilmesinden yana olduğunu söylemektedir. Rus birimlerinde ilkokulda eğitimin kalitesinin daha iyi olduğunu, üst sınıflarda öğretmen ve dersliklerin kalitesinde yetersizlik sebebiyle eğitimden memnun olmadıklarını söyleyen Mecedova, kendisinin de 1990'lı yıllarda Rus biriminde eğitim aldığını aktarmaktadır. Mecedova'ya göre, günümüzde okul müfredatları her iki birimde aynıdır. Örneğin, 1990'lı yıllarda edebiyat dersinde Rus edebiyatı okutulduysa, şu an Rus diline çevrilmiş Azerbaycan edebiyatı okutulmaktadır.²⁴⁴

İki çocuğunu Rus biriminde, bir çocuğunu ise Azerbaycan biriminde okutan veli Lamiye Yavarova, Rusçanın yabancı dil statüsünde öğretilmesinin bu dili konuşan sayısında keskin azalmaya neden olacağını savunmaktadır. Zamanla Rus biriminde

²⁴¹ “Azərbaycan məktəblərində rus “sektoru” ləğv edilməlidir? - Ziyalı RƏYLƏRİ”, <https://www.bakupost.az/azerbaycan-mekteblerinde-rus-sektoru-lev-edilmelidir-ziyali-reyleri>, (Erişim Tarihi: 27.12.2022).

²⁴² “Azərbaycan məktəblərində rus “sektoru” ləğv edilməlidir? - Ziyalı RƏYLƏRİ”, <https://www.bakupost.az/azerbaycan-mekteblerinde-rus-sektoru-lev-edilmelidir-ziyali-reyleri>, (Erişim Tarihi: 27.12.2022).

²⁴³ “Emin Əmrullayev məktəblərdə rus bölməsi üzrə yerlərin məhdud olmasından danışib”, <https://report.az/elm-ve-tehsil-xeberleri/emin-emrullayev-mekteblede-rus-bolmesi-uzre-yerlerin-mehdud-olmasından-danisib/>, (Erişim Tarihi: 27.12.2022).

²⁴⁴Pervane Mecedova ile yapılan görüşme, Bakü, 25.10.2022, saat 17:30.

sınıfların sayısının daha da azaltılacağını düşünen Yavarova, Rus birimiyle Azərbaycan biriminin eğitimin kalitesinin aynı olduğunu vurgulamaktadır. Azərbaycan'da Rusça bilmenin önemli olduğunu söyleyen Yavarova, bu dili bilmenin iş bulmada da kolaylık sağladığını aktarmaktadır.²⁴⁵

Sıklıkla gündeme gelen Rus dili, Rusça konuşanlar veya Rus birimi konusu Azərbaycan'daki sosyal medya kullanıcıları arasında da tartışılmaktadır. Azərbaycan Basın Konseyi Yönetim Kurulu üyesi gazeteci Azer Hasret'in 5.000'den fazla takipçisi olan kamuya açık profilinde paylaştığı görüşler eleştirilere neden olmuştur. Hasret, paylaşımında Bakü'de kulüplerde ve eğlence mekanlarında daha görünür olan ve içki ve sigara içme eğiliminde olan çocukların genellikle Rus birimlerinde okuyan çocuklar olduğunu iddia ettiği paylaşımına yüzlerce eleştirel yorum getirilmiştir. Sanatçı Faik Ağayev bu paylaşımı "sahte vatanseverlik örneği, zararlı yazı, toplumda saldırgan çatışmalara yol açabilecek tehlikeli iftira" olarak nitelendirmiştir.²⁴⁶

Azərbaycan Uluslararası İlişkiler Analiz Merkezi Yönetim Kurulu Başkanı Ferid Şefiyev, eğitim alanında Rus dili konusunun mevcut koşullar altında siyasallaştırıldığına inanmaktadır. Sovyet sonrası alanda uzun yıllar boyunca Rus dilinin durumu ve Rusça okullar meselesinin siyasi bir mesele olduğunu kaydeden Şefiyev, "Bu açıdan Azərbaycan'da Rusça eğitim veren okulların faaliyetlerine eğitim ve ekonomik kalkınma bağlamında bakılmalıdır. Ülkenin bağımsızlığının pekiştirilmesi ayrıca resmi Azərbaycan dilinin güçlendirilmesini ve her vatandaş tarafından özgürce kullanılmasını gerektirmektedir. Aynı zamanda, modern ekonomik gelişmeler, yabancı dillere ve her şeyden önce İngilizceye hâkim olmayı gerektirmektedir. Azərbaycan'da Rusça eğitim veren okulların öğrencileri, eğitimlerini tamamladıktan sonra resmi Azerice dilini mükemmel düzeyde bilmiyorlar. Bu nedenle, mevcut Rusça eğitim veren okullar ne eğitimsel ne de siyasi hedeflere ulaşamamaktadırlar" diye belirtmektedir.²⁴⁷

²⁴⁵Lamiye Yaverova ile yapılan görüşme, Bakü, 27.10.2022, saat 14:15.

²⁴⁶ "Sosial media Azər Həsərdən rus dilində oxuyanlar barədə şərh üçün üzr tələb edir", <https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-47949755>, (Erişim Tarihi: 23.12.2022).

²⁴⁷ "Azərbaycanda rusdilli məktəblərin çoxluğu müzakirələrə səbəb olub - Ekspert rəyləri", <https://www.amerikaninsesi.org/a/az%C9%99rbaycanda-rus-dilli-m%C9%99kt%C9%99bl%C9%99rin-%C3%A7oxlu%C4%9Fu-m%C3%BCzakir%C9%99l%C9%99r%C9%99-s%C9%99b%C9%99b-olub--ekspert-r%C9%99yl%C9%99ri-/5582569.html>, (Erişim Tarihi: 02.11.2022).

Rus-Azerbaycan Dostluk Merkezi Müdürü Natalia Krasovskaya, iki devlet arasındaki başarılı iş birliğindeki en önemli faktörün dil engelinin olmamasından kaynaklandığını vurgulayarak, şöyle bir tespitte bulunmaktadır: *“Azerbaycan’da Rus dilinin korunması esastır. Rusça iletişimin yaygın olması tek bir bilgi alanı oluşturmayı, ülkelerimiz arasındaki etkileşim alanlarını genişletmeyi, modern dünyanın zor koşullarında bunu güçlendirmeyi ve birbirimizi desteklemeyi mümkün kılan olgudur.”*²⁴⁸

Azerbaycan’ın Filoloji Bilimleri Doktoru Profesör Tofiq Hacıyev, bu dile olan aşırı ilgiyi bir trajedi olarak görmektedir. Hacıyev, “Rusça eğitime olan aşırı ilgi, ulus için bir trajedidir. 3-5 kişi olsaydı facia sayılmazdı. Rus pedagog Ushinsky’nin bir sözü vardır, ‘İnsan hangi dilde eğitim alırsa o millete hizmet eder.’ Humboldt ise dilin insanların, ulusun ruhu olduğunu söyler. İnsan dil ile düşünür. Bir insanın dilindeki kelimeler ve deyimler ona aittir. Öte yandan, Rusça okumanın prestiji nedir? İleride Rus diline ihtiyaç duyulacaksa çocuk Rusça eğitimi alabilir, bunun için Rus sektöre gitmeye gerek yoktur. Bu yeni trend iyi bir trend değildir.” diye belirtmektedir.

4.5. Orta ve Yüksek Öğretim Kurumlarının Müfredatları

Azerbaycan’da Rusça eğitim tamamen devlet bütçesinden finanse edilen eğitim sisteminin bir parçasıdır. Bakü İl Eğitim Müdürlüğü’nün BBC Azerbaycan’a verdiği bilgiye göre, 2013-2014 eğitim-öğretim yılında Rusça sınıfları olan eğitim kurumlarındaki öğrencilerin yüzde 14,8’i; 2014-2015 eğitim-öğretim yılında yüzde 15,4; 2015-2016 eğitim-öğretim yılında ise öğrencilerin yüzde 15,8’i Rus birimlerini tercih etmiştir.²⁴⁹ 2019 istatistiklerine göre Azerbaycan’da 130.000’den fazla öğrenci Rus birimlerinde eğitim almıştır.²⁵⁰

²⁴⁸ Якубова Лилия, “Русский язык в Азербайджане” Просвещение-Духовность-Логос в Slavia Orthodoxa: от князя Владимира до наших дней-Материалы международной научно-методической конференции. Казань, Центр инновационных технологий, 2016. сс. 201–205.

²⁴⁹“Azərbaycanda rus dilində danışmaq “problemi”, https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan/2016/03/160303_russian_language, 03.03.2016, (Erişim Tarihi: 14.10.2022).

²⁵⁰ “Rus dilində təhsil uğura, yoxsa faciəyə aparır?” <https://qafqazinfo.az/news/detail/azerbaycanda-rus-dilinde-tehsile-maraq-neden-qaynaqlanir-deb-yoxsa-337262>, (Erişim Tarihi: 29.12.2022).

Günümüzde, Azerbaycan'da faaliyet gösteren 4.000'den fazla ortaokulun 300'ünden fazlasında Rus dilinde eğitim verilmektedir. Azerbaycan Eğitim Bakanlığı'ndan yapılan açıklamaya göre, Azerbaycan'da faaliyet gösteren 4.000'den fazla okuldan (ilköğretim, orta okul ve lise sınıflarının olduğu 11 yıllık okul) en az 300'ünde Rusça eğitim veren sınıf vardır. Bu okulların çoğu başkent Bakü'de bulunmaktadır.²⁵¹ 2021-2022 verilerine göre, Rusça eğitim alan öğrenci sayısı ülke genelinde 150 bini geçmiştir.²⁵² Ülkede faaliyet gösteren yüksek öğretim kurumlarında, tüm bölüm derslerinin yüzde 70'inden fazlası aynı zamanda Rusça öğretilmektedir. Günümüzde Azerbaycan, BDT ülkeleri arasında Rus dilinin korunması ve kullanılmasında lider bir konumdadır. Bunun nedenleri, yukarıda da belirtildiği gibi, ülkede etnik Rusların (yaklaşık 150 bin) yaşamasının yanı sıra Azerbaycanlıların Sovyetler Birliği döneminden beri diğer halklara geleneksel olarak açık, hoşgörülü bir ülke olmasıdır. Son zamanlarda Rusça sınıflarda okuyan öğrenci sayısında gözlemlenen artış da ebeveynlerin seçimlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Çocuklarının Rusça öğrenmesini isteyen veli sayısı arttığı için Rusça bölümünde okuyan öğrenci sayısı da artmaktadır.²⁵³

Rus dilinin Azerbaycan topraklarında yayılmaya başladığı 1830'larda Rusça eğitim veren okullar Şuşa, Bakü, Yelizavetpol (Gence), Şamahı ve Nahçıvan şehirlerinde ortaya çıkmıştır.²⁵⁴ Günümüzde Rus dili Azerbaycan Cumhuriyeti'nin eğitim sisteminde üç perspektifte işlev görmektedir: a) eğitim dili olarak; b) Azerbaycan dilinde eğitim veren okullarda ve üniversitelerde iletişim dili olarak; c) Çok sayıda yabancı öğrencinin Azerbaycan'da eğitim aldığı dil olarak.²⁵⁵

Azerbaycan'da Rusça eğitimin tarihi aşağıdaki dönemlere ayrılabilir:

²⁵¹ “Почему в Азербайджане много русских школ? И плохо ли это?”, <https://www.bbc.com/russian/news-61606090>, 04.06.2022, (Erişim Tarihi: 29.09.2022)

²⁵² “Azərbaycanda niyə dövlət büdcəsi hesabına rus dili təhsili var?”, <https://www.bbc.com/azeri/region-61275887>, (Erişim Tarihi: 29.12.2022).

²⁵³ Самира Мир-Багирзаде, Самира, “Русский язык в Азербайджане”, *Альманах «Этнодиалоги»*, 2 (60), 2020, с. 112.

²⁵⁴ Улькер Мехдиева, *Инструменты поддержки и укрепления русскоязычного пространства в странах СНГ (на примере Азербайджана)*, 2014, Издательство «Грамота», <https://www.gramota.net/materials/3/2014/7-1/29.html>, (Erişim Tarihi: 02.11.2022).

²⁵⁵ Асиф Гаджиев, “Образование на русском языке в Азербайджанской Республике: реалии и перспективы развития”, *Альманах «Этнодиалоги»*, 1(52), 2017, сс. 28-43.

- Yerel koşullara uyarlanmış, genellikle yerel yazarların katılımıyla yazılan ders kitaplarının yayınlandığı dönem.

- *Sovyetler Birliği dönemi.* Milli eğitim kurumlarında cumhuriyetlerin tamamı için aynı şekilde, yerel koşullara uyarlanmış müfredat uygulanmaktadır. Müfredatın ve standart ders kitapları ithal edilmektedir. Bu dönemde, ulusal dilde eğitim veren okullarda sıklıkla Rusçadan tercüme edilen ders kitapları kullanılmaktadır.

- *Sovyetler Birliği sonrası dönem.* Azerbaycan'da Rusça eğitim süreci ulusal standartlara, programlara ve ders kitaplarına uygun bir şekilde verilmektedir. Aynı zamanda, Rus eğitim ve bilimsel kaynaklarından yararlanılmaktadır.

Azerbaycan'da bugüne kadar, 2000 yılında kurulan Bakü Slav Üniversitesi dahil olmak üzere, Rusça eğitim veren 18 yüksek okul bulunmaktadır. Bakü Slav Üniversitesi 2000 yılında eski Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in ilgili Kararnamesi gereğince Rus Dili ve Edebiyatı Pedagoji Enstitüsü temelinde kurulmuştur. 2008 yılında, Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in ilgili kararnamesi ile M.V. Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi'nin Bakü'de şubesi açılmıştır.²⁵⁶

Bakü Slav Üniversitesi'nde örgün ve gıyabi olarak "Rus Dili ve Edebiyatı", "Azerbaycan okulları için Rus Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği", "Uluslararası İlişkiler", "Mütercimlik", "Rus Dilini Öğretme Yöntemleri", "Gazetecilik" vs. bölümlerinde lisans, yüksek lisans ve doktora programları bulunmaktadır.²⁵⁷

Azerbaycan'da Rusçanın yaygın olarak kullanılması yönünde etkili faaliyetlerde bulunan kurumlardan ve en büyük kültür merkezlerinden olan Rus Kültür Merkezi, Rus Kitapları Evi ve ÜNS Tiyatrosu'dur. Bakü'de her yıl M.V. Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi mezunu Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından başlatılan insani yardım forumu düzenlenmektedir. Azerbaycan'da faaliyet gösteren Rus Dili ve Edebiyatı öğretmenlerini Rus Kültür Merkezi, Rossotrudniçestvo, Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi vb. kurumlar desteklemektedir. Düzenli olarak

²⁵⁶ Якубова, а.г.е., с. 204.

²⁵⁷ Бакинский Славянский Университет, Факультеты, <https://bsu-uni.edu.az/ru/faculty>, (Erişim Tarihi: 14.10.2022)

öğretmenler için güncel Rus edebiyatını tanıma fırsatı veren eğitim seminerleri ve yuvarlak masa toplantıları düzenlenmektedir.²⁵⁸

Okul öğretmeni Vagif Abbasov, şu anda okullarda Rusça ve Azerbaycan Türkçesinde ders kitaplarının niteliksel olarak aynı olduğunu söylemektedir. Okul ve üniversite öğretmenliği yapmış olan Latifa Zeynalova ise şöyle aktarmaktadır:

Eğitim Bakanlığı'nın Rusça ve Azerbaycan dilinde eğitim veren sınıflar için ders kitaplarının aynı olması gerektiğine dair bir talimatı var. Sovyet yıllarında Azerbaycan Türkçesinde ve Rusça orta okul ders kitapları arasında çok fark yoktu. Fark en çok kâğıt ve basım kalitesinde kendini göstermekteydi. Üniversitelerde kullanılan ders kitaplarında ise fark çok oluyordu. Genellikle, kaliteli çeviriler yoktu, bu yüzden de Rusça okumak daha prestijli görülmekteydi.²⁵⁹

Eğitim Bakanı Emin Emrullayev'e göre, Azerbaycan'daki en iyi 10 okul Azerbaycan dilinde eğitim veren okullardır. Yurtdışında okuyan öğrenciler ve olimpiyat birincileri de Azerbaycan dilinde eğitim almış insanlardır. Azerbaycan'da Rusça sınıflara olan talebin arzdan daha fazla olduğunu söyleyen Bakan, ebeveynlere çocuklarını “eğitim kalitesinin yüksek olduğu” Azerbaycan dilinde sınıflara kaydetmelerini tavsiye etmektedir.²⁶⁰

Bakan, şu anda ortaokullarda Azerbaycan dilinde “daha kaliteli eğitim” verildiğini kaydederek, Rus dili bölümlerine kayıt sorununa iki çözüm yolu bulunmasına rağmen bunların etkili olmadığını şöyle açıklamaktadır:

Rus bölümünde yaklaşık 14.000 öğrencilik kontenjan vardır. 14.000 kontenjana 18.000 öğrenci başvurduğunda 4.000 öğrenci alınamıyor. Bazı veliler, çocuklarını Rusça bölümüne gönderemedikleri için anayasal haklarının ihlal edildiğini iddia ediyorlar, ama durum öyle değil. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde eğitim dili Azerbaycan dilidir. Bu durumda ya Rusça bölümünde bir sınıfta 44-46 öğrenci olacak, ya da yeni sınıflar açılmalıdır. Dürüst olmak gerekirse, yeterli sayıda öğretmenin olmamasından dolayı bakanlığımız mevcut Rusça bölümlerin kalitesini korumakta bile zorlanmaktadır. Bu yılki öğretmen alımında bazı derslerde Rus sektörler için açıklanan yerlerin sadece yüzde 15-18'ini doldurmak mümkün oldu. Çok sayıda boş kontenjan kalmasına ve baraj puanının 30'a düşürülmesine rağmen Rus sektöründeki öğretmen ihtiyacı karşılanmadı. Aslında, öğretmen alımı sınavında baraj notun 30'un altına düşürülmesi “öğrencilere karşı haksızlıktır. Bakanlık olarak toplam puanı 30'un altında olan bir öğretmeni çocuklarımızın önüne çıkarmayı doğru bulmuyoruz.”²⁶¹

²⁵⁸ Якубова, а.г.е., с. 204.

²⁵⁹ “Azərbaycanda rus dili: vərdiş, ehtiyac yoxsa mədəniyyət?”, BBC News Azərbaycanca, <https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-41567922>, (Erişim Tarihi: 06.10.2022)

²⁶⁰ Emin Əmrullayev: “Keyfiyyətli təhsil istəyirsinizsə, uşağımızı Azərbaycan məktəbində oxudun”, BBC News Azərbaycanca, <https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-62647772>, (Erişim Tarihi: 06.10.2022)

²⁶¹ Emin Əmrullayev: “Keyfiyyətli təhsil istəyirsinizsə, uşağımızı Azərbaycan məktəbində oxudun”, BBC News Azərbaycanca, <https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-62647772>, (Erişim Tarihi: 06.10.2022)

Gazeteci İbrahim Nabioğlu, Azərbaycan'da eğitimin 3 veya 2 bölümden oluşabileceğine inanmaktadır. 4+4+3 eğitim modelini öneren Nabioğlu, ilk ve orta öğretimin sadece ana dilde olması gerektiğini, 8. sınıftan sonra ebeveynlerin çocuklarına istedikleri dilde, İngilizce, Rusça, Fransızca, Arapça vb. dillerde eğitim verebileceklerini, Rusçaya tanınan ayrıcalığın doğru olmadığını söylemektedir. 11 yıllık Rus birimi eğitimine “11 yıllık dil kursu” diyen Nabioğlu'na göre, Rusça bölümünde okuyan çocuklar 11 yıl sonra sadece Rusça konuşabilecektir. Ama matematik, fizik, kimya, kodlama bilmeyecektir. Bunun nedeni Rus birimlerindeki öğretmen yetersizliğidir. Hizmet sektöründe Rusça bilen elemanlara ihtiyaç duyulduğu için ebeveynlere çocukların geleceğini bu kadar kısıtlamamayı öneren gazeteci, “Eminim aranızda çocuklarına 21. yüzyıl mesleklerini kazandırmak isteyenler vardır. Örneğin, uzay biyolojisi, mühendislik-genetik, yeşil şehir mimarisi, biyo-etik, dijital dilbilim, veri gazeteciliği ve diğerleri. Bütün bunlar Rus üniversitelerinde öğretilmiyor. İnanın bu üniversitelerde birçoğunun adını bile duymadılar.” diye belirtmektedir.²⁶²

Sosyal Araştırmalar Merkezi Başkanı Zahid Oruc'a göre, Rusça eğitim veren okulların çokluğu, Azərbaycan'ın yetmiş yıldır Sovyetler Birliği içinde olmasından ve kariyer inşasında büyük önem taşımasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca ülke bağımsızlığını kazandıktan sonra insanların İngilizceye olan eğilimi giderek artmaktadır. Çünkü bu dil sayesinde insanlar Avrupa eğitim kurumlarında öğrenim görmekte ve bilime erişimleri artmaktadır. Şu anda, Rusça eğitim veren okullarla ilgili sorunların tartışılmasının bölgesel ilişkiler bağlamında gerçekleştiğini aktaran Orucov, “Türk dilinde üniversitelerin kurulması kesinlikle önemlidir. Ancak bunları karşı karşıya getirmek polemik yaratmaktır ve rahatsız edicidir.” şeklinde konuşmaktadır.²⁶³

Günümüzde Azərbaycan'da rus birimlerinde 1. sınıftan itibaren haftada 5 defa Azərbaycan dili dersi verilmekte, Azərbaycan birimlerinde ise Rus dili dersi yabancı dil olarak 5. sınıftan itibaren haftada 1 defa verilmektedir. Rus birimlerde ders

²⁶² “Rus dilində təhsil uğura, yoxsa faciəyə aparır?” <https://qafqazinfo.az/news/detail/azerbaycanda-rus-dilinde-tehsile-maraq-neden-qaynaqlanir-deb-yoxsa-337262>, (Erişim Tarihi: 27.12.2022).

²⁶³ “Azərbaycanda rusdilli məktəblərin çoxluğu müzakirələrə səbəb olub - Ekspert rəyləri”, <https://www.amerikaninsesi.org/a/az%C9%99baycanda-rus-dilli-m%C9%99kt%C9%99bl%C9%99rin-%C3%A7oxlu%C4%9Fu-m%C3%BCzakir%C9%99l%C9%99r%C9%99-s%C9%99b%C9%99b-olub--ekspert-r%C9%99yl%C9%99ri-/5582569.html>, (Erişim Tarihi: 27.12.2022).

müfredatı Azerbaycan birimleriyle aynıdır. Edebiyat dersinde Azerbaycan edebiyatına ek olarak Rus edebiyatı örnekleri programlara dahil edilmektedir.²⁶⁴

4.6. Kamu Kurumlarında Rus Dilinin Kullanılması

Günümüzde, Azerbaycan'da, Devlet Dili hakkında kanunun hükümlerine göre, büro işleri, yasal işlemler, vatandaşların kayıtlarının sağlanması, askeri işlemler ve resmi etkinliklerin düzenlenmesi zorunlu olarak yalnızca devlet dilinde yürütülmektedir. Ulusal azınlık grupları dahil olmak üzere tüm eğitim kurumlarında vatandaşlara devlet dili öğrenimi zorunludur.²⁶⁵

Ancak hala gençler iş ararken Rus dilini bilmek gibi zorunlu bir kriterle karşılaşmaktadır. Bir firmada İnsan Kaynakları yöneticisi olan Rana Aliyeva'ya göre, çalışma sürecinde bu dile eskisi kadar çok talep vardır. Bunun nedeni Azerbaycan'da faaliyet gösteren çok uluslu şirketlerin Doğu Avrupa'da temsilciliklerinin bulunmasıdır. Bu durumda, çalışanların Rus dilini bilmesi önemlidir. Bir reklam şirketinin başkanı Anar Veliyev ise fikirlerini şöyle aktarmaktadır: “Bu biraz yanlış olabilir, ancak şirket için bir çalışanı işe aldığımda, müşterilerle iletişim kurması gerekmeseyse bile Rusça bilmesine önem veriyorum.”²⁶⁶

Bakü'de ikamet eden Maksim Lagutkin, Azerbaycan'da Rusça konuşan nüfusa yönelik belirgin bir tacizin olmadığını belirtmektedir. Ülkede Rus tiyatroları faaliyet gösteriyor, Rus sanatçılar sahne alıyor ve kültür ve bilgi merkezleri bulunmaktadır. Bakü'de ikamet eden bir diğer Rus Nina Mammadova, Azerbaycanlılarla birlikte bir şirkette çalıştığını, Azerbaycan dilini bilmediği için hiçbir zorluk çekmediğini, hatta iş arkadaşlarının Rusça öğrenmelerine yardımcı olduğunu söylemektedir.²⁶⁷

²⁶⁴Bakü'de bir orta okulun Rus biriminde Rus dili ve Edebiyatı öğretmeni olarak çalışan Aliyeva Lale ile yapılan görüşme, Bakü, 28.10.2022, saat 15:45.

²⁶⁵ “Azərbaycan dili necə dövlət dili elan edildi...”, <https://modern.az/aktual/343833/azerbaycan-dili-nece-dvlet-dili-elan-edildi/>, (Erişim Tarihi: 27.12.2022).

²⁶⁶ “Azərbaycanda rus dili: vərdiş, ehtiyac yoxsa mədəniyyət?”, BBC News Azərbaycanca, <https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-41567922>, (Erişim Tarihi: 06.10.2022)

²⁶⁷ “Несколько слов о жизни русскоязычного населения в Азербайджане”, 05.02.2016, <https://az.sputniknews.ru/20160205/403634820.html>, (Erişim Tarihi: 06.10.2022)

Bakü’de faaliyet gösteren bir orta okulun Rus Dili ve Edebiyatı öğretmeni Lale Aliyeva Rusların özellikle devlet yapılarında iyi bir konum elde etmelerinin zor olduğunu belirtmektedir. Öğretmen, birçok Rus’un bu ülkede doğup büyümesine ve orduda hizmet etmesine rağmen devlet kurumlarında işe alınmadıklarını vurgulamaktadır.²⁶⁸

Azerbaycan eski Dışişleri Bakanı Elmar Mammadyarov’un İstanbul’daki etkinliklerden birinde Azerbaycan dilinde kusurlu konuşması sosyal ve profesyonel medyada uzun süre tartışılmıştır. 14 yıl Dışişleri Bakanlığı’nda görev yapmış bir kişinin ana dilinde konuşmaması şiddetle kınanmıştır. Azerbaycan Türkçesini iyi konuşamadığı için kendisini eleştirenlere cevap veren eski bakan, “Beni anlamak isteyenler ne dediğimi çok iyi anladılar, anlamak istemeyenlerin ise kendilerine kalmış.” demiştir. Daha öncesinde eski Başbakan Artur Rasizade’nin Azerbaycan dilinde konuşması da aynı tartışmalara neden olmuştur. Devlet dilini bilmeyen bir Başbakan, Azerbaycan dilini iyi bilmeyen bir Kültür Bakanı ve Azerbaycan’ı dünyada temsil eden, ancak ana dilini bilmeyen bir Dışişleri Bakanı ve bu memurların ısrarla ana dillerini öğrenmemeleri kamuoyunda sık sık tartışılmıştır.²⁶⁹

Rus Slav Kilisesi’nin Bakü-Azerbaycan piskoposu Papa Alexandr, bir söyleşisinde Rusça konuşanların Azerbaycan’da kendilerini rahat hissettiklerini, bu ülkede Rusçanın iletişim dili olduğunu söylemektedir.²⁷⁰ Moskova Yazarlar Birliği üyesi Sergey Belorusets verdiği demeçte, “Azerbaycan’da Rus diline büyük ilgi olması güzel. Bir sonraki ziyaretimde Bakü’de Rusça tabelalar görürsem çok memnun olurum, bunu şovenizm düzeyinde değil, nesnel gerçeklik düzeyinde söylüyorum çünkü Rus dili etnik gruplar arası iletişimin dilidir ve oldukça popüler.” şeklinde konuşmuştur.²⁷¹

²⁶⁸ Bakü’de faaliyet gösteren bir orta okulun Rus Dili ve Edebiyatı öğretmeni Lale Aliyeva ile yapılan görüşme, Bakü, 28.10.2022, saat 15:45.

²⁶⁹ “İqtidarın rusdilli nazirine medianın rusdilli nümayəndələrindən maraqlı təklif”, https://www.musavat.com/news/iqtidarın-rusdilli-nazirine-medianin-rusdilli-numayəndələrindən-maraqlı-teklif_568880.html, (Erişim Tarihi: 27.12.2022)

²⁷⁰ “Rus dilində danışanlar Azərbaycanda özlərini rahat hiss edirlər” - Aleksandr Ata”, 17.12.2011, <https://az.trend.az/azerbaijan/society/1970260.html>, (Erişim Tarihi: 23.12.2022).

²⁷¹ “Русский язык – язык межнационального общения”, 17.12.2015, <https://az.sputniknews.ru/20151217/403081810.html>, (Erişim Tarihi: 23.12.2022).

2015 yılı aralık ayında “Avrasya” Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, BDT ülkeleri ve Baltık ülkelerindeki Rusça konuşan vatandaşların durumu ile bağlantılı olarak araştırma yapmıştır. Sonuç olarak, diğer ülkelerden farklı olarak, Azerbaycan’da Rusça konuşan nüfusa yönelik ayrımcılığın asgari düzeyde olduğu ortaya çıkmıştır. Azerbaycan Kazakları Birliği Gençlik Kolu Başkanı Sergey Samuylov, Azerbaycan’da Rusça konuşan nüfusun hiçbir şekilde ezilmediğini, etkinliklerinde her zaman Rusça gerçekleştirdiklerini, üstelik ülkede Rus okullarının olmasının çok büyük bir artı olduğunu söylemektedir.²⁷²

Mevcut mevzuata göre Azerbaycan dili tek devlet dili statüsüne sahiptir. Tüm resmî belgeler ve ticari yazışmalar bu dilde yürütülmektedir. Buna göre, herhangi bir ülkede, örneğin komşu Rusya’da olduğu gibi yalnızca yetersiz dil bilgisi, kamu hizmetinde bir işe veya kamu sektöründe çalışmaya engel olabilir. Aynı zamanda, vatandaşların özel yaşamlarında Azerbaycan dilinde veya başka bir dilde iletişim kurmayı özgürce seçme hakları vardır.

27 Şubat 2023 tarihinde Bakü’de ziyarette bulunan Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile yaptığı görüşmede ülkede Rusça’nın kullanılmasıyla ilgili duyduğu memnuniyeti şu şekilde ifade etmiştir.²⁷³

Kamuda Rusça konuşmak ve iş yerlerinde Rusça’yı kullanmak isteyen Azerbaycan vatandaşlarına her türlü koşulu yaratmanızı ve çocuklarına bu fırsatın verilmesine olanak tanımanızı çok takdir ediyoruz.

Lavrov, Azerbaycan hükümetine ülkede Rus dilinin desteklenmesine gösterdiği ilgiden dolayı teşekkür etmiştir.

4.7. Rus Dilli Medya

Azerbaycan’ın SSCB’nin bir parçası olduğu dönemde Rusça basın yaygın olarak çalışmakta ve Rusça tüm cumhuriyetlerin devlet dili olarak kabul edilmektedir. Bu durum ideolojik açıdan herhangi bir sorun oluşturmamaktadır. Birliğe dahil olan

²⁷² “Несколько слов о жизни русскоязычного населения в Азербайджане”, 05.02.16, <https://az.sputniknews.ru/20160205/403634820.html>, (Erişim Tarihi: 06.10.2022)

²⁷³ “Lavrov: “Azərbaycanda rus dilinin dəstəklənməsinə hökumətin diqqətini yüksək qiymətləndiririk”, <https://report.az/xarici-siyaset/lavrov-azerbaycanda-rus-dilinin-desteklenmesine-her-cur-seraitin-yaradilmasina-hokumetin-diqqetini-yuksekk-qiymetlendiririk/>, (Erişim Tarihi: 01.03.2023)

cumhuriyetlerin ulusal çıkarları hakkında konuşulmadığı bu dönemde basın “Sovyet basını” olarak tek tip olarak faaliyet göstermektedir. Rusça basın Azerbaycan’ın medya alanında her zaman özel bir yere sahip olmuştur. Bağımsızlığın yeniden tesis edilmesinden sonra Rusça basının ülkede önemi azalmamış, aksine daha da artmıştır. Günümüzde Rusça basının yükümlü olduğu diğer tüm işlevlerin yanı sıra Azerbaycan’a karşı yürütülen enformasyon savaşında cepheleşme görevi de verilmiştir. Bu sanal savaşta en büyük “düşman” elbette ki Ermenistan’dır. Azerbaycan’da sayısı giderek artmakta olan ticari kanallar ile devlet denetimindeki basın yayın kuruluşları arasında güçlü bir rekabet bulunmaktadır. Basında, Azerbaycan dilinin yanı sıra Rusça da yaygın şekilde kullanılmaktadır. Azerbaycan’da faaliyet gösteren Rusça yayınlar, Rusça konuşan nüfusun ihtiyacını karşılamaktadır. Aynı zamanda eski Sovyet ülkeleri vatandaşları Azerbaycan hakkında haberleri Rusça almaktadır. Ermeni diasporasının doğrudan etkisi altında faaliyet gösteren ve Azerbaycan devletine karşı kara propaganda yürüten kurum ve kuruluşlara yanıt verebilmenin yabancı dilli medya sayesinde mümkün olduğu dikkate alınmalıdır.²⁷⁴

Modern teknolojilerin gelişmesi ve elektronik medyanın yaygınlaşmasıyla birlikte internet haberciliğini temsil eden yeni medya ortaya çıkmıştır. Bu alanda, bir zamanlar sadece Azerbaycan’da değil, tüm Sovyet sonrası alanda en popüler ve ziyaret edilenlerden biri www.day.az haber sitesidir. Day.az, çeşitli kaynaklara göre, Ermenistan’da en çok okunanlardan biri olarak görülmüştür. Bu yayın organı, ayrı siyasi-oligarşik gruplar arasındaki entrikaların ve perde arkası mücadelesinin kurbanı olarak günümüzde popülerliğini kaybetmiştir.²⁷⁵

Yukarıda da belirtildiği gibi, yaklaşık 30 yıl Ermenistan ile savaş halinde olan Azerbaycan, siyaset alanıyla birlikte enformasyon alanında da bir bilgi savaşı ile karşı karşıya olmuştur. Askeri bir çatışmaya her an hazır olduğu gibi, bir enformasyon savaşına da her zaman hazır olmuştur. Son yıllarda yabancı dilde faaliyet gösteren medya kuruluşlarının sayısında geçmiş yıllara göre önemli bir artış yaşanmıştır. Sadece Azerbaycan dilinde değil, Rusça, İngilizce, Fransızca ve Almanca dillerinde de faaliyet gösteren çok sayıda haber ajansı faaliyet göstermektedir. “Yeni Nesil”

²⁷⁴ Русскоязычная пресса и национальные интересы”, <https://zerkalo.az/russkoyazychnaya-pressa-i-natsionalnye-interesy/>, (Erişim Tarihi: 23.12.2022).

²⁷⁵ Русскоязычная пресса и национальные интересы”, <https://zerkalo.az/russkoyazychnaya-pressa-i-natsionalnye-interesy/>, (Erişim Tarihi: 23.12.2022).

Gazeteciler Cemiyeti Başkanı Medya Uzmanı Arif Aliyev, önde gelen İnternet portallarının çoğunun haberlerin Rusça çevirilerini yayınladıklarını belirtmektedir. Aliyev, Rusça İnternet kaynaklarının Karabağ ve diğer Azerbaycan gerçeklerini dünya nüfusuna ulaştırmada büyük rolü olduğunu söylemektedir.²⁷⁶

Azerbaycanlı Milletvekili Fazıl Mustafa, 2016 yılında parlamentoda yaptığı konuşmada, Rusça yayın yapan “MIR TV” kanalından duyduğu derin memnuniyetsizliği dile getirerek şöyle söylemiştir:

“MIR” TV kanalı Azerbaycan’da yayın yapıyor ama kanalı finanse etmemize rağmen bir kez olsun sorunlarımızdan bahsetmiyor. Bir kere Karabağ ve Hocalı ile ilgili konuları ekranlarında görmüyoruz. Aynı zamanda Azerbaycan’da yıllardır “Bakinski Rabochi” gazetesi yayınlanmaktadır. Bu gazetenin tarihi Çarlık Rusyası dönemine kadar uzanmaktadır. Gazetenin bizimle hiçbir bağlantısı yoktu, editörlerinden ikisi Ermeniydi. Hatta bunlardan biri halkımızın amansız düşmanı Şaumyan’dı. Şimdi halkımızın amansız düşmanı Şaumyan’ın mirasını mı sürdürüyoruz? Bu gazete devlet bütçesinden kaynak almaktadır. Ona bu kadar kaynak ayırmaya ne gerek var?²⁷⁷

Azerbaycan’da sadece Rusça çıkan en çok okunan gazetelerden bir tanesi “Ekho” 2018 yılında faaliyetini durdurmuş, “Zerkalo” gazetesi ise halen yayına devam etmektedir. “525-ci qezet”, “Azadlıg”, “Yeni Azerbaycan”, “Yeni Musavat” vb. gazetelerin İnternet sitelerinde Rusça versiyon da bulunmaktadır. Ayrıca, www.oxu.az, www.day.az, www.trend.az, www.1news.az, www.baku.ws, www.report.az gibi haber sitelerinin de Rusça versiyonları faaliyet göstermektedir.

Azerbaycan’da oldukça geniş bir Rusça konuşan kitlenin olduğunu vurgulayan Day.az web sitesinin genel yayın yönetmeni Emin Aliyev, Sputnik Azerbaycan’a verdiği demeçte şöyle söylemiştir:

Devletin basını teşvik etmedeki ve hangi dilde yayın yaparlarsa yapsınlar tüm Azerbaycan medyasının çalışmaları için kesinlikle eşit ve şeffaf koşullar yaratmadaki rolü unutulamaz. Bir takım nesnel sebeplerden dolayı, Rus dilli medyanın hacmi Azerbaycan dilli medyadan çok daha az. Yine de var ve oldukça aktif. Ülkedeki iç siyasi, dış siyasi ve ekonomik durum, ülkede olup biten her şeyle ilgili yerel haberlerle ilgilenmektedirler. Çünkü Rus dili Azerbaycan toplumuna ve onun yaşamının tüm alanlarına çok sıkı bir şekilde entegre olmuştur.²⁷⁸

²⁷⁶ “Rusdilli mətbuatın da problemləri var”, 05.11.2016, <https://sherg.az/axiv/21365>, (Erişim Tarihi: 22.12.2022).

²⁷⁷ “Deputatdan rusdilli mediaya qarşı etiraz: “Dövlət büdcəsindən bu qədər pul ayrılmasına nə ehtiyac var?”, 29.11.2016, <https://www.gununesi.info/deputatdan-rusdilli-mediaya-qarsi-etiraz/>, (Erişim Tarihi: 22.12.2022).

²⁷⁸ “Редактор: в Азербайджане достаточно широкая русскоязычная аудитория”, 06.08.2018, <https://az.sputniknews.ru/20180806/russkoyazychnyye-SMI-Azerbaydzhana-sokhranyayut-populyarnost-410466618.html>, (Erişim Tarihi: 23.12.22).

Turan haber ajansı, Trend, Haqqın ve Minval haber siteleri bugün ülkede Ermenistan'ın ve Ermeni yanlısı “enformasyon ordusuna” yeterince direnebilecek diğer Rusça yayın yapan medya kurumlarıdır. Ancak bugün Regnum, Eadaily, Lifenews, Smi2 gibi internet kaynakları Azerbaycan'a karşı aktif bir bilgi savaşı yürütürken, Azerbaycan tarafının tepkisi zayıf kalmaktadır.²⁷⁹

Yabancı dilde faaliyet gösteren medya kuruluşlarının sayısında geçmiş yıllara göre önemli bir artış var. Sadece Azerbaycan dilinde değil, Rusça, İngilizce, Fransızca ve Almanca dillerinde de faaliyet gösteren çok sayıda haber ajansı mevcuttur. Azerbaycan ile ilgili gerçeklerin dünya ölçeğine taşınmasında Azerbaycan'da faaliyet gösteren Rusça yayın yapan kitle iletişim araçlarının rolü daha büyüktür. Bu sayede bir yazarın yazısının hem Azerbaycan'daki Rusdilli okur tarafından hem de Ermenistan dahil eski BDT ülkelerindeki okurlar tarafından okunması mümkün olmaktadır. “RIA-Novosti” yorumcusu İlgar Velizade'ye göre, Rusça medya ile Azerbaycan dilindeki medya arasındaki temel fark, sadece Azerbaycan okuyucularına yönelik olmaması, bu nedenle saldırılara ve tepkilere Rusça medyada daha sık rastlanıyor olmasıdır. Bu nedenle, Azerbaycan'da Rusça basın diğer dillere göre daha yaygındır. Bunun temel nedenlerinden biri Azerbaycan'da yaşayan Rusça konuşan nüfusun taleplerini karşılamak, diğer bir nedeni ise Sovyet sonrası alanda yaşayan halka Azerbaycan ile ilgili gerçekleri aktarmaktır.²⁸⁰

Bir zamanlar popüler olan “1 news” sitesi kurulduğunda, sosyo-politik bir yayın olarak tasarlanmış, özel içeriğinin oluşturulması için önemli miktarda fon tahsis edilmiştir. Ancak zamanla, kaynak yönetim sisteminde, yayın politikasında yapılan bazı değişikliklerden sonra site “sarı basına” dönüşmüştür. RIA Novosti tarafından finanse edilen bir başka medya kuruluşu da Novosti-Azerbaijan (www.novosti.az) sitesidir. Tanımı gereği Rusya'nın Azerbaycan'daki çıkarlarını koruması gereken kaynak, aslında Sovyet sonrası alanın bilgi çerçevesinde Azerbaycan'ın propagandasını yapan bir platform olarak görülmüştür. Bu etki, bu sitenin Azerbaycan ile ilgili haberlerin ana kaynağı olarak arama motorlarında görünmesi ve hedef kitesinin çoğunlukla yerli değil, yabancı kullanıcılar olmasıyla daha da artmıştır.

²⁷⁹ Русскоязычная пресса и национальные интересы”, <https://zerkalo.az/russkoyazychnaya-pressa-i-natsionalnye-interesy/>, (Erişim Tarihi: 23.12.2022).

²⁸⁰ “Azərbaycanda rusdilli medianın rolu böyükdür”, 04.09.11, <https://sherg.az/arxiv/21341>, (Erişim Tarihi: 23.12.22).

Ancak kurum medya alanından “kaldırılmış” ve yerine “Sputnik-Azerbaycan” (sputnik.az) getirilmiştir. Bu haber sitesi açıkça Rusya dahil olmak üzere, yurtdışındaki çıkarları desteklemek için oluşturulmuş bir şirketin parçasıdır. Bugün Sputnik-Azerbaycan, iki dilde faaliyet gösteren haber yayınları arasında Azerbaycan’daki en büyük bütçeye sahiptir. Bazı kaynaklara göre, Sputnik-Azerbaycan’ın aylık bütçesi yaklaşık 100.000 dolar, yani 170.000 manattır.²⁸¹

“Azvision” web sitesinin Rusça versiyonunun muhabiri Balifa Bahşiyeva, Azerbaycan dilinin yanı sıra Rusça da faaliyet gösteren haber sitelerinin faaliyetini tatmin edici bulmaktadır. Bahşiyeva düşünceleri şöyle ifade etmektedir:

Azerbaycan’da Rusça konuşan büyük bir okur kitlesi var. Azerbaycan’a karşı taraflı tavır alan medya kuruluşlarıyla da mücadele etmekteyiz. Genel olarak, Rusça yayın yapan medya kuruluşlarımızın faaliyetleri olumlu olarak değerlendirilebilir.” diye belirtmektedir.²⁸²

Rus dilli medyanın birtakım sorunları bulunmaktadır. Bunlardan biri de profesyonel kadro eksikliğidir. Report Haber Ajansı’nın Yazı İşleri Müdürü Murad Aliyev, Sputnik Azerbaycan’a verdiği demeçte, Rusça yayın yapan medya için gazetecilerin eğitiminin sadece üniversiteler tarafından yapılmaması gerektiğine, yazı işleri bürolarının da bu sürece dahil olması gerektiğine inandığını ifade ederek,

Azerbaycan’da Rusça yayın yapan medyanın bugün hala var olan eski sorunlarından biri profesyonel kadro eksikliğidir. Personelin Gazetecilik Fakültesi’nde yetiştirilmesi gerekiyor ama bu fakültenin mezunları bize hazırlıksız geliyorlar. Dolayısıyla bu uzmanları kendimiz yetiştirmek zorundayız²⁸³

demıştır.

Azerbaycan’da Rusça yayın yapan basın sayısının çok fazla olmadığını vurgulayan “Halk Cephesi” gazetesinin Yazı İşleri Müdürü Elçin Mirzebeyli’ye göre, “Echo” ve “İzvestia” adlı Rus gazetelerinin Azerbaycan eki yayınlanmaktadır. Mirzebeyli ülkedeki Rus dilli medyayla ilgili fikirlerini şöyle ifade etmektedir:

Birkaç internet haber ajansının ve veb sitesinin Rusça ekleri var. “Azertac”, “APA”, “Trend” gibi büyük ve profesyonel ajanslar kendi haberlerini Rusça yayınlamaktadırlar. Diğer siteler, ayrı Rus haber sitelerinden alınan haberleri yayınlamaktadırlar. Açıkçası ben

²⁸¹ Русскоязычная пресса и национальные интересы”, <https://zerkalo.az/russkoyazychnaya-pressa-i-natsionalnye-interesy/>, (Erişim Tarihi: 23.12.2022).

²⁸² “Azərbaycanda rusdilli medianın rolu böyükdür”, 04.09.11, <https://sherg.az/arxiv/21341>, (Erişim Tarihi: 23.12.22).

²⁸³ “Редактор: русскоязычные СМИ в Азербайджане нуждаются в хороших кадрах”, 05.07.2019, <https://az.sputniknews.ru/20190705/Redaktor-russkoyazychnye-SMI-Azerbaydzhan-420992748.html>, (Erişim Tarihi: 23.12.22).

Azerbaycan medyasında Rusça medyanın çeşitlendirilmesinin taraftarı değilim. Öncelikle ana dilde medyanın gelişimi sağlanmalıdır. Ama Azerbaycan gerçeklerini ve ülkemizde yaşanan süreçleri dünya kamuoyuna aktarmak için Rus medyasının faaliyet alanının da bir ölçüde genişletilmesi gerekmektedir.²⁸⁴

10 Mart 2021’de kurulan, henüz çok popüler olmayan, daha çok askeri haberler yapan ve araştırma yazıları yayımlayan “Caliber” sitesi de Rus dilli medya arasında yerini almaktadır. Caliber.az, Rusça, İngilizce ve Ermenice dillerinde faaliyet göstermekte, okuyucularına yurt içi ve yurt dışındaki en güncel olaylar hakkında haberler sunmakta, analitik makaleler, röportajlar, fotoğraflar ve video materyaller hazırlamaktadır.²⁸⁵

“Yeni Çağ” Medya Grubu’nun bir parçası olarak 2017 yılında kurulan ve Rusça yayın yapan “Novaya Epoxa” sitesinin hedef kitlesi ise Azerbaycan dışında yaşayan Türklerdir.²⁸⁶

Günümüzde medyanın geliştirilmesindeki modern eğilimler, kullanıcı kitlesinin Telegram ve Youtube kanallarına geçişidir. Azerbaycan’ın uluslararası düzeyde güçlü bir Rusça basını canlandırmaya başlaması gerekmektedir. Üstelik, bu hem geleneksel medya alanında hem de yeni medya alanında yapılmalıdır.²⁸⁷

²⁸⁴ “Azərbaycanda rusdilli medianın rolu böyükdür”, 04.09.11, <https://sherg.az/arxiv/21341>, (Erişim Tarihi: 23.12.22).

²⁸⁵ “О нас”, <https://caliber.az/page/126/>, (Erişim Tarihi: 23.12.22).

²⁸⁶ Novaya epoxa, <https://novayaepoxa.com/>, (Erişim Tarihi: 23.12.22).

²⁸⁷ “Русскоязычная пресса и национальные интересы”, <https://zerkalo.az/russkoyazychnaya-pressa-i-natsionalnye-interesy/>, (Erişim Tarihi: 23.12.2022).

SONUÇ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rusçanın kullanım alanında daralma yaşanmışsa da halen yaygın olarak kullanılmaya devam etmektedir. Rusça'nın bu bölgelerdeki kullanım alanı, Rusya'nın bölgedeki siyasi ve kültürel etkisini gösteren bir yumuşak güç unsuru olarak değerlendirilebilir. Rusça'nın Azerbaycan'da da yaygın olması, Rusya'nın Azerbaycan üzerindeki siyasi ve kültürel nüfuzunu artırmaktadır. Rusya, Azerbaycan'da Rusça'yı destekleyen ve yaygınlaştıran çeşitli kurumlar ve projeler aracılığıyla yumuşak güç politikalarını yürütmektedir. Bu politikaların amacı, Azerbaycan'ı Rusya'ya yakınlaştırmak ve bölgedeki çıkarlarını korumaktır. Ancak, Rusça'nın Azerbaycan'da bir yumuşak güç unsuru olarak kullanılması, bazı sorunları da beraberinde getirmektedir. Azerbaycan'da Rusça'nın yaygınlığı, Azerbaycan'ın milli kimliği ve kültürü ile çatışma yaratmaktadır. Ayrıca, Azerbaycan'ın diğer ölkelerle ilişkilerini de etkilemektedir. Özellikle Türkiye ile olan ilişkilerde dil sorunu yaşanmaktadır. Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ortak tarih, kültür ve dil bağlarına rağmen, Azerbaycan'da Rusça'nın hâkim olması, iki ölkeler arasındaki iletişimi zorlaştırmaktadır. Bu durum, Türkiye'nin de Azerbaycan'da kendi yumuşak güç politikalarını uygulamasını engellemektedir.

Ölkede Rusça eğitim devlet tarafından ücretsiz olarak ilkokuldan itibaren temin edilmektedir ve bu yüzden kamuoyu bir ikilem karşısında kalmaktadır. Rus dilinin yaygın kullanımını destekleyenler ve devletin ücretsiz eğitiminin sadece ana dilinde olması gerektiğini savunanların uzun yıllardır süren tartışmaları sinmek bilmiyor. Aslında Rus dilinde eğitimi sürdürmek Azerbaycan için aşağıdaki fırsatları verebilir:

- Azerbaycan'ın son 200 yıllık tarihini anlatan kaynakların çoğu Rusçadır. Elbette İngilizce bilmekle Azerbaycan tarihi hakkında çok faydalı kitaplar okumak mümkündür, ancak bu Batılı tarihçiler de eserlerinde Rusça kaynakları birincil malzeme olarak kullanmıştır.
- Rusya, yıl boyunca dünyada en çok kitap basan 5. ölkedir (Çin, ABD, İngiltere, Japonya'dan sonra). İngilizce ve diğer dillerdeki kitapların Rusçaya çevirisi yaygın olduğu için bu dili bilen kişilerin bilgiye erişmesi daha kolay olmaktadır.
- Rus dilinin bir diğer önemi ekonomik faktörle ilgilidir. Yüksek işsizlik nedeniyle insanların Azerbaycan'dan akın ettiği ölkelerin başında Rusya

geliyor. Rusya Federasyonu'nda resmi olmayan bilgilere göre yaklaşık 3 milyon Azerbaycan vatandaşı yaşamaktadır. Rusya'nın Azerbaycan'a vize uygulamaması, AB ülkelerine kıyasla bürokratik sorun yaratmaması ve ülkenin yakınlığı gençler açısından daha iyi bir seçenek oluyor ve Rusça dil bilgisi burada önemli olmaktadır. Dil bilmeyen gençler Rusya'da daha tehlikeli işlerde çalışmak zorunda kalmaktalar.

- Ermeni halkı Rus toplumunun her alanına entegre olmuş, gazetecilik ve siyaset alanlarında çok sayıda kadroya sahiptir. Azerbaycanlılar arasında Rus dilinin etkisinin zayıflaması, Rus hükümetini yöneten seçkinleri etkileme yeteneklerini azaltmaktadır. 44 günlük savaş sırasında da Rus dili bilen gençlerin sosyal medyadaki paylaşımları dünya kamuoyuna gerçekleri göstermek açısından çok önemliydi.

Uzun bir süre Azerbaycan'daki ebeveynler çocukları için Rusça okulları (veya bölümleri) kolayca tercih edebilirken, son yıllarda uygulanan düzenlemelere göre ortaokulların Rusça okulları (veya bölümleri) tercih eden öğrencilerin mülakattan geçmesi gerekmektedir. Çünkü son yıllarda Rusça okulları (veya bölümleri) tercih eden öğrenci sayısında keskin bir artış gözlemlenmektedir. İlk olarak bunun sebebi ebeveynlerin çocuklarının bir yabancı dili ileri düzeyde öğrenmelerini istemeleridir. Veliler kurslara giderek bir dili ileri düzeyde öğrenilmediğini düşünmektedirler. İkinci olarak, Rusça birimini okuyanlar daha düşük baraj puanlarıyla yüksek öğretim kurumlarına kabul edilme olanağına sahipler. Ayrıca, Rusça bilerek dünya literatürüne geniş erişim imkanları yüksek bir entelektüel seviyeye de yol açmaktadır.

Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği'ne bağlılığı döneminde Rusça, resmi dil olarak benimsenmiş ve eğitim, yönetim ve ticaret gibi birçok alanda kullanılmıştır. Bu süreçte, Rusça'nın etkisi Azerbaycan toplumunun dil yapısında ve kültürel kimliğinde belirgin hale gelmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, Rusçanın etkisi belli ölçüde devam etmektedir. Özellikle iş dünyasında ve bir takım akademik çevrelerde Rusça hala önemli bir iletişim aracı olarak kullanılmaktadır.

Rusça'nın Azerbaycan'daki kullanım alanlarına dikkatlice bakıldığında, dilin diplomatik ilişkilerde, turizm sektöründe, yabancı yatırımlarda ve uluslararası ticarete yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca, Rusça Azerbaycan'ın kültürel bağlarını güçlendiren bir faktör olarak da rol oynamaktadır. Rus kültürüne ait edebi

eserlerin çevirileri, Rusya'dan gelen turistlerin artması, müzik ve sinema alanındaki etkileşimler gibi unsurlar, Rusça'nın Azerbaycan toplumunda köklü bir şekilde yer ettiğini göstermektedir.

Rusça'nın yumuşak güç unsuru olarak kullanımının Azerbaycan üzerindeki etkisi göz önüne alındığında, bu durumun Rusya'nın bölgedeki etkisini ve ilişkilerini güçlendirdiği söylenebilir. Azerbaycan'ın coğrafi konumu, enerji kaynakları ve ekonomik potansiyeli, Rusya için stratejik bir öneme sahiptir. Rusça'nın yaygın kullanımı, Azerbaycan ile Rusya arasındaki iş birliğini kolaylaştırmakta ve ilişkilerin daha da derinleşmesini sağlamaktadır.

Bu çalışma, Rusça'nın Azerbaycan'da yumuşak güç unsuru olarak kullanımının sadece olumlu etkilerini değil, aynı zamanda bazı zorlukları da ele almaktadır. Dilin yaygın kullanımıyla ilgili bazı sorunlar, yerel dillerin ikincil konuma düşmesi, kültürel asimilasyon ve bağımsızlık arayışının engellenmesi gibi konuları içermektedir. Bu sorunlar, Azerbaycan'ın Rusça ile olan ilişkisini dengeleme ve yerel kültürel kimliğini koruma çabalarını gerektirmektedir.

Tez çalışmasından da anlaşıldığı üzere, Rusça'nın Azerbaycan'da kullanım geniş ve çokboyutludur. Dilin resmi, ekonomik, kültürel ve siyasi alanlarda kullanımı, Azerbaycan'ın Rusya ile ilişkilerini şekillendiren önemli bir faktörden biridir.

Tez çalışması, literatür taraması, anket çalışması ve derinlemesine mülakatlar gibi çeşitli araştırma yöntemlerini kullanarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonuçları, Rusça'nın Azerbaycan'da bir yumuşak güç unsuru olarak kullanımının çeşitli alanlarda etkili olduğunu göstermektedir. Bunlar arasında ticaret, ekonomi, eğitim, kültür ve medya gibi alanlar yer almaktadır. Tez çalışmasında yer alan mülakatlardan da görüldüğü üzere, bu konuda görüş ayrılıkları mevcuttur; Rusça eğitimi destekleyenlerin yanı sıra bunu ülkenin ulusal kimlik ve bağımsızlık için bir tehdit olarak gören kesimlerde de vardır.

Rusçanın kullanımı ikili ilişkilere olumlu katkı sağlarken, sosyal, ekonomik ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesine önemli ivme kazandırmaktadır. Eğitim programları, medya etkisi ve kültürel diplomasi gibi çeşitli yumuşak güç araçlarının analizi, dilin iki ulus arasında bir köprü görevi gördüğü ve karşılıklı anlayışı kolaylaştırdığını göstermektedir. Bununla birlikte, Rus dilinin Azerbaycan'daki etkisinin belli başlı zorlukları olduğunun altını çizmek gerekir. En genel anlamıyla bu zorlukların başında;

Rusçanın günlük yaşamda ve toplumsal ilişkilerde kullanılmasının ulus inşa sürecinin pekiştirilmesi önünde bir engel oluşturmasıdır.

Azerbaycan Türkçesi'nin resmi dil olarak kullanımının teşvik edilmesi, Azerbaycan'ın ulusal kimliğini güçlendirecek ve dil çeşitliliğini koruyacaktır. Ayrıca, Azerbaycan'ın eğitim sisteminde yabancı dil öğretimine daha fazla önem vermesi ve Rusça dışında diğer dillerin de seçenek olarak sunulması, Azerbaycanlı öğrencilerin küresel rekabet gücünü artıracaktır. Rusya'nın medya ve kültür alanındaki etkisini azaltmak için, Azerbaycan'ın kendi medya ve kültür kurumlarını desteklemesi ve geliştirmesi önemlidir. Azerbaycan'ın iş ve diplomasi alanlarında Rusya'ya bağımlılığını azaltması ve diğer ülkelerle işbirliği olanaklarını artırması, ülkenin ekonomik çıkarlarını koruyacak ve siyasi bağımsızlığını güçlendirecektir. Rusya ile ilişkileri sürdürmek için, Azerbaycan'ın karşılıklı saygı ve eşitlik temelinde hareket etmesi gerekmektedir. Azerbaycan'ın Rusça konuşan nüfusa yönelik sosyal ve kültürel projeler geliştirmesi, Rusça konuşan nüfusun entegrasyonunu sağlayacak ve onların haklarını koruyacaktır. Ayrıca, Rusça konuşan nüfusun Azerbaycan'ın ulusal çıkarlarına uyum sağlaması için gerekli bilgi ve becerileri kazandırılması gerekmektedir. Bu durumda, Azerbaycan'ın ulusal çıkarlarına daha uygun bir dil politikası izleyebileceği ve Rusça'nın yumuşak güç unsuru olarak kullanım alanının sınırlanabileceği düşünülmektedir. Azerbaycan'da ulus inşa sürecinin sorumluluğu çerçevesinde yabancı bir dilin kullanım alanını stratejik ve ulusal çıkarlar bağlamında tespit edilerek önerilerde bulunmanın bilimsel bir sorumluluk olduğu bir gerçektir. Bu bağlamda, uluslaşma sürecinde rasyonel dil politikalarının çok boyutlu bakış açısıyla ele alınarak incelenmesi Azerbaycan'ın ulusal çıkarlarının korunması bakımından da önemli rol oynayacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdieva Rakhat, “Bağımsızlıklarını Kazandıktan Sonra Türk Cumhuriyetlerinin Dil Politikaları ve Türkiye ile Ortak Dil ve Ortak Alfabe Çalışmaları”, *TÜRKLAD*, 1(2), 2017, ss.114-119.
- Abdullayev Əlövsət, *Azərbaycan dili məsələləri*, BU nəşriyyatı, Bakı,1992.
- Adıgüzel Sedat, “Sovyetler Birliği’nin Azərbaycan’da Uyguladığı Dil ve Edebiyat Politikaları”, *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (37), 2006, ss.27-32.
- Ağasiyev İkrəm, “Biləcik və Göynük: Oğuz türklərinin ən qədim yurd yerləri”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6(5), 2019, ss. 113-133.
- Akhundova Jale, *Rusya’nın Yumuşak Güç Politikaları, Mevzuat, Kurumlar, Politikalar*, Ekin Kitapevi Yayınları, Bursa, 2015.
- Aleskerov Alesker, *Eski Sosyalist Ülkelerde Siyasi Rejim Değişmeleri* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı/Genel Kamu Hukuku Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2007.
- Alışanlı Şirindil, Xanım Abdullayeva, *Azərbaycan Cümhuriyyətində mədəni quruculuq, İçində: Azərbaycan tarixi, Yeddi cilddə. V cild (1900-1920-ci illər), “Elm”*, Bakı, 2001, (ss. 481-504).
- Aliyeva Gönül, *SSCB Döneminde Azerbaycan’da Dil Planlanması* (Ankara Üniversitesi SBE, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2005.
- Allahverdiyev Tahir, *Azerbaycan ve Ermenistan Arasındaki Karabağ Sorunu* (Bursa Uludağ Üniversitesi, SBE, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 2010.
- Armaoğlu Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.
- Asker Ali, “Azerbaycan’da Milli Kimlik İnşasının Sosyo-Ekonomik ve Fikrî Temelleri (19. Yüzyılın Ortaları-20. Yüzyılın Başları)”, İçinde: *Azerbaycan Düşünce Tarihi: Evreler, Olaylar ve Şahsiyetler (19. Yüzyılın Ortaları-20. Yüzyılın Başları)*, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Ankara, 2021, (ss. 1- 41).

- Asker Ali, “Ermeni Meselesi” ve Kafkasya Gerçekleri, İçinde: *Yüzüncü Yılında Ermeni Meselesi: İddialar-Yalanlar Gerçekler* (Editör: Hakan Boz), Aygan Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 446-509.
- Asker Ali, “Güney Kafkasya’nın Güvenliği ve 2. Karabağ Savaşı’nın Düşündürdükleri”, *İstanbul Rumeli Üniversitesi Uluslararası Güvenlik Sempozyumu*, İstanbul, 2021, ss.98-102.
- Asker Ali, “İşgalin Kırılma Noktası veya Yalancı Ateşkesin Sonu: Eylül 2020 Azerbaycan-Ermenistan Savaşını Geniş Tablodan Okumak”, <https://www.sde.org.tr/degerlendirme/isgalin-kirilma-noktasi-veya-yalanci-ateskesinsonu-eylul-2020-azerbaycan-ermenistan-savasini-genis-tablodan-okumak-analizi-18517>, 30.09.2020, (Erişim Tarihi: 18.12.2022).
- Asker Ali, İbrahim Fevzi Güven, “Türkiye ve Rusya’nın Balkan Politikalarında “Yumuşak Güç” Unsuru (1990 Sonrası Dönem)”, İçinde: *Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi Üzerine Akademik Analizler* (Editörler: Ayhan Nuri Yılmaz ve Gökmen Kılıçoğlu), Nobel Yayınları, Ankara, 2018, (ss.220-226).
- Asker Ali, Kâmil Veli Nerimanoğlu, Milli Kimlik İnşasında Dil Unsuru ve Dil Politikası, İçinde: *Azerbaycan Düşünce Tarihi: Evreler, Olaylar ve Şahsiyetler (19. Yüzyılın Ortaları-20. Yüzyılın Başları)*, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Ankara, 2021, (ss. 219-244).
- Asker Ali, Merve Suna Özel Özcan, “Panslavizm’in Çarlık Rusyası’nın ve Sovyetler Birliği’nin Balkan Politikaları Üzerindeki Etkisi”, *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi*, (17), 2016, ss.17-47.
- Asker Ali, Sedanur Şeyban, “Kürekçay Anlaşmasının Tarihi Arka Planı, Hukuki Niteliği ve Siyasi Sonuçları”, *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2021, 7(1), s.34-50.
- Asker Ali, Yusuf Mehmet Akay, “Türkiye’nin Avrasya Eksenli Yumuşak Gücü Üzerine Bazı Tespitler”, İçinde: *Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi Üzerine Akademik Analizler* (Editörler: Ayhan Nuri Yılmaz ve Gökmen Kılıçoğlu), Nobel Yayınları, Ankara, 2018, (ss.113-117).
- Asker Ali, Zeynep Gizem Özpınar, “Azerbaycan’ı Zafere Götüren Büyük Taarruz: 44 Günlük Savaşın Anatomisi”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 10(1), 2021, ss.83-106.
- Aslan Betül, “Sovyet Rusya Hakimiyetinde Yaşayan Türklerin Ortak “Birleştirilmiş Türk Alfabesi’nden “Rus Kiril” Alfabesine Geçirilmesi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (40), 2009, ss. 357-574.
- Aslanlı Araz, “Azerbaycan’da İç Siyasi Gelişmeler ve Demokrasi Sorunu”, *Stratejik Analiz*, (29), 2002, ss. 4-5.

Atnur İbrahim Ethem, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2001.

Aydın Mustafa, *Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı Kafkaslar*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2008.

Azərbaycan Cümhuriyyəti hökumətinin qanun və binagüzarlıqları məcməi, №1, 15 təşrini-sani, 1919, s. 18; Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Nazirlər Şurasının qərarı, 27 iyun 1918-ci il.

“Azərbaycan dili necə dövlət dili elan edildi...”, 18 Aprel 2022, <https://modern.az/aktual/343833/azerbaycan-dili-nece-dvlet-dili-elan-edildi/>, (Erişim Tarihi: 27.12.2022).

“Azərbaycan məktəblərində rus “sektoru” ləğv edilməlidir? - Ziyalı RƏYLƏRİ”, 22 Noyabr 2016, <https://www.bakupost.az/azerbaycan-mekteblerinde-rus-sektoru-lev-edilmelidir-ziyali-reyleri>, (Erişim Tarihi: 27.12.2022).

Azərbaycan müəllimi qəzeti, Bakı 18 sentyabr, 1947, No:35.

“Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Qanun, 30 Sentyabr 2002, <https://e-qanun.az/framework/1865>, (Erişim Tarihi: 16.12.2022).

“Azərbaycan” qəzeti, 31 avqust 1919, № 264, “Azərbaycan qəzetində parlament şərhləri 1918”. *Azərbaycan qəzetində parlament hesabatları və şərhlər (noyabr 1918-aprel 1920)*, “Qanun” nəşriyyatı, Bakı 2017.

“Azərbaycanda niyə dövlət büdcəsi hesabına rus dili təhsili var? *BBC News Azərbaycanca*, 17 May 2022, <https://www.bbc.com/azeri/region-61275887>, (Erişim Tarihi: 29.12.2022).

“Azərbaycanda rus dili: vərdiş, ehtiyac yoxsa mədəniyyət?”, *BBC News Azərbaycanca*, 12 oktyabr 2017, <https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-41567922>, (Erişim Tarihi: 06.10.2022).

“Azərbaycanda rus dilində danışmaq “problemi”, 03 Mart 2016, https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan/2016/03/160303_russian_language, (Erişim Tarihi: 14.10.2022).

“Azərbaycanda rusdilli medianın rolu böyükdür”, *Şərq qəzeti*, 04 Sentyabr 2011, <https://sherg.az/arxiv/21341>, (Erişim Tarihi: 23.12.22).

“Azərbaycanda rusdilli məktəblərin çoxluğu müzakirələrə səbəb olub - Ekspert rəyləri”, 14 Sentyabr 2020, <https://www.amerikaninsesi.org/a/az%C9%99rbaycanda-rus-dilli-m%C9%99kt%C9%99bl%C9%99rin-%C3%A7oxlu%C4%9Fu>

m%C3%BCzakir%C9%99l%C9%99r%C9%99-s%C9%99b%C9%99b-olub---
ekspert-r%C9%99y1%C9%99ri-/5582569.html, (Erişim Tarihi: 27.12.2022).

Azərbaycan SSR Qanunları, Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin Fərmanları və Azərbaycan SSR Hökuməti Qərarlarının Xronoloji Külliyyatı, Cild 3, Azərənəşr, Bakı, 1963.

Azərbaycan tarixi, Yeddinci cild. Bakı, Elm, 2003.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, I cild, Lider, Bakı, 2004.

Babaşov Məmmədli, “XIX əsrdə Car Rusiyasının Azərbaycanada yeritdiyi milli və dini ayrı-seçkilik siyasətinin mahiyyəti”, *Journal of Qafqaz University*, 2002, (10), ss. 39-51.

Balayev Xəqan, “Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi təşəkkül tarixindən”, *Elm və Həyat*, Bakı, 2002.

Cəfərov Səlim, *Müasir Azərbaycan dili*, Cild 2, Şərq-Qərb, Bakı, 2007.

Christian Donna, “Language planning: the view from linguistics”. F. Newmeyer (Ed.), *Linguistics: The Cambridge Survey: Volume 4, Language: The Socio-Cultural Context* içinde (ss. 193-209), Cambridge University Press, 1988.

Connor Walker, *Ethnonationalism*, Princeton Universty Press, Princeton, 1994.

Çağla Cengiz, *Azərbaycan'da Milliyətçilik və Politika*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2022.

Çiğdem Gül, “Temel Parametreler Çerçevesinde Türkiye’de Milliyətçilik İdeolojisinin Analizi”, *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi*, 2015.

Dalbay Ramazan Saim, Nazmi Avcı, “Kimlik İnşasına İlişkin Temel Yaklaşımlar Ve Bu Yaklaşımların Türkiye’ye Yansımaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 2018, ss. 17-39.

“Deputatdan rusdilli mediaya qarşı etiraz: “Dövlət büdcəsindən bu qədər pul ayrılmasına nə ehtiyac var?”, 29 noyabr 2016, <https://www.gununesi.info/deputatdan-rusdilli-mediaya-qarsi-etiraz/>, (Erişim Tarihi: 22.12.2022).,

Dəmirçizadə Əbdülzəl, *Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi*, I hissə, “Maarif”, Bakı, 1979.

“Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Fərman, 18 iyun 2001. <https://e-qanun.az/framework/3568>, (Erişim Tarihi: 16.12.2022).

“Emin Əmrullayev məktəblərdə rus bölməsi üzrə yerlərin məhdud olmasından danışib”, 23 avqust 2022, <https://report.az/elm-ve-tehsil-xeberleri/emir->

emrullayev-mekteblede-rus-bolmesi-uzre-yerlerin-mehdud-olmasindan-danisib/, (Erişim Tarihi: 27.12.2022).

Əhmədbəy Cavanşir, *Qarabağ Xanlığının Siyasi vəziyyətinə dair: 1747-ci ildən 1805-ci ilə qədər*, Azərbaycan SSR EA, Bakı, 1961.

Əliyərli Süleyman, *Azərbaycan tarixi (uzaq keçmişdən 1870-ci illərə qədər)*, Azərbaycan Nəşriyyatı, Bakı, 1996.

Emin Əmrullayev: “Keyfiyyətli təhsil istəyirsinizsə, uşağınızı Azərbaycan məktəbində oxudun”, 23 avqust 2022, <https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-62647772>, (Erişim Tarihi: 06.10.2022).

Eriksen Thomas H., *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspective*, Pluto Press, London, 2002.

Ertek Betül, Süverdem, F. B., “İki Dillilik və İki Kültürlülük: Göç, Kimlik və Aidiyyət”, *The Journal of International Lingual Social and Educational Sciences*, 6(2), 2020, ss.183-207.

Garibova Jale, *Sovyet Sonrası Dönemde Türk Dilli Halklar, Dil Sorunu, Yeniden Biçimlenen Kimlikler*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2012.

Gleason Phillip, “Kimliği Tanımlamak: Semantik Bir Tarih”, İçinde: *Kimlik Politikaları* (Editör: Fırat Mollaer), Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2014.

Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev: Osman Akınhay, Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999.

Göka Erol, *İnsan Kısım Kısım: Topluluklar, Zihniyetler, Kimlikler*, Odak Yayınları, Ankara, 2004.

Göyüşov Reşid, *Qarabağın keçmişinə səyahət*, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1993.

Halidov İslam, “Rusya'nın Yumuşak Güç Araçları”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, 3(1), 2014, ss. 37-75.

Halilova Terane, “Rusya'nın Azərbaycan'da Hıristiyanlaşdırma Siyasətinə Karşı Ortaya Çıkan İsyənlər: Car-Balaken Örneği”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 2016, ss. 85-98.

Hassan Pirnia, Abbas Egbal Ashtiani, *History of Persia*, Negah Publications Tehran, 2012.

Həsənli Cəmil, *Azərbaycanda sovet liberalizmi, (1959-1969)*, “Qanun” nəşriyyatı, Bakı, 2018.

- Həsənli Cəmil, *Sovet dövründə Azərbaycanın xarici siyasəti (1920-1939)*, “Adiloğlu” nəşriyyatı, Bakı, 2012.
- İbrahimov Elçin, “Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde Dil Politikası (Azərbaycan Örneği)”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (50), 2020, ss. 99-116.
- İbrahimov Elçin, “Rusiya Federasiyasının Azsaylı Türk Xalqlarına Qarşı Dil Siyasəti”, *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, 4(2), s. 206-228.
- İbrahimov Elçin, “Azərbaycan’da Dil Politikalarının Toplumdilbilimsel Paradigmaları”, *SUTAD*, (50), 2020, ss. 27-41.
- “İqtidarın rusdilli nazirinə medianın rusdilli nümayəndələrindən maraqlı təklif”, *Müsavat qəzeti*, 07 Noyabr 2018, https://www.musavat.com/news/iqtidarin-rusdilli-nazirine-medianin-rusdilli-numayendelerinden-maraqli-teklif_568880.html, (Erişim Tarihi: 27.12.2022).
- Kaya Ülger İrfan, “Rusya Azınlıkları”, *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Cilt 3, 2007.
- Koçak Mustafa, *Çok-kültürlülük Açısından Dil Hakları*, Liberte Yayınları, Ankara, 2013.
- Köçərli Tofiq, *Qarabağ: Yalan və Həqiqət*, “İrşad” Mərkəzi, Bakı, 1998. (Elektronik dosya: http://genderi.org/pars_docs/refs/81/80118/80118.pdf, (Erişim Tarihi: 27.12.2022).
- Kurban Vefa, Araz Aslanlı, Geray Musayev, Nazim Cefersoy, “Azərbaycan”, *İçinde: Bağımsızlıklarının Yirmi Yedinci Yılında Türk Cumhuriyetleri* (Ed. Ayşe Çolpan Yıldız ve Murat Yılmaz), Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2018,
- Landau Jacob M.; Barbara Kellner-Heinkele, *Politics of Language in the Ex-Soviet Muslim States*. The University of Michigan Press, Ann Arbor 2001.
- Lavrov: "Azərbaycanda rus dilinin dəstəklənməsinə hökumətin diqqətini yüksək qiymətləndiririk, 27 fevral 2023, <https://report.az/xarici-siyaset/lavrov-azerbaycanda-rus-dilinin-desteklenmesine-her-cur-seraitin-yaradilmasina-hokumetin-diqqetini-yuksekk-qiymetlendiririk/>, (Erişim Tarihi: 01.03.2023).
- Mahmudov Yaqub, Kərim Şükürov, *Qarabağ – real tarix, faktlar, sənədlər*, “Təhsil” nəşriyyatı, Bakı, 2005.
- Mehmedoğlu Alaattin, “Bağımsız Azərbaycan ve Devlet Dili Terimi Üzerine”, *Yeni Türkiye*, (43), 2002, ss.374-380.
- Mehmetzade Mirza Bala, *Milli Azərbaycan Hareketi*, (Yayına hazırlayan: Ahmet Karaca), Azərbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 1991.

- Məmmədov Aqşin, *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrünün etnik mənzərəsi və dil siyasəti*, SAM-ın şərhləri, Bakı, 2018.
- “Milli özgürlük və demokratik hareketlər”, https://www.azerbaijans.com/content_405_tr.html, (Erişim Tarihi: 18.12.2022).
- Mirzəyeva Aidə, *Azərbaycan İstiqlal Poeziyası (Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı fonunda)*, Nurlar nəşriyyatı, Bakı, 2020.
- Mustafazadə Tofiq, *Qarabağ xanlığı*, Sabah, Bakı, 2010.
- Novayaepoxa, <https://novayaepoxa.com/>, (Erişim Tarihi: 23.12.22).
- Nye Joseph S., *Yumuşak Güç*, (Çeviren: Reyhan İnan-Aydın), BB101 Yayınları, Ankara, 2020.
- Ortaylı İlber, “XIX. Asırda Kafkasya və Rusya”, *Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I; XIX. ve XX. Yüzyillarda Türkiye ve Kafkaslar (24-26 Ekim 2001-İstanbul)*, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 2003.
- Özekin Muhammed Kürşad, Sibel Kırçan, “Kadife Eldiven İçindeki Demir Yumruk: Rusya'nın Orta Doğu'daki Yumuşak Gücü”, *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 2021, ss. 483-514.
- Özkan Nevzat, “Türk Dili ve Latin Alfabesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, (206), 2013, ss. 351-362.
- Pavlenko Aneta, *Multilingualism in post Soviet countries*, UK: Multilingual Matters, 2008.
- Qaraca Bəxtiyar, “Türkmənçay və ermənilər”, *Azərbaycan gəzeti*, 23.01.2020, <https://1905.az/turkm%C9%99ncay-v%C9%99-erm%C9%99nil%C9%99r/>, (Erişim Tarihi: 02.03.2022).
- Qəribova, Jalə, “Azərbaycan Respublikasının dil siyasətində multikulturalizm”, İçinde: *Azərbaycan multikulturalizmi* (Ali məktəblər üçün dərslik), BBMM, Bakı, 2017, (ss. 282-294).
- Rəsulzadə Məmməd Əmin, “Azərbaycan Cümhuriyyəti”, İçinde: *İstiqlal. 1918-28 Mayıs-1919. Cümhuriyyətimizin bir illik dövrü-istiqlal münasibətilə təlif edilmiş məcmuə*, “Qanun” nəşriyyatı, Bakı, 2014, ss. 10-38.
- Rəsulzadə Məmməd Əmin, “Dil ictimai mühüm amil kimi”, *Şəlalə*, 10 ağustos 1913, No: 27. İçinde: Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, *Əsərləri*, II cild (1909-1914), İkinci nəşr, “Təhsil”, Bakı, 2014, (ss. 231-233).
- Rex John, “The Theory of Identity”, İçinde: *Race and Ethnicity, Critical Concepts in Sociology* (Ed: Harry Goulbourne), Routledge, London, 2001, (pp. 234-236).

- Ronfeldt David, John Arquilla, “Noopolitik: A New Paradigm for Public Diplomacy”, In: *Routledge Handbook of Public Diplomacy* (Eds: Nancy Snow and Philip Taylor), Routledge, London, 2009, (pp. 352–366).
- Ruiz Richard, “Orientations in language planning”, *NABE journal*, 8(2), 1984, pp. 16-17.
- “Rus dilində danışanlar Azərbaycanda özlərini rahat hiss edirlər”-Aleksandr Ata, 17.12.2011, <https://az.trend.az/azerbaijan/society/1970260.html>, (Erişim Tarihi: 23.12.2022).
- “Rus dilində təhsil uğura, yoxsa faciəyə aparır?”, 25.09.2021, <https://qafqazinfo.az/news/detail/azerbaycanda-rus-dilinde-tehsile-maraq-neden-qaynaqlanir-deb-yoxsa-337262>, (Erişim Tarihi: 29.12.2022).
- “Rus sektoru davası”, <https://kayzen.az/blog/Az%C9%99rbaycan-dili/26453/rus-sektoru-davas%C4%B1.html>, (Erişim Tarihi: 27.12.2022).
- “Rusdilli mətbuatın da problemləri var”, 05.11.2016, <https://sherg.az/axiv/21365>, (Erişim Tarihi: 22.12.2022).
- Rzayev Azad, *Azərbaycan tarixi XIX-XX əsrlərin əvvəli*, Bakı Universiteti nəşriyyatı, Bakı, 2010.
- Rzayev Ramesh, Tarihsel perspektifdən modernləşmə paradigması (Azərbaycan'da modernləşmə tartışmalarına dair yeni bir yaklaşım: 1848-1878 (Sakarya Üniversitesi SBE, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya, 2020.
- Sarı Nezihə, Dil-Politika ilişkisi Açısından Rus ve Sovyet Dil Politikaları (İstanbul Üniversitesi SBE, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1996.
- Schiffman Harold, *Linguistic culture and language policy*, Routledge, New York, 1996.
- Shiraliyev Museyib, “Borçalı ve Güney Azərbaycan Türklerine Yönelik Dil Politikaları ve Ana Dili Sorunu”, *Diaspora*, 2(2), 2022, ss.145-164.
- Shiraliyev Museyib, “Çokkültürlülük bağlamında Azərbaycan'da dil politikası”, *"Yeni dövrdə təhsil və tədqiqat fəaliyyəti: reallıqlar və çağırışlar" Beynəlxalq elmi konfransı*, Mingəçevir Dövlət Universiteti, 2022, ss.533-535.
- Shiraliyev Museyib, “İnsani Diplomasi Faaliyyətlərinin Azərbaycan'ın Yumuşaq Gücünə Etkisi”, *Geçmişten Geleceğe Türk Dünyası Sempozyumu*, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, 2022, ss.514-518.

- Sokolova Yekaterina, “The “Russophone” movement within the framework of linguistic imperialism”, *Azimuth of Scientific Research: Economics and Administration*. 2018. T. 7. № 4(25), (pp. 393-395).
- “Sosial media Azər Həsərdən rus dilində oxuyanlar barədə şərh üçün üzr tələb edir”, <https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-47949755>, (Erişim Tarihi: 23.12.2022).
- Süleymanov Abulfəz, “Azerbaycan Milli Kimliğinin Korunmasında Bahtiyar Vahabzadə'nin Rolü”, *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*, Eskişehir, 2014, ss. 567-574.
- Süleymanlı Ebulfəz, *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006.
- Süleymanov Mehman, *Gülüstan Müqaviləsi*, II hissə, “Elm və təhsil”, Bakı, 2014.
- Swietochowski Tadeusz, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, Bağlam, İstanbul, 1988.
- Şimşir Bilal, *Azerbaycan'da Türk Alfabesi Tarihçe*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- Şirəliyev Məmmədəğa, *Azərbaycan ədəbi dili tarixi*, “Elm” nəşriyyatı, Bakı, 1982.
- Şükürov Kərim, “Gülüstan müqaviləsi və onun ətrafında diplomatik çəkişmələr”, *Respublika* qəzeti, 10 Fevral, 2012, № 32.
- Tokluoğlu Ceylan, “Azerbaycan”, *İçinde: Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna. Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler* (Editörler: İsmail Aydınğün-Çiğdem Balım), Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2012, (ss. 17-115).
- Цифры, факты и события / 2013, http://russiancouncil.ru/common/upload/RIAC_Report_2013.pdf, (Erişim Tarihi: 21.12.2022)
- Xəlilov Buludxan, *Bəxtiyar Vahabzadənin Dilçilik Görüşləri*, “Bakı Çap Evi” nəşriyyatı, Bakı, 2014.
- Xəzani Mir Mehdi, “Kitabi-tarixi-Qarabağ”. İçində: *Qarabağnamələr. İkinci kitab*”, “Şərq-Qərb” nəşriyyatı, Bakı, 1991.
- Xudiyev Nizami, *Radio, televiziya və ədəbi dil*, Azərneşr, Bakı, 2001.
- Vahabzadə Bəxtiyar, “Ana Dili”, <https://portal.azertag.az/az/node/5969>, (Erişim Tarihi: 10.01.2023).
- Yeşilot Okan, “Türkmençay antlaşması ve sonuçları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14(36), 2008, ss. 187-199.

- Yılmaz Ayhan Nuri, “Kültür ve Sanatın Ulusal Tanınırlığının Pozitifleştirilmesinde Bir Araç Olarak Kullanılması: Türkiye’nin Kültürel Yumuşak Güç Potansiyeli”, İçinde: *Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi Üzerine Akademik Analizler* (Editörler: Ayhan Nuri Yılmaz ve Gökmen Kılıçoğlu), Nobel Yayınları, Ankara, 2018, (ss.11-37).
- Yılmaz Reha, “Kafkasya’da Çözülemeyen Kördüğüm: Dağlık Karabağ Sorunu”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 2(1), 2013, ss.71-90.
- Zenkovsky Serj, *Rusya’da Pan-Türkizm ve Müslümanlık*, (Çev: İzzet Kantemir), İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1983.
- Абасов Фахри, *Гарабагское ханство*, “Тахсил”, Баку, 2007.
- Агеева Вера, “Российская «Мягкая сила»: между «Русским миром» и Евразией”, *Наука Красноярья*, 1(24), 2016, сс. 8-24.
- Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920)*, Законодательные акты (Сборник документов), Баку, 1998.
- Акты, собранные Кавказской археографической комиссией*. Том VIII, Тифлис, 1881, сс. 248- 249-253.
- Акты, собранные Кавказской археографической комиссией*. Том XII. Тифлис, 1904. С. 526, док. 456; С. 259, док. 459.
- Ализаде Захида, “Национально-колониальная политика царского правительства на Центральном Кавказе”, http://www.ca-c.org/c-g/2007/journal_rus/c-g-4/14.shtml, (Erişim Tarihi: 12.10.2022).
- Алхасов Яшар, “Языковая политика в Азербайджане и содержание обучения русскому языку в азербайджанской школе”, *Русский язык зарубежом*, 6 (205), 2007, сс. 75-78.
- Бакинский Славянский Университет, Факультеты, <https://bsu-uni.edu.az/ru/faculty>, (Erişim Tarihi: 14.10.2022).
- Баталов Эдуард, “Перестройка и судьба России”, *Перестройка и судьба России. Общественные науки и современность*, (2), 1992, сс.1-25.
- Бояринцев Владимир, *Перестройка: от Горбачева до Чубайса*, Москва, Алгоритм, 2005.
- Бромлей Юлиан, *Современные этнические процессы в СССР*, Издательство “Наука”, Москва, 1977.

- Вердиева Хаджар, *Переселенческая политика Российской империи в Северном Азербайджане в XIX – начале XX веков*, Eсorprint, Баку, 2016.
- Войнич Игорь, Александр Бадак, Ирина Алябьева, *Всемирная История. Наполеоновские войны. Гражданская Война в США*, Харвест, Минск, 2001.
- Гаджиев Асиф, “Образование на русском языке в Азербайджанской Республике: реалии и перспективы развития”, *Альманах «Этнодиалоги»*, 1(52), 2017, сс. 28-43.
- Дашковский Пётр, Елена Шершнева, “Мусульманское образование в Западной Сибири в XIX начале XX вв.”, *Известия Алтайского Государственного Университета*, 4(1), 2011, сс.68-71.
- Дешериев Юнус, *Развитие национально-русского двуязычия*, Наука, Москва, 1976.
- Емельянова Наталья, “Мягкая сила как концепт: критический анализ”, *Международная аналитика*, 3(25), 2018, сс.7-24.
- Закон СССР от 24 апреля 1990 г. «О языках народов СССР» / *Законы и право*, <http://www.zaki.ru/pagesnew.php?id=1729>, (Erişim Tarihi: 06.04.2022).
- Захида Ализаде, “Национально-колониальная политика царского правительства на Центральном Кавказе”, http://www.ca-c.org/c-g/2007/journal_rus/c-g-4/14.shtml, (Erişim Tarihi: 12.10.2022)
- Исмаилов Эльдар, Кенгерли З. “Кавказ в глобализирующемся мире: новая модель интеграции”, *Центральная Азия и Кавказ*, 2(26), 2003, сс. 157-166.
- История СССР с древнейших времен до наших дней*, Том 6, Наука, Москва, 1968.
- Кобзем Александр, “Татары – Мусульмане Среднего Поволжья: Этническая идентичность и слухи о насильственном крещении”, *Вестник Евразии*, (3), Москва, 2004, сс.89-98.
- Концепция «Русская школа за рубежом», <http://www.kremlin.ru/acts/news/50643>, (Erişim tarihi: 10.02.2022).
- Концепция внешней политики Российской Федерации, 15 июля 2008, <http://kremlin.ru/acts/news/785>, (Erişim Tarihi: 03.10.2022).
- Кушева Екатерина, *Народы Северного Кавказа и их связи с Россией: Вторая половина XVI – 30-е годы XVII в.*, Академии Наук СССР, Москва, 1963.
- Липранди Александр, *Кавказ и Россия*, Тип. "Мирный труд", Харьков, 1911.

- Малыгин Андрей, “Внешиполитические ресурсы России и пределы их реализации”, *Pro et Contra*, 6(4), 2001, сс.94-117.
- Междиева Улькер, *Инструменты поддержания и укрепления русскоязычного пространства в странах СНГ (на примере Азербайджана)*, 2014, Издательство «Грамота», <https://www.gramota.net/materials/3/2014/7-1/29.html>, (Erişim Tarihi: 02.11.2022).
- МИД Архив Азербайджанской Республики. Справка, 1998.
- Мир-Багирзаде Самира, “Русский язык в Азербайджане”, *Альманах «Этнодиалоги»*, 2 (60), 2020, сс.112-116.
- “Концепция внешней политики Российской Федерации”, 15 июля 2008, <http://kremlin.ru/acts/news/785>, (Erişim Tarihi: 03.10.2022).
- “Миссия и Задачи”, <https://gorchakovfund.ru/portal/page/4c40a0df-e8c8-48d3-983f-a979f42188d1>, (Erişim Tarihi: 21.12.2022).
- Мухаметов Руслан, “Инструменты внешней политики России: сущность и формы реализации”, *Ars administrandi*, (2), 2010, сс.133-139.
- Назаров Микаил, *Аппарат и люди (записки о моем времени)*, «Апостроф», Баку, 2010.
- “Несколько слов о жизни русскоязычного населения в Азербайджане”, 05.02.2016, <https://az.sputniknews.ru/20160205/403634820.html>, (Erişim Tarihi: 06.10.2022).
- “О нас”, <https://caliber.az/page/126/>, (Erişim Tarihi: 23.12.22).
- Отчет о деятельности фонда «Русский мир» в 2020 году, <https://ruskiymir.ru/fund/docs/report2020.pdf>, с.7. (Erişim Tarihi: 21.12.2022).
- “Положение русского языка на постсоветском пространстве: где его изучают в школах”, Sputnik Kazakhstan, 02.04.2022, <https://ru.sputnik.kz/20220402/polozhenie-russkogo-yazyka-na-postsovetskom-prostranstve-gde-ego-izuchayut-v-shkolakh-23907512.html>, (Erişim Tarihi: 12.10.2022).
- “Почему в Азербайджане много русских школ? И плохо ли это?”, 04.06.2022, <https://www.bbc.com/russian/news-61606090>, (Erişim Tarihi: 29.09.2022).
- Правительство Российской Федерации, Постановление от 20 июня –2011 года. №:492, О Федеральной целевой программе «Русский Язык» на 2011 – 2015 годы; http://www.programs-gov.ru/rusyazyk11_15/7-o-federalnoy-

celevoy-programmerusskiy-yazyk-na-2011-2015-gody.html, (Erişim Tarihi: 27.01.2022).

“Редактор: в Азербайджане достаточно широкая русскоязычная аудитория”, 06.08.2018, <https://az.sputniknews.ru/20180806/russkoyazychnyye-SMI-Azerbaydzhana-sokhranyayut-populyarnost-410466618.html>, (Erişim Tarihi: 23.12.22).

“Редактор: русскоязычные СМИ в Азербайджане нуждаются в хороших кадрах”, 05.07.2019, <https://az.sputniknews.ru/20190705/Redaktor-russkoyazychnye-SMI-Azerbaydzhan-420992748.html>, (Erişim Tarihi: 23.12.22).

Российская Империя, “Русско-персидские войны”, <https://www.rusempire.ru/rossijskaya-imperiya/vojny-rossijskoj-imperii/454-russko-persidskie-vojny.html>, (Erişim Tarihi: 07.04.2022).

Цифры, факты и события / 2013, http://russiancouncil.ru/common/upload/RIAC_Report_2013.pdf, (Erişim Tarihi: 21.12.2022)

Ростислав Рыбаков, *История Востока*, Том 4, Восточная литература, Москва, 1995.

“Русский язык – язык межнационального общения”, 17.12.2015, <https://az.sputniknews.ru/20151217/403081810.html>, (Erişim Tarihi: 23.12.2022).

Туркменчайский мирный договор между Россией и Ираном. 10 февраля 1828 г., В книге: *Под стягом России: Сборник архивных документов*, (Сост., примеч. А. А. Сазонова, Г. Н. Герасимовой, О. А. Глушковой, С. Н. Кистерева), Русская книга, Москва, 1992.

Селиверстова Оксана, “Внешняя языковая политика как неотъемлемый компонент концепции «мягкой силы»: сравнительно-сопоставительный аспект”, *Вестник Московского Государственного Областного Университета, Серия: Лингвистика*, (4), 2015, сс.232-240.

Соколов Борис, *Сто великих войн*, Вече, Москва, 2009.

Спектор Анна, Татьяна Шереметьева, *“История войн России”*, Харвест, Москва, 2007.

Фёдоров Андрей, *История России XIX – начала XX в.*, Зеркало, Москва, 2000.

Фёдоров Сергей, «Уроки французского для Русского мира: опыт франкофонии», http://www.perspektivy.info/book/uroki_francuzskogo_dla_russkogo_mira_opyt_frankofonii_2007-11-25.html, (Erişim Tarihi: 02.02.2022).

- Федотова Кира, “Культура как средство обеспечения национальных интересов Российской Федерации”, *Политика и общество*, 12(144), 2016, сс.1630-1636.
- Филимонов Георгий, “Актуальные вопросы формирования стратегии «мягкой силы» во внешней политике Российской Федерации”, *Закон и право*, (9), 2013, сс. 24-36.
- Фонд “Русский мир”, <https://ruskiymir.ru/fund/>, (Erişim Tarihi: 21.12.2022).
- Церпицкая Ольга, Наталья Маркушина, Наталья Ковалевская, “Перспективы формирования «мягкой силы» во внешней политике Российской Федерации”, *Научно – информационный журнал Армия и Общество*, 2(45), 2015, сс.22-26.
- Шебзухова Фатима, “Особенности управления национальными окраинами в Российской Империи на рубеже XIX-XX веков”, *Ежеквартальный рецензируемый научный журнал «Вестник АГУ»*, 3 (184), 2016, сс.34-42.
- Шерр Джеймс, *Жесткая дипломатия и мягкое принуждение: Российское влияние за рубежом*, Заповіт, Киев, 2013.
- Якубова Лилия, “Русский язык в Азербайджане” *Просвещение-Духовность-Логос в Slavia Orthodoxa: от князя Владимира до наших дней. Материалы международной научно-методической конференции*. Казань, Центр инновационных технологий, 2016.

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Rus merkezleri'nin coğrafyası 76

EKLER

GÖRÜŞME YAPILAN KİŞİLERİN DEMOGRAFİK KARAKTERİSTİKLERİ

No	İsim Soyisim	Mesleği	Yaş	Şehir	Görüşmenin Yapıldığı Tarih
1.	Hikmet Babaoğlu	Milletvekili	57	Bakü	09.11.2022 12:16
2.	Badam Osmanova	Rus Dili Öğretmeni	65	Bakü	05.10.2022 15:15
3.	Prof. Flora Naci	Usta Gazeteci	75	Bakü	05.10.2022 16:00
4.	İsminin açıklanmasını istemeyen Rus Dili ve Edebiyatı öğretmeni	Rus Dili Öğretmeni	52	Bakü	10.10.2022 10:25
5.	Çocuklarını Rus okulunda okutan ebeveyn	Ev Hanımı	38	Bakü	15.10.2022 11:30
6.	Sevda Aliyeva	Öğretmen	45	Bakü	16.10.2022 12:00
7.	Rus Dili ve Edebiyatı öğretmeni	Öğretmen	67	Bakü	18.10.2022 16:25
8.	Asadova Şerafet	Emekli Öğretmen	67	Bakü	20.10.2022 18:00
9.	Pervane Mecidova	Siyaset Bilimci	40	Bakü	25.10.2022 17:30
10.	Lamiye Yaverova	Ekonomik Siberetik Görevlisi	41	Bakü	27.10.2022 14:15
11.	Afag Nesirova	Muhasebe uzmanı	42	Bakü	26.10.2022 13:15
12.	Lale Aliyeva	Rus Dili ve Edebiyatı öğretmeni	48	Bakü	28.10.2022 15:45

ÖZGEÇMİŞ

Nezrin OĞUZ, Bakü Slavyan Üniversitesi “Tercümanlık” Bölümü’nde lisans eğitimini tamamlamıştır. Yüksek lisans eğitimini Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Bölge Çalışmaları Ana Bilim Dalı’nda tamamlayan Oğuz, Güney Kafkasya ülkelerinde dil politikaları, tarihi ve siyasi değişimleri konularıyla ilgilenmektedir.